

ใบเสนอวัดบึง อ.เมือง จ.นนทบุรี

โดย

นายปรีชาภูษิ อภิรัติ

# มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2548

ISBN 974-11-6481-5

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**SEMA WAT BUENG NAKHON RATCHASIMA**

**By**

**Preechawut Apirating**

# **มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์**

**A Master's Report Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree**

**MASTER OF ARTS**

**Department of Art History**

**Graduate School**

**SILPAKORN UNIVERSITY**

**2005**

**ISBN 974-11-6481-5**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้สารนิพนธ์เรื่อง “ใบเสนอวัดบึง อ.เมือง จ.นครราชสีมา” เสนอโดย นายปรีชาภาติ อภิรัตน์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....  
(รองศาสตราจารย์ ดร. วิสาข์ จิตวัตร)

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาราชการแทน

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

ผู้ควบคุมสารนิพนธ์

ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม

# มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

K 46107312 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : ใบเสมา / ใบมาวัดบึง อ.เมือง จ.นครราชสีมา

ปริชาญาณิ อกิริยะติ : ใบเสมาวัดบึง อ.เมือง จ.นครราชสีมา (SEMA WAT BUENG NAKHON RATCHASIMA) อาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์ : ศ. ดร. สันติ เล็กสุขุม. 142 หน้า. ISBN 974-11-6481-5

วัดดูประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้เพื่อต้องการศึกษาถึงคติ ความเชื่อ แนวความคิด เทหุผลในการสร้างรวมถึงเทคนิค วัสดุ รูปแบบของใบเสมาในสมัยต่างๆ และเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กับเมืองนครราชสีมา

วิธีวิจัยเริ่มจากการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของเมืองนครราชสีมา ประวัติวัดบึงจากเอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น พงศาวดาร รายงานผลการศึกษา ที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเมืองนครราชสีมา รวมทั้งใบเสมา ควบคู่กับการศึกษาถึงคติ ความเชื่อ แนวความคิด เทหุผลในการสร้าง เทคนิคและวัสดุ รูปแบบของใบเสมาในสมัยต่างๆ สำหรับใบเสมาวัดบึงผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์ การศึกษาเปรียบเทียบกับใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 จากรายงานผลการศึกษาของนักวิชาการที่ทำการศึกษาใบเสมาอย่างล้วนๆ แต่ไม่ได้กล่าวถึงลักษณะ รูปแบบ และลวดลาย ประดับของใบเสมาวัดบึง

ผลจากการวิจัยพบว่า ใบเสมาวัดบึงมีความร่วมทางด้านรูปแบบลักษณะกับใบเสมากลุ่ม ดังกล่าว พบลวดลายประดับประเภทลายหน้ากระดาษ โดยแยกพิจารณาลวดลายที่ประดับได้ดังนี้  
ลายลูกประคำ ลายเม็ดกอล หรือเม็ดไไปลา ลายดอกวงกลม(ดอกจอก) ลายกระหนก ซึ่งโดยเฉลี่ย  
ลายกระหนกนี้มีรูปแบบลักษณะที่ใกล้เคียงร่วมกับใบเสมากลุ่มนี้ เช่นกันรวมทั้งงานศิลปกรรมอื่นๆ  
ที่เกี่ยวข้อง เช่นงานประดับลวดลายดอกวงกลมสลับสี่ เหลี่ยมขนมเปี๊ยะกุญแจที่มีลายกระหนกเป็น  
ส่วนประกอบของลาย สำหรับ ศิลปะอยุธยา กรอบกระเบងหน้าประติมากรรมรูปพระอิศวร พ.ศ.2053  
รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

---

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์.....

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2548

K 46107312 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : SEMA STON /SEMA WAT, BUENG NAKHON RATCHASIMA

PREECHAWUT APIRATING : SEMA WAT, BUENG NAKHON RATCHASIMA

MASTER IS REPORT ADVISOR : PROF. SANTI LEKSUKHUM, Ph.D. 142 pp. ISBN 974-11-6481-5

The objective of this research is to study the attitude, beliefs, concepts and reasons toward constructions, techniques, materials and patterns of Sema Stones in different periods. Moreover, the connection related to Ayuthaya and Nakhon Ratchasima period.

The method of studies in this research were the studies from the history of Nakhon Ratchasima, the history of Wat Bueng through reviewing literature such as ponsawadarn, educational report. These must be included in the content of Nakhon Ratchasima together with Sema Stone. These must be included with the studies of attitude, belief system, and concepts, the reasons of constructions, techniques and materials, and patterns of the Sema in different periods.

For the Sema of the Wat Bueng the researcher use the criteria of comparing with the Sema in the central part of Thailand between 19-20 (B.E) period. These were also from the studies of the professional documents who studied the Sema in the central parts of Thailand. The reviewing was also from the result of different artistic functions that has obvious restrictions. This was to compare the characteristics, patterns and decorations of the Sema Stones of the Wat Bueng.

The research findings were as follows : The Sema at Wat Bueng has the same patterns and characteristics as the group of Sema in the central part of Thailand in B.E 19.20. It has been found out that the decoration of Rosette-and-lozenge Patterns, especially Kranok patterns which has close relation to the patterns connected with the Sema in the central part of Thailand, including different artistic patterns of the Bronse Kranok concerning. The decoration of patterns are the components of the facial flames of Pra Sivia in B.E 2053 in the Reign of Rama Thibudy the second.

---

Department of Art History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2005

Student's signature.....

Master's Report Advisor's signature.....

## กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำหรับงได้ด้วยการสนับสนุนจากบุคคลและหน่วยงานต่างๆ หลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอกราบบมัสการขอบพระคุณและขอบคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี่ด้วยคือ

พระราชสึมากรณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดนครราชสึมา เจ้าอาวาสวัดบึง ที่กรุณาอบรมข้อมูลทั้งเอกสารและอนุญาตให้บันทึกภาพถ่ายใบเสมารวมทั้งศิลปกรรมภายในวัดบึง ที่เป็นประโภชน์

ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุุม อาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่กรุณาอบรมความรู้และวางรากฐานทางการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะให้กับผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุณี หาญวงศ์ ครอบครัวภาร กอคิน ที่ให้การสนับสนุนทุนใช้จ่ายที่จำเป็นสำหรับการศึกษา คุณทนงศักดิ์ หาญวงศ์ นักวิชาการอิสระที่เอื้อเฟื้อข้อมูล ข้อคิดและคำวิจารณ์ สำหรับการศึกษาและวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณสำนักพัฒนาบุคลากรและวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสึมา ที่พิจารณาอนุมัติทุนการศึกษาตลอดหลักสูตร คุณณัฐภูนิ ศรีวงศ์ตระกูล ที่สนับสนุนและส่งเสริม การเรียนสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คุณบุตม่า เติมศิริพรัตน์ ที่ช่วยพิมพ์เอกสารที่วายศิลป์คดีตามมา คุณชนิษฐา ภุญนาวิน คุณนัชรี ลีละวัฒน์ ที่ค่อยกระตุ้นเตือนและช่วยเหลือการทำงาน อาจารย์ ดร.สามารถ จับโจร และคณาจารย์โปรแกรมวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสึมา ที่เคยเอื้อเฟื้อและแบ่งเบาภาระงานประจำทำให้การเรียนคล่องตัวขึ้น คุณกิตติชัย ตรีรัตน์วิชาและเพื่อนๆ ในชั้นเรียนปริญญาโท โครงการพิเศษทุกคน ที่เคยให้คำแนะนำด้านไม่และให้กำลังใจ

สุดท้ายนี้กราบขอบพระคุณ บิดา มารดา ครอบครัวให้ทุกๆ ของเรา สำหรับความหวัง ความห่วงใยและความอบอุ่นภายในครอบครัว

K 46107312 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : ใบเสมา / ใบมาวัดบึง อ.เมือง จ.นครราชสีมา

ปริชาญาณิ อกิริยะติ : ใบเสมาวัดบึง อ.เมือง จ.นครราชสีมา (SEMA WAT BUENG NAKHON RATCHASIMA) อาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์ : ศ. ดร. สันติ เล็กสุขุม. 142 หน้า. ISBN 974-11-6481-5

วัดดูประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้เพื่อต้องการศึกษาถึงคติ ความเชื่อ แนวความคิด เทหุผลในการสร้างรวมถึงเทคนิค วัสดุ รูปแบบของใบเสมาในสมัยต่างๆ และเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กับเมืองนครราชสีมา

วิธีวิจัยเริ่มจากการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของเมืองนครราชสีมา ประวัติวัดบึงจากเอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น พงศาวดาร รายงานผลการศึกษา ที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเมืองนครราชสีมา รวมทั้งใบเสมา ควบคู่กับการศึกษาถึงคติ ความเชื่อ แนวความคิด เทหุผลในการสร้าง เทคนิคและวัสดุ รูปแบบของใบเสมาในสมัยต่างๆ สำหรับใบเสมาวัดบึงผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์ การศึกษาเปรียบเทียบกับใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 จากรายงานผลการศึกษาของนักวิชาการที่ทำการศึกษาใบเสมาอย่างล้วนๆ แต่ไม่ได้กล่าวถึงลักษณะ รูปแบบ และลวดลาย ประดับของใบเสมาวัดบึง

ผลจากการวิจัยพบว่า ใบเสมาวัดบึงมีความร่วมทางด้านรูปแบบลักษณะกับใบเสมากลุ่ม ดังกล่าว พบลวดลายประดับประเภทลายหน้ากระดาษ โดยแยกพิจารณาลวดลายที่ประดับได้ดังนี้  
ลายลูกประคำ ลายเม็ดกอล หรือเม็ดไไปลา ลายดอกวงกลม(ดอกจอก) ลายกระหนก ซึ่งโดยเฉลี่ย  
ลายกระหนกนี้มีรูปแบบลักษณะที่ใกล้เคียงร่วมกับใบเสมากลุ่มนี้ เช่นกันรวมทั้งงานศิลปกรรมอื่นๆ  
ที่เกี่ยวข้อง เช่นงานประดับลวดลายดอกวงกลมสลับสี่ เหลี่ยมขนมเปี๊ยะกุญแจที่มีลายกระหนกเป็น  
ส่วนประกอบของลาย สำหรับ ศิลปะอยุธยา กรอบกระเบងหน้าประติมากรรมรูปพระอิศวร พ.ศ.2053  
รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

---

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์.....

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2548

K 46107312 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : SEMA STON /SEMA WAT, BUENG NAKHON RATCHASIMA

PREECHAWUT APIRATING : SEMA WAT, BUENG NAKHON RATCHASIMA

MASTER IS REPORT ADVISOR : PROF. SANTI LEKSUKHUM, Ph.D. 142 pp. ISBN 974-11-6481-5

The objective of this research is to study the attitude, beliefs, concepts and reasons toward constructions, techniques, materials and patterns of Sema Stones in different periods. Moreover, the connection related to Ayuthaya and Nakhon Ratchasima period.

The method of studies in this research were the studies from the history of Nakhon Ratchasima, the history of Wat Bueng through reviewing literature such as ponsawadarn, educational report. These must be included in the content of Nakhon Ratchasima together with Sema Stone. These must be included with the studies of attitude, belief system, and concepts, the reasons of constructions, techniques and materials, and patterns of the Sema in different periods.

For the Sema of the Wat Bueng the researcher use the criteria of comparing with the Sema in the central part of Thailand between 19-20 (B.E) period. These were also from the studies of the professional documents who studied the Sema in the central parts of Thailand. The reviewing was also from the result of different artistic functions that has obvious restrictions. This was to compare the characteristics, patterns and decorations of the Sema Stones of the Wat Bueng.

The research findings were as follows : The Sema at Wat Bueng has the same patterns and characteristics as the group of Sema in the central part of Thailand in B.E 19.20. It has been found out that the decoration of Rosette-and-lozenge Patterns, especially Kranok patterns which has close relation to the patterns connected with the Sema in the central part of Thailand, including different artistic patterns of the Bronse Kranok concerning. The decoration of patterns are the components of the facial flames of Pra Sivia in B.E 2053 in the Reign of Rama Thibudy the second.

---

Department of Art History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2005

Student's signature.....

Master's Report Advisor's signature.....

## กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำหรับงได้ด้วยการสนับสนุนจากบุคคลและหน่วยงานต่างๆ หลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอกราบบมัสการขอบพระคุณและขอบคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี่ด้วยคือ

พระราชสึมากรณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดนครราชสึมา เจ้าอาวาสวัดบึง ที่กรุณาอบรมข้อมูลทั้งเอกสารและอนุญาตให้บันทึกภาพถ่ายใบเสมารวมทั้งศิลปกรรมภายในวัดบึง ที่เป็นประโภชน์

ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุุม อาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่กรุณาอบรมความรู้และวางรากฐานทางการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะให้กับผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุณี หาญวงศ์ ครอบครัวท่านโกกิน ที่ให้การสนับสนุนทุนใช้จ่ายที่จำเป็นสำหรับการศึกษา คุณทนงศักดิ์ หาญวงศ์ นักวิชาการอิสระที่เอื้อเฟื้อข้อมูล ข้อคิดและคำวิจารณ์ สำหรับการศึกษาและวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณสำนักพัฒนาบุคลากรและวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสึมา ที่พิจารณาอนุมัติทุนการศึกษาตลอดหลักสูตร คุณณัฐภูนิ ศรีวงศ์ตระกูล ที่สนับสนุนและส่งเสริม การเรียนสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คุณบุตม่า เติมศิริพรัตน์ ที่ช่วยพิมพ์เอกสารที่วายศิลป์คดีตามมา คุณชนิษฐา ภุญนาวิน คุณนัชรี ลีละวัฒน์ ที่ค่อยกระตุ้นเตือนและช่วยเหลือการทำงาน อาจารย์ ดร.สามารถ จับโจร และคณาจารย์โปรแกรมวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสึมา ที่เคยเอื้อเฟื้อและแบ่งเบาภาระงานประจำทำให้การเรียนคล่องตัวขึ้น คุณกิตติชัย ตรีรัตน์วิชาและเพื่อนๆ ในชั้นเรียนปริญญาโท โครงการพิเศษทุกคน ที่เคยให้คำแนะนำด้านไม่และให้กำลังใจ

สุดท้ายนี้กราบขอบพระคุณ บิดา มารดา ครอบครัวให้ทุกๆ ของเรา สำหรับความหวัง ความห่วงใยและความอบอุ่นภายในครอบครัว

## สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย .....	๔
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ .....	๖
กิตติกรรมประกาศ .....	๘
สารบัญภาพ .....	๙
สารบัญภาพประกอบ .....	๑๐
บทที่	
1    บทนำ .....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัจจุบัน .....	1
ความน่าสนใจและวัตถุประสงค์ของการศึกษา .....	3
สมมุติฐานของการศึกษา .....	4
ขั้นตอนการศึกษา .....	4
วิธีการศึกษา .....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ .....	5
เวลาที่ใช้ในการศึกษา .....	6
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัย .....	6
2    การศึกษาเกี่ยวกับประวัติของเมืองนครราชสีมาและวัดเบญจกัลป์	
ทางด้านเอกสาร .....	7
ประวัติเมืองนครราชสีมา .....	7
ประวัติวัดเบญจ .....	12
3    แนวความคิด คติในการสร้าง และรูปแบบของใบเสมา .....	13
ความหมาย ลักษณะและหน้าที่ของใบเสมา .....	13
เทคนิค วัสดุและรูปแบบของใบเสมาในสมัยต่างๆ .....	17
4    ใบเสมาวัดเบญจ : การศึกษาเปรียบเทียบลวดลายประดับ .....	24
รูปแบบลักษณะของใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย .....	25

# มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง สอนพิเศษ

ประวัติผู้เขียน ที่มาของ ลักษณะทางการเมืองในประเทศไทย 142

## สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 ภาพถ่ายเก่า แนวกำแพงเมืองนครราชสีมา ทิศตะวันตก ด้านประตุชุมพล .....	42
2 ภาพถ่ายเก่า ประตุชุมพล.....	43
3 ภาพถ่ายเก่า ประตุไชยนรงค์ (ประตุผี) .....	44
4 อุโบสถวัดพระนารายณ์มหาราช หรือวัดกลาง (ปัจจุบัน).....	45
5 อุโบสถวัดบูรพ์ (ปัจจุบัน) .....	46
6 อุโบสถวัดอีสา (ปัจจุบัน) .....	47
7 ภาพถ่ายเก่า อุโบสถวัดพاخปและใบเสมาตั้งบนฐานรูป กลีบบัว.....	48
8 อุโบสถวัดสรวงแก้ว (ปัจจุบัน) .....	49
9 ภาพถ่ายเก่า บริเวณประตุชุมพล ที่เหลือแนวกำแพงเครื่องใบบังรูปเสมา ไว้ข้างละ 10 呎 ตាំងแน่นอนมุ่งขวางของภาคอีวัดบึง .....	50
10 อุโบสถวัดบึง (ปัจจุบัน) .....	51
11 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึงธรรมชาติบางอย่างที่ใช้กำหนด เขตพัทธสีมา เช่น ต้นไม้ สารน้ำ จอมปลวก หนทาง (ถนน) .....	52
.....	
12 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “ภูเขา” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	53
13 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “ศิลา” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	54
14 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “ป่าไม้” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	55

# มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

15	ภาพจากคำรามุกด์ข้อย แสดงถึง “ตันไม้” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	56
16	ภาพจากคำรามุกด์ข้อย แสดงถึง “จอมปลวก” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	57
17	ภาพจากคำรามุกด์ข้อย แสดงถึง “หนทาง (ถนน)” ใช้เป็นนิมิตร กำหนดเขตพัทธสีมา .....	58
18	ภาพจากคำรามุกด์ข้อย แสดงถึง “แม่น้ำ” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	59
19	ภาพจากคำรามุกด์ข้อย แสดงถึง “น้ำ” ใช้เป็นนิมิตรกำหนด เขตพัทธสีมา .....	60
20	ใบเสมาสมัยทวาราวดีแสดงภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือ ชาดกในพระพุทธศาสนา .....	61
21	ใบเสมาสลักเรื่องรามายณะ ที่วัดบ้านม้า ตำบลพันนา <sup>สำเนา</sup> อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร สมัยลพบุรี หรือแบบศิลปะขอมในประเทศไทย .....	62
22	ใบเสมาสมัยสุโขทัย วัดพระเชตุพล สุโขทัย .....	63
23	ใบเสมาสมัยอยุธยาตอนต้น วัดคุณเหียงค์ พระนครศรีอยุธยา .....	64
24	ใบเสมาสมัยอยุธยาตอนกลาง วัดบางกี่เจริญธรรม ราชบุรี .....	65
25	ใบเสมาสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดศาลาปูน พระนครศรีอยุธยา .....	66
26	ใบเสมาสมัยรัตนโกสินทร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพฯ .....	67
27	ใบเสมาสมัยรัตนโกสินทร์ วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ .....	68
28	ใบเสมาวัดบึง ด้านหน้าอุโบสถ ถูที่ 1 นครราชสีมา .....	69
29	ลวดลายสลักหินวัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ราว พ.ศ. 1893 .....	70
30	ลายในเครื่องทองจากกรุเจดีย์ประธานทรงปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ราว พ.ศ. 1867 .....	71

31	ลวดลายบางชนิดที่ประดับเจดีย์ประธานทรงปางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา .....	72
32	ลายประดับพระเจดีย์ประธานทรงปางค์ วัดจุฬามณี พิมพ์โลกล พ.ศ. 2007 .....	73
33	ลวดลายประดับในถู่หรือพระมหาชาตุ ในเจดีย์องค์กลาง วัดพระศรีสรรเพชญ อุฐฯ พ.ศ. 2035 .....	74
34	ใบเสมาวัดหลุมดิน ราชบูรณะ .....	75
35	ใบเสมาวัดเสาช่องทอง ลพบุรี .....	76
36	ใบเสมาวัดเกาแก้วสุทาราม เพชรบูรี .....	77
37	ใบเสมาวัดไชยนาวาส สุพรรณบุรี .....	78
38	ใบเสมาวัดมหาชาตุ สารคบบูรี ชัยนาท .....	79
39	ใบเสมาวัดโบสถ์อินทร์บูรี สิงห์บูรี .....	80
40	ประดิษฐกรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 .....	81
41	ลายดุนนูนเจดีย์จำลองเครื่องทองจากกรุเจดีย์ประธานทรงปางค์ วัดราชบูรณะ พ.ศ. 1967 .....	82
42	ลายประดับชายผ้าทรงเทวสตรี สำริด จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร พ.ศ. 2053 .....	83
43	ใบเสมาวัดราชประดิษฐาน พระนครศรีอยุธยา .....	84
44	ใบเสมาวัดไชยนาวาส สุพรรณบุรี .....	85
45	ใบเสมาวัดสมณ โภณสุราษฎร์ พระนครศรีอยุธยา .....	86
46	ใบเสมาวัดพระประโทน นครปฐม .....	87
47	ใบเสมาวัดสองพี่น้อง ปทุมธานี .....	88
48	ใบเสมาวัดญาณเสน พระนครศรีอยุธยา .....	89
49	ใบเสมาวัดบรรมชาตุ ชัยนาท .....	90
50	ใบเสมาวัดธรรมานุสุด ชัยนาท .....	91
51	ใบเสมาวัดโบสถ์ อินทร์บูรี สิงห์บูรี .....	92

## ภาคที่

## หน้า

52	ใบเスマวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบูรี .....	93
53	ใบเスマวัดไทร นครชัยศรี นครปฐม.....	94
54	ใบเスマวัดนกรหลวง พระนครศรีอยุธยา .....	95
55	ใบเスマวัดเขา ราชบูรี .....	96
56	ลายทรงสี่เหลี่ยมบนมีปีกปุนแนวตั้ง จากหน้าต่างวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2042 .....	97
57	ใบเスマวัดบนอน พระนครศรีอยุธยา .....	98
58	ลายฐานบัวเป็นหน้ากระดาษ ดอกสี่เหลี่ยมค้านเท่า ตามแบบประดับ .....	99
59	ใบเスマวัดทำเลไทย บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา .....	100
60	ใบเスマวัดใหม่ประชุมพล พระนครศรีอยุธยา .....	101
61	ใบเスマวัดใหญ่พานาราม พระนครศรีอยุธยา .....	102
62	ใบเスマหินชนาวน ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร .....	103
63	ใบเスマวัดสวนหลวงสนับสวนรค พระนครศรีอยุธยา .....	104
64	ลายเครื่องถักยิ้นสมัยราชวงศ์เหมือง (พ.ศ. 1911-2187) .....	105
65	ใบเスマวัดโพธิ์เพือก พระนครศรีอยุธยา .....	106
66	ใบเスマวัดณีชลขันท์ ลพบุรี .....	107
67	ใบเスマวัดศรีโพธิ์ พระนครศรีอยุธยา .....	108
68	ใบเスマวัดบึง คู่ที่ 7 ด้านนอก .....	109
69	ใบเスマวัดบึง ส่วนฐาน ชุดฐานบัวหน้ากระดาษ คู่ที่ 7 ด้านใน .....	110
70	ใบเスマวัดบึง ส่วนฐาน เป็นชุดฐานรูปกลีบบัวกว่า บัวหงาย คู่ที่ 8 ด้านใน .....	111
71	ใบเスマวัดบึง คู่ที่ 2 ด้านในแสดงลักษณะของลายลูกประคำ .....	112
72	ใบเスマวัดบึง คู่ที่ 2 ด้านในแสดงลักษณะของลายในกรอบ ทรงสามเหลี่ยม .....	113

# มหาวิทยาลัยรามคำแหง ลพบุรี

# มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

73	ใบเสนอวัดบึง คู่ที่ 2 ด้านในแสดงลักษณะของลายในกรอบ ทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน .....	114
74	ใบเสนอวัดบึง คู่ที่ 4 ด้านใน แสดงลักษณะของลายในกรอบ ทรงสามเหลี่ยมและทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน .....	115
75	ลายดอกซีกดอกซ้อน สลักหินศิลปะขอมแบบนาปวน-ต้นครัวด ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กลางพุทธศตวรรษที่ 17.....	116
76	ลายดอกซีกดอกซ้อน ปูนปั้นศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา พระศรีเมฆาชาตุทรงปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาชาตุ ลพบุรี คริ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 .....	117
77	ลายดอกกลมสลับบัง ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา ฐานปีกด้านใต้ของ เจดีย์ประชานทรงปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา พ.ศ.1976 รัชกาลสมเด็จพระบรมราชชนิรากษาที่ 2 .....	118
78	ลายดอกกลมสลับกระหนก ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดไก่เตี้ย สุพรรณบุรี คริ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 20 .....	119
79	แสดงลายกระหนกบนແນเสื้อด้านตั้งกึ่งกลางใบเสนอวัดบึง คู่ที่ 8 .....	120
80	แสดงลักษณะของลายกระหนกใบเสนอวัดบึง .....	121

## สารบัญภาพประกอบ

<b>แผนผังที่</b>	<b>หน้า</b>
1 แผนผังเมืองนครราชสีมา .....	122
<b>ลายเส้นที่</b>	<b>หน้า</b>
1 ใบ sama สมัยทวาราวดีแบบแท่งหินหรือแผ่นหินตามธรรมชาติ .....	123
2 ใบ sama สมัยทวาราวดีแบบแผ่นหินที่แต่งให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ .....	124
3 ใบ sama สมัยทวาราวดีแบบแท่งหินที่แต่งให้เป็นรูปร่าง ที่แน่นอน .....	125
4 ลายคอกวงกลมสลับสีเหลี่ยมบนมีปีกปุ่น วงศ์อธรรมจักรสลักหิน ศิลปะทวารวดี พิพิธภัณฑ์ฯ นครปฐม พุทธศตวรรษ ที่ 11 – 13 .....	126
5 ลายคอกวงกลมสลับสีเหลี่ยมบนมีปีกปุ่น สลักหินศิลปะอยุธยา วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 .....	127
6 คอกวงกลมสลับสีเหลี่ยมบนมีปีกปุ่น ทองคำดุนนูน ประดับเจดีย์จำลองทรงระฆัง ศิลปะอยุธยากรุเจดีย์ประธาน ทรงปรางวัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา (พิพิธภัณฑ์ฯ เจ้าสามพระยา) ราوا พ.ศ. 1967 รัชกาลสมเด็จพระบรม ราชชนนีราชนิกุลที่ 2 .....	128
7 ลวดลายหน้ากระดานของฐานชักชีที่เมรุทิศเมรุมุน วัดชัยวัฒนาราม .....	129
8 ลายคอกซีกคอกซ้อน ปุ่นปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์วัดส้ม พระนครศรีอยุธยา ก勤劳พุทธศตวรรษที่ 20 .....	130
9 ลายคอกกลมสีเหลี่ยมบนมีปีกปุ่นสลับเส้นเลียง ปุ่นปั้น <sup>†</sup> ศิลปะอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์องค์เล็กวัดโภเกียสุชา พระนครศรีอยุธยา รา华ร่องหลังพุทธศตวรรษที่ 22 .....	131

## ลายเส้นที่

หน้า

10	ดอกสีกีบลับสีเหลี่ยมบนมียกปูน ปูนปืน ศิลปะอยุธยา วัดสองพี่น้อง ชัยนาท ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง <sup>14</sup> ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 .....	132
11	ลายดอกกลมลับบัง สลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน- ต้นครวัด ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กลางพุทธศตวรรษที่ 17 .....	133
12	ลายดอกกลมลับบัง ปูนปืน ศิลปะก่ออกรุงศรีอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์วัดนร โภญา ลพบุรี ครึ่งแรกพุทธศตวรรษ <sup>14</sup> ที่ 19 .....	134
13	ลายดอกกลมลับบัง ปูนปืน ศิลปะอยุธยา เจดีย์ยอดกีบมะไฟอง หมายเลข 6 ๙ วัดพระครรรค์ต้นมหาธาตุ ลพบุรี ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 .....	135
14	ลายก้านต่อดอกลักษณะ ศิลปะอยุธยา ประดับล้วนโคนใบเสมา วัดนรหลวงศ์ พระนครศรีอยุธยา พุทธศตวรรษ <sup>14</sup> ที่ 19-20 .....	136
15	ลายก้านขาด ประเภทลายเครื่อถาวร ปูนปืน ศิลปะอยุธยา หน้าบัน เจดีย์ทรงปรางค์วัดส้ม พระนครศรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 .....	137
16	ลายสีกีบลับสีเหลี่ยมบนมียกปูน สำริด ศิลปะอยุธยา กรอบกระเบงหน้าประติมากรรมรูปพระอิศวร (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร) พ.ศ. 2053 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 .....	138

## บทที่ 1

### บทนำ

#### ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and significance of the problems)

เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองที่มีพื้นที่ทับซ้อน มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และเข้าสู่ยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ตามลำดับของช่วงเวลา ปรากฏหลักฐานทั้งทางวัตถุศิลปกรรมและหลักฐานทางด้านเอกสาร จากรีบ พงศาวดาร และโดยสภาพในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นทั้งศูนย์กลางพระราชนิเวศน์และศิลปกรรมงานช่างหลวงของแผ่นดิน

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของเมืองนครราชสีมาในสมัยดังกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพบการศึกษาเฉพาะหลักฐานทางด้านเอกสารเพียงด้านเดียวเท่านั้น เช่นการ ก่อตั้งชื่อเมืองนครราชสีมาเป็นครั้งแรก จากเอกสารสมัยสุโขทัยพระบรมไตรโลกนาถ ใน กฎหมายเทียบNAL พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนและนาททหารหัวเมืองที่ประกาศใช้ในปี พุทธศักราช 1998 ระบุว่าเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองชั้นโทเจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นอยุคก้า แห่งสังคมภักดิ์พิริยะพาหะ ศักดินา 10,000 ไร่<sup>1</sup> เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ปัจจุบัน) เมืองเดียวที่ถูกระบุ ไว้ในตัวบทของกฎหมายนี้

ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจม) ก่อตั้งการปราบปรามเมือง นครราชสีมา ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา โดยพระยาภิมานราช (สังข์) ขุนนางที่สมเด็จพระ นารายณ์มหาราช ทรงโปรดฯ ให้มาครองเมืองนครราชสีมาทำการแข่งเมืองไม่ยอมมาถวายบังคม สมเด็จพระเพทราชาทรงส่งกำลังทหารมาทำการปราบปราม<sup>2</sup>

จากบันทึกของ มองซิเออร์โรเบิร์ต ชาฟรังเศสที่พำนักอยู่ในอยุธยา ก่อตั้งการ ปราบปรามกบฏบุญกิจวังที่เมืองนครราชสีมา ในปี พ.ศ. 2243 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา โดยเขาได้ไปหาออกญาพิพัฒน์และแสดงความยินดีที่ได้รับความปลอดภัยในการสู้รบนี้

<sup>1</sup> กรมศิลปากร, กวีหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505),

320.

<sup>2</sup> กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจม) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), 199-200.

ออก ญาพิพัฒน์ได้กล่าวถึง “วิธีการที่ทหารได้ปั้นกำแพงเมืองคราชสีมาและเอาไฟเผาบ้านเรือนทั่วทุกแห่ง”<sup>3</sup>

ผลของการศึกษาหลักฐานจากเอกสารดังกล่าวทำให้เราได้ทราบถึงการปรากรถขึ้นของเมืองคราชสีมาแล้วในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) และในสมัยสมเด็จพระพุทธราชา(พ.ศ. 2231-2245) ตามลำดับ

ผู้จัดเห็นว่าการศึกษาเกี่ยวกับหลักฐานทางด้านวัตถุศิลปกรรมด้วยวิธีการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะจะเป็นการขยายขอบเขตของความรู้ เพิ่มความหลากหลายทางด้านวิชาการ เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของเมืองคราชสีมา และเป็นข้อสนับสนุนผลของการศึกษาจากเอกสารให้มีน้ำหนัก มีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

การศึกษาข้อมูลหลักฐานทางด้านวัตถุศิลปกรรมจากวัดภายในเขตกำแพงเมืองนคราชสีมาซึ่งไม่ได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการเท่าที่ควร ในเสมอ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักฐานที่มีเหลืออยู่ค่อนข้างสมบูรณ์ที่สุดเนื่องจากใช้หินทรายเป็นวัสดุในการสร้าง จำหลัก ทั้งรูปแบบ รายละเอียดของลวดลายประดับและจำนวนของข้อมูลที่ยังคงเหลืออยู่ พอกว่าล้าหัวรับการศึกษาด้วยวิธีการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะในครั้งนี้ หลักฐานประเภทสถาปัตยกรรมจาก อุโบสถ สูง – เจดีย์ ประเภทประดิษฐกรรม จากพระพุทธรูป ที่มีการบูรณะปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดระยะเวลาการใช้งาน และด้วยข้อมูลที่มีเหลืออยู่อย่างจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและอาจทำให้เกิดการสับสนต่อการศึกษาทางด้านนี้

การศึกษาในเสาวัดบึง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.นครราชสีมาซึ่งเป็นหัวข้อของการศึกษาวิจัยนี้ ความสำคัญของวัดบึงคือ นอกเหนือไปจากในเสาวัดแล้วภายในวัดบึงยังมีศิลปกรรมอื่นๆที่น่าสนใจทำการศึกษาวิจัยโดยนำมาพิจารณาเปรียบเทียบประกอบกับรูปแบบศิลปะอื่นๆที่ได้มีการศึกษาไว้แล้วและได้ผลเกี่ยวกับการกำหนดอายุที่ค่อนข้างแน่นอน มีความน่าเชื่อถือ และถึงแม้ว่าข้อมูลหลักฐานทางด้านวัตถุศิลปกรรมเหล่านี้จะถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบลักษณะไปบ้างแต่ก็ยังเหลือค่าโкорงเดิมอยู่บ้างในบางส่วน เช่นแผนผังวัด การวางตำแหน่ง

---

<sup>3</sup> กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21 (ภาคที่ 35 และ 36) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), 315.

ของอุโบสกเป็นประธานหลักของวัด<sup>4</sup> การสร้างเจดีย์ไว้หลังอุโบสก ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้นำเสนอผลของการศึกษาเกี่ยวกับแผนผังของวัดสมัยอยุธยาไว้ในหนังสือ ศิลปะ อยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน<sup>5</sup> ลักษณะรูปแบบหรือรูปทรงของฐานอุโบสกที่อ่อนโก้งอก ท้องช้าง (ทรงสำราญ)<sup>6</sup> หรือส่วนของลวดลายประดับ หน้าบัน – คันทวย การศึกษาเปรียบเทียบ ทางด้านรูปแบบศิลปะในเบื้องต้นสามารถพิยานเคียงได้กับลวดลายแบบอยุธยาตอนปลาย<sup>7</sup> เป็น ต้น

### **ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)**

1. เพื่อศึกษาถึงคติ ความเชื่อ แนวความคิด และเหตุผลในการสร้างใบเสมา
2. เพื่อศึกษาถึงเทคนิค วัสดุและรูปแบบของใบเสมาในสมัยต่างๆ
3. เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กับเมืองนครราชสีมา โดยใช้ผลจากการศึกษาข้อมูลหลักฐานทางด้านเอกสาร กับผลของการศึกษาใบเสมาวัดนึงซึ่งเป็น ข้อมูลหลักฐานทางด้านวัตถุศิลปกรรม

ในสมัยอยุธยาตอนปลายแผนผังของวัดมีแบบใหม่ๆ เกิดความนิยมสร้างอุโบสก เป็นหลักสำคัญของวัด ดูใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยางานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542 ), 50-51.

<sup>5</sup> การสร้างเจดีย์ขนาดย่อมลงคือแนวโน้มที่สำคัญที่จะระบุไม่ได้ชัดเจนอีกต่อไปว่า เป็นเจดีย์ประธานรวมทั้งการก่อเจดีย์ขนาดย่อมหรือขนาดเล็กไว้คู่เคียงกันทางด้านหน้าหรือท้าย อุโบสก ก็เป็นความนิยมที่ชัดเจนของสมัยอยุธยาปลาย ดูใน เรื่องเดียวกัน.

<sup>6</sup> ลักษณะเฉพาะของฐานในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ เส้นทุกเส้นของฐานมีลักษณะ อ่อนโถงอกห้องช้างหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าห้องสำราญ ฐานที่ปรากฏของสถาปัตยกรรมนี้ ที่ เกี่ยวข้องกับอาคารประเภทพระอุโบสก พระวิหาร ส่วนมากจะเป็นฐานบัวหรือฐานบัวลูกแก้ว ดูใน สมใจ นิมเล็ก, “ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย,” หน้าจั่ว 1,7 (มกราคม 2530) : 18-27.

<sup>7</sup> การศึกษาวิวัฒนาการของลวดลายปูนปี้ประดับมีข้อสำคัญพิเศษเกี่ยวกับวัสดุและ กรรมวิธีและลวดลายที่ปรากฏวัสดุอื่นๆ เช่น งานจำหลักไม้ จำหลักหิน งานวดเขียน งาน ประดับมุก อันมีส่วนช่วยในการพิจารณาถึงแนววิวัฒนาการของลวดลายปูนปี้ในสมัยอยุธยา ตอนปลาย ดูใน สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปี้แบบอยุธยาตอนปลาย (2172-2310) (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ พรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532 ), 6.

### สมมุติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

นอกเหนือไปจากหลักฐานและผลของการศึกษาทางด้านเอกสารที่บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยา กับเมืองคราชสีมา อันอาจจะต้องอาศัยข้อสนับสนุนที่เป็นรูปธรรม จากข้อมูลหลักฐานและผลจากการศึกษาทางด้านวัตถุศิลปกรรมที่เป็นงานช่างอันเกี่ยวเนื่องกับแนวความคิดในพระพุทธศาสนา โดยปรากฏในรูปแบบต่างๆ ของงานศิลปกรรม เช่น กรณีของการศึกษาใบเสมาวัดบึงน้ำ สามารถตั้งเป็นข้อสมมุติฐานของการศึกษาในเบื้องต้นได้ว่า เป็นใบเสมาที่มีรูปแบบเดียวกับใบเสมากลุ่มที่พบในเขตภาคกลางของประเทศไทย จากผลการศึกษาของนักวิชาการที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับใบเสมากลุ่มดังกล่าว มีผลและข้อสนับสนุน ของการศึกษาที่แตกต่างกันด้านกำหนดอายุ โดยอาจารย์ ณ. พ. ปากน้ำ (นามแฝง)<sup>8</sup> สนับสนุนว่า เป็นใบเสมาแบบอู่ทองหรือศิลปะแบบก่อนอยุธยา ใช้หลักเกณฑ์การศึกษาพิจารณาจากวัสดุ ที่ใช้ทำหรือสร้างใบเสมา รูปแบบหรือรูปทรง รายละเอียดของลวดลายระดับ<sup>9</sup> ในขณะที่กมล นายนวัฒน์ ได้เสนอผลงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พุทธศตวรรษที่ 19 – 20 และ ได้กำหนดอายุใบเสมากลุ่มนี้ไว้ว่าไม่เก่าไปกว่าสามข่าย คือ ระหว่าง พ.ศ. 1893 ถึง ราชพ.ศ. 2053 โดยพิจารณาจากวัสดุที่ใช้ รูปทรงและการศึกษาลวดลาย ประดับบนใบเสมาอันเป็นข้อสำคัญที่นำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาและกำหนด อายุใบเสมา ดังกล่าว<sup>10</sup>

### ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the studies)

ขอบเขตของการศึกษารั้งนี้ เน้นการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานด้านศิลปกรรม โดยเฉพาะการวิเคราะห์เปรียบเทียบทางค้านลวดลายระดับของใบเสมาวัดบึง อ. เมือง จ. นครราชสีมา ร่วมกับข้อสมมุติฐานที่ได้ตั้งไว้ และผลของการศึกษาข้อมูลหลักฐานด้านเอกสาร รวมถึงวัตถุศิลปกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

<sup>8</sup> ประยูร อุลุชากุะ คุณภูมิบันฑิตกิตติมศักดิ์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

<sup>9</sup> ดูใน ณ. พ. ปากน้ำ [นามแฝง], คำตาม คำตอบ เรื่องศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอฟ ปรินติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2540), 76.

<sup>10</sup> ดูใน กมล นายนวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัย ประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 72.

## ขั้นตอนการศึกษา (Process of the studies)

1. เก็บรวบรวมข้อมูลและเอกสารจากแหล่งข้อมูล คือ
  - 1.1 แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ โดยการสำรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม บันทึกภาพและรายละเอียดของใบเสมาและศิลปกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่างๆตามขอบเขตของการศึกษาที่ได้กำหนดไว้
  - 1.2 แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ โดยการรวบรวมจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์จากการวิจัยทางด้านคติ แนวความคิด ความเชื่อ รูปแบบศิลปะ และประวัติศาสตร์
2. จัดระเบียบข้อมูลและเอกสาร โดยการศึกษาจำแนกและจัดกลุ่มของข้อมูลตามเนื้อหาเรื่องราวที่ต้องการศึกษาประเมินค่า และคำนวณความสำคัญของข้อมูล
3. ดำเนินการวิเคราะห์และวิจัยข้อมูลโดยการนำข้อมูลหลักฐานทั้งหมดมาเป็นพื้นฐานในการพิจารณาศึกษาวิเคราะห์ประมวลความถึงลักษณะและรูปแบบด้านศิลปกรรม
4. เรียบเรียงเอกสารและนำเสนอผลงานการศึกษา

## วิธีการศึกษา (Method of studies)

ดำเนินการวิจัยแบบพรรณนา (Description Research) ในลักษณะทางกายภาพ เช่น รูปแบบหรือรูปทรง เทคนิค วัสดุ ที่ใช้ทำใบเสมา รายละเอียดของลวดลายที่ใช้ประดับบนใบเสมา และการวิเคราะห์ (Analytical Research) ในส่วนของข้อมูลทางด้านเนื้อหา คติ ความหมายของการสร้างใบเสมา

## ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการขยายขอบเขตความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะต่อไป
2. ทำให้ทราบถึงคติ ความเชื่อ แนวความคิด และเหตุผลในการสร้างใบเสมา
3. ทำให้ทราบถึงเทคนิค วัสดุและรูปแบบ ของใบเสมาในสมัยต่างๆ
4. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กับเมืองคราชสีมาจากผลการศึกษาข้อมูลหลักฐานทางด้านเอกสารที่เชื่อมโยงกับผลของการศึกษาใบเสมาวัดบึงซึ่งเป็นข้อมูลหลักฐานทางด้านวัตถุศิลปกรรม

## เวลาที่ใช้ในการศึกษา

ใช้ระยะเวลาประมาณ 1 ภาคการศึกษา หรือประมาณ 4 เดือน โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาวิจัยและเสนอสารนิพนธ์ โดยแบ่งการทำสารนิพนธ์ออกเป็น 3 ระยะ

- ระยะที่ 1 รวบรวมข้อมูลเอกสารและสำรวจภาคสนาม 1 เดือน
- ระยะที่ 2 จัดระเบียบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล 1 เดือน
- ระยะที่ 3 เรียนรู้และจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ 2 เดือน

## แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น

1. แหล่งข้อมูลภาคสนาม โดยการบันทึกภาพข้อมูลหลักฐานจากแหล่งต่างๆ ภายในขอบเขตพื้นที่ที่กำหนดหรือเกี่ยวข้องกับหัวข้อในการศึกษาที่ตั้งเป็นข้อมูลฐานไว้
2. ข้อมูลเอกสารจากห้องสมุดต่างๆ
  - 2.1 ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร
  - 2.2 ห้องสมุดแห่งชาตigrุงเทพมหานคร
  - 2.3 ห้องสมุดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหារาชรังษี นครราชสีมา
  - 2.4 สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยราชภัฏนគរราษรี
  - 2.5 ห้องเอกสารสำนักศิลปะและวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏนគរราษรี

## บทที่ 2

### การศึกษาเกี่ยวกับประวัติของเมืองนครราชสีมาและวัดบึงจากข้อมูลทางด้านเอกสาร

#### ประวัติเมืองนครราชสีมา

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมาไว้ เมืองนครราชสีมา (บริเวณที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองในปัจจุบัน) และกำแพงเมืองสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 – 2231)<sup>1</sup> (ภาพที่ 1 และแผนผังที่ 1) จากการตรวจสอบจากเอกสารต่าง ๆ แล้ว เราไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึงการสร้างเมืองนครราชสีมาโดยตรง ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาจากเนื้อความในเอกสารที่กล่าวถึงเมืองนครราชสีมา เพื่อที่จะพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในประวัติความเป็นมาของเมืองนครราชสีมา

ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจม) กล่าวถึง การปราบปรามเมืองนครราชสีมาในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2245) โดยพระยาymราช (สังข์) บุนนาค ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดฯ ให้มีการลงมือองเมืองนครราชสีมา ทำการแข็งเมืองไม่ยอมมาถวายบังคม สมเด็จพระเพทราชาทรงส่งกำลังทหารมาทำการปราบปราม โดยใช้เวลาสามปี ข้อความตอนหนึ่งในพงศาวดาร กล่าวไว้ดังนี้

“...ฝ่ายนายสังข์มราช รู้ว่า กองทัพกรุงยกขึ้นมา สั่งให้ตั้งค่ายรับ ฝ่ายพระยาเดโช แยกพลออกหักค่ายแต่ในเพลาเดียว ค่ายหัวเมืองโกราชแตกกระฉักระยะ ไฟร์พลล้มตายเป็นอันมาก ที่เหลือนั้นหนีเข้าเมืองได้ นายสังข์ ยมราช แต่งคนประจำหน้าที่รักษาเมืองไว้ พระยาเดโชตั้งล้อมเมืองโกราชไว้ แต่ ณ ปีจอ จัตวาศก เจ้าเข้าหักเมืองก็มีได้...”<sup>2</sup>

และจากการบันทึกของ มองซิเออร์ไบรด์ ชาฟรั่งเศส ที่พำนักอยู่ในอยุธยากล่าวถึง การปราบกบฏบุญภักดิ์ที่เมืองนครราชสีมาในปี พ.ศ. 2243 โดยเขาได้ไปหาอุกฤษพัฒและ

<sup>1</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา (กรุงเทพฯ : เอกคิลป์การพิมพ์, 2505), 115.

<sup>2</sup> กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจม) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสกุล, 2512), 199 – 200.

แสดงความยินดีที่ได้รับปลดภัยจากการสู้รบในครั้งนี้ ออกญาพิพัฒได้กล่าวถึง “วิธีการที่ทหารได้ปันกำแพงเมืองนครราชสีมา และเอาไฟเผาบ้านเรือนทั่วทุกแห่ง”<sup>3</sup>

จากหลักฐานดังกล่าว ทำให้เราได้ทราบถึงการปรากรถขึ้นของเมืองนครราชสีมาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งควรที่จะมีมาก่อนรัชกาลของพระองค์แล้วอย่างน้อยที่สุดก็ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ มีหลักฐานที่กล่าวชื่อเมืองนครราชสีมาและแสดงถึงการปรากรถขึ้นของเมือง ก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นเวลากว่า 200 ปี จากกฎหมายเตียรนาล ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่า ตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 – 2031)<sup>4</sup> โดยกล่าวถึงเมืองพระยาหานคร จำนวน 8 เมือง ที่ได้อีอน้ำพิพัฒน์สัตยา ต่อพระมหาจัตุริษอยุธยา เมืองเหล่านี้ ได้แก่ เมืองพิษณุโลก เมืองสัชนาไล เมืองศูโภ เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครราชสีมา เมืองตะนาวศรี เมืองทวาย<sup>5</sup>

หลักฐานขึ้นนี้เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวชื่อเมืองนครราชสีมาในขณะนี้ เราไม่ทราบว่า ก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะมีเมืองนครราชสีมาอยู่แล้ว หรือไม่ ในพระราชพงศาวดารฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ 222, 2/ก 104 จ.ศ. 801-803 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในสองส่วนของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ที่นายไมเคิล วิคเคลอร์ (Michael Vickery) สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นก่อนรัชกาลตามเด็จพระบรมไตรโลกนาถ<sup>6</sup> เนื่องความตอนหนึ่งกล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 ทรงเตรียมกองทัพที่จะยก

<sup>3</sup> กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21 (ภาคที่ 35 และ 36) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), 315.

<sup>4</sup> นานพ ดาวรัตน์สกุล, บุนนาคอยุธยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), 65, อ้างถึงใน สมเดช ลีลามโนธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการขุดแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 5.

<sup>5</sup> กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 302.

<sup>6</sup> อุบลศรี วรรถพันธุ์ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ 222, 2/ก 104 จ.ศ. 801 – 803, “ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2520 – 2530) (กรุงเทพฯ : บริษัทประชานน จำกัด, 2531), 71, อ้างถึงใน สมเดช ลีลามโนธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการขุดแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 5.

ไปที่เมืองพิมาย พนมรุ้ง แต่เจ้าเมืองเหล่านั้นมาเข้าฝ่าความบังคม พระองค์จึงโปรดให้กลับไปครองบ้านเมืองตามเดิมเหตุการณ์นี้ สันนิษฐานได้ว่า เกิดขึ้นในราชปี พ.ศ. 1981<sup>7</sup> และยังได้ก่อลาวถึงเมืองบริหารของเมืองพิมาย พนมรุ้ง จำนวน 3 เมือง คือ เมืองพระงาม เมืองพุทธาทาน และเมืองชรทิก<sup>8</sup> เอกสารฉบับนี้ ไม่ได้ก่อลาวถึงชื่อเมืองนครราชสีมา (กรณีถ้ามีเมืองนครราชสีมาแล้วในช่วงเวลานั้น) ก็อาจจะเป็นไปได้ว่าผู้จดบันทึกมีจุดประสงค์ที่จะก่อลาวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิมาย พนมรุ้งเท่านั้น<sup>9</sup>

สาเหตุของการสถาปนาเมืองนครราชสีมาขึ้นนั้น ขจรัตน์ ไรวรัตน์วัฒน์ ได้วิเคราะห์ว่า ทางราชสำนักอยุธยาได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างฐานกำลังของตน เพื่อควบคุมสถานการณ์ทางภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้มีการผลักดันเมืองนครราชสีมาให้เป็นศูนย์กลางอำนาจในระดับภูมิภาคแทนที่เมืองพิมายพนมรุ้ง ที่ดำเนินนโยบายอ่อนน้อมต่อทั้งอยุธยา และเบมร<sup>10</sup>

ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้โปรดให้มีการยกเลิกเมืองพระยามหานคร แล้วจัดหัวเมืองขึ้นใหม่ เป็นเมือง เอก โท ตรี เมืองชั้นใน (จัตวา) โดยเมืองนครราชสีมา ได้รับการจัดให้เป็นหัวเมืองชั้นนอก ชั้นโท<sup>11</sup>

**หมายเหตุ** เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองที่มีความสำคัญเป็นเมืองหน้าด่าน และเป็นฐานกำลังของอยุธยาในการควบคุมเมืองต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ องค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองที่ใช้เป็นตัวกำหนดขอบเขต และเป็นเครื่องป้องกันภัยจากการรุกราน คือ กำแพงเมือง

<sup>7</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>8</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>9</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>10</sup> ขจรัตน์ ไรวรัตน์วัฒน์, “ความสำคัญทางการเมืองของเมืองนครราชสีมา : บทบาทของเจ้าเมืองตระกูล ณ ราชสีมา ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2388” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์) เอกซีบตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 26, อ้างถึงใน สมเดช ลีลา�โนธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการขุดแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 7.

<sup>11</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพราวดารเล่มที่ 14 (ภาคที่ 22 – 25) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสกุล, 2507), 123, อ้างถึงใน สมเดช ลีลา�โนธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการขุดแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 9.

สมเดช ลีลาวนิชธรรมมีความเห็นว่า กำแพงเมืองนครราชสีมา น่าจะมีการก่อสร้างขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

กำแพงเมือง และป้อมปราการ ซึ่งก่อตัวยอธิสู และหิน (ในบางส่วน) มีเชิงเทินและใบบังนี้ จากลักษณะของกำแพงและการก่อสร้างคืบวัสดุคงกล่าว น่าจะมีการรับเทคโนโลยีมาจากชาวตะวันตก และมีความสัมพันธ์กับการทรงครุฑ์ที่มีการใช้ปืนใหญ่<sup>12</sup>

เมืองนครราชสีมา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับราชสำนักอยุธยา ใน การก่อสร้างกำแพงเมือง คงได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากอยุธยา กำแพงเมืองที่ก่อตัวยอธิสูนี้ เชื่อว่า สร้างขึ้นครั้งแรกก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์แต่จะอยู่ในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์ใดเราไม่มีหลักฐานที่จะกล่าวได้อย่างชัดเจน แต่น่าจะก่อสร้างขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112 – 2133) เป็นต้นมา ซึ่งกีสัมพันธ์กับชั้นดินในหลุมขุดคัน ที่พบว่า กำแพงเมืองมีอายุภัยหลังพุทธศตวรรษที่ 21

ลาลูแบร์ ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรี กับอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ระหว่างปี 2230 – 2231 ได้บันทึกไว้ว่า “เมืองโกราเซมา (Corazema) ซึ่งบางคนเรียกว่า คริสima (Carissima) เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมากอยู่ติดกับพรอมแคนเมืองคลาว เมืองนี้มีเมืองขึ้นทั้งหมด 5 เมือง”<sup>13</sup> โดยแก่เมืองนั้นที่ก่อเมืองชัยภูมิ เมืองพิมาย เมืองบุรีรัมย์ และเมืองนางรอง<sup>14</sup> ในรัชกาลนี้ กำแพงเมืองคงได้รับการซ่อมแซมหรือก่อสร้างเพิ่มเติม

อนึ่งวิศวกรเดอلامาร์ ชาฟรั่งเศส ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ในการสร้างป้อมปราการ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ ได้ทรงขอวิศวกรผู้นี้อยู่รับราชการ ในเมืองไทย เพื่อทำการสร้างป้อมในที่รัตน์, 2510), 24-364, อ้างถึงใน สมเดช ลีลาวนิชธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการขุดแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 11.

<sup>12</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>13</sup> ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โภกมนูตร (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2510), 24-364, อ้างถึงใน สมเดช ลีลาวนิชธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการขุดแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 11.

<sup>14</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา, 116.

ต่าง ๆ จากราชฎูต เชอวาลิโอร์ เดอ โฉมองต์ ราชฎูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งเดินทางเข้ามา เจริญสัมพันธ์ไมตรีในปี พ.ศ. 2228.<sup>15</sup>

จากข้อมูลหลักฐานทางเอกสาร เราไม่อาจทราบได้ว่า วิศวกรท่านนี้ได้เข้ามาที่เมือง นครราชสีมาหรือไม่แต่ก็อาจจะเป็นไปได้ที่เขาอาจจะเข้ามา มีบทบาทลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ต่อเมืองนครราชสีมา เนื่องจากเมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ และมีความสำคัญมากเมืองหนึ่งในช่วงเวลานั้น

### 1. ประดูเมือง และจำนวนป้อม

ที่บริเวณตรงกลางของกำแพงเมืองแต่ละด้าน มีประตูทางเข้า ลักษณะของประตู ด้านข้างจะก่อด้วยหินทราย และศิลาแลงบานประดุจคงทำด้วยไม้ ส่วนบนทำเป็นอาคารเครื่องไม้ตาม แนวกำแพงมีป้อมเรียงรายกันไปจำนวน 15 ป้อม ประตูเมืองแต่ละด้าน มีชื่อเรียกดังนี้ (ภาพที่ 2 – 3)

ประตูด้านทิศเหนือ	ชื่อ	ประตูพลแสน
ประตูด้านทิศใต้	ชื่อ	ประตูชัยมงคล
ประตูด้านทิศตะวันออก	ชื่อ	ประตูพลล้าน
ประตูด้านทิศตะวันตก	ชื่อ	ประตูชุมพล <sup>16</sup>

### 2. วัดในเขตกำแพงเมืองนครราชสีมา

การสร้างเมืองนครราชสีมาออกไปจากกำแพงเมืองค่ายๆ ประตูหอรับ<sup>17</sup> แผนผัง ภายในเขตกำแพงเมืองนครราชสีมา มีวัดประจำตำแหน่งตามทิศต่างๆ ภายในเมืองทั้งหมด 6 วัด ดังนี้ (แผนผังที่ 1)

วัดกลาง (วัดพระนารายณ์มหาราชน) เป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางเมือง (ภาพที่ 4)

วัดบูรพ์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 5)

วัดอิสาณ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาพที่ 6)

วัดพายัพ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ภาพที่ 7)

<sup>15</sup> กรมศิลปากร, ประชุมพงคาวด้าร เล่มที่ 16 (ภาคที่ 27) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาก, 2507), 37, อ้างถึงใน สมเดช ลีลามโนธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการบุคคลแต่ง สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), 6.

<sup>16</sup> มนิต วัลลิกอดม, นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา (กรุงเทพฯ : นิตตราการพิมพ์, 2506), 11.

<sup>17</sup> คู่รายงานการบุคคลแต่งกำแพงเมืองนครราชสีมาใน สมเดช ลีลามโนธรรม, กำแพงเมืองนครราชสีมา, รายงานการบุคคลแต่งสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.).

วัดสารแก้ว ตั้งอยู่ทางทิศใต้ (ภาพที่ 8)

วัดบึง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก<sup>18</sup> (ภาพที่ 9)

### ประวัติวัดบึง

วัดบึง ได้รับพระราชทานโภคเกล้าฯ ให้เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่วันที่ 21 สิงหาคม 2539 ตรงกับวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 9 ปีชวด อัญชลีศกตกอยู่ในสันตตฤதิ ตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ 4 กันยายน พุทธศักราช 2539 และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 113 ตอนที่ 74 บ. วันที่ 12 กันยายน พุทธศักราช 2539<sup>19</sup>( ภาพที่ 10 )

ตำแหน่งที่ตั้ง ทิศเหนือติดถนนขอบพหล ทิศใต้ติดถนนหาดใหญ่ ทิศตะวันออกติดสถานีกาชาดและที่ดินเอกชน

จากหนังสืออนุสรณ์สมโภชพระอารามหลวงวัดบึง 320 ปี (2220 – 2540) กล่าวถึงประวัติวัดบึงว่า เป็นวัดที่มีความเก่าแก่ มีความสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของชาวนครราชสีมา สร้าง เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2220 ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระอุโบสถ ของวัดได้รับพระราชทานวิสุทโขกรรมสีมา เมื่อวันที่ 10 เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2230<sup>20</sup>

มหาวิหารวัดบึง จังหวัดบึงกุ่ม

<sup>18</sup> ดูประวัติความเป็นมาโดยสังเขปของวัดทั้ง 6 ได้ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูอรรถโภวิท (พระมหา ภพทิโย) อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพ์ ต. ในเมือง อ. เมือง จ. นครราชสีมา (นครราชสีมา : โรงพิมพ์ศิริอักษรการพิมพ์, 2531), 6 – 8.

<sup>19</sup> พระมหาชนิต ปัญญาปสุโต, อนุสรณ์สมโภชพระอารามหลวงวัดบึง 320 ปี (2220 – 2540) อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา 3 กันยายน 2540. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาพัฒน์ราชวิทยาลัย, 2540).

<sup>20</sup> เรื่องเดียวกัน, 35-36. อาย่าง ไรากิตามจากตัวเลขและกำหนดอายุการสร้างของวัดผู้ศึกษาเห็นว่า ยังไม่พบหลักฐานยืนยันที่แน่นอน เช่น จาเร็คหรือพงศาวดารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรได้มีการศึกษาค้นคว้าในประเด็นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวัดทั้งด้านเอกสารและวัตถุศิลปกรรมต่อไป

## บทที่ 3

### แนวความคิด คติในการสร้าง และรูปแบบของใบเสนอ

#### ความหมาย ลักษณะและหน้าที่ของใบเสนอ

คำว่าเสนอนั้นมาจากศีมาซึ่งแปลว่า เขต<sup>1</sup> ใบเสนอคือนิมิต หรือเครื่องหมายอย่างหนึ่งซึ่งใช้กำหนดเขตพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์<sup>2</sup>

การใช้ใบเสนอเป็นเครื่องหมายดังกล่าวนี้ เป็นความนิยมในระยะหลังแต่เดิมนานนั้นมีกำหนดในพระวินัยว่า การทำอุโบสถ ปوارณา หรือสังฆกรรม ซึ่งพระสงฆ์พร้อมเพรียงกันทำนั้น ต้องกำหนดด้วยเขตที่หมายที่รักัน เรียกว่าศีมา

เสนาที่ปักเขตพระอุโบสถในวัดนั้นต้องทำพิธิ sangha เป็นเขตอันสังฆ์กำหนดเอง เรียกว่า พังศีมา แปลว่าเด่นที่ผูก ส่วนศีมาที่สงฆ์มิได้ปักเขตและไม่ได้ทำพิธิ เป็นเขตอันขาดกำหนดไว้โดย ปกติของบ้านเมือง หรือมีบัญญัติอย่างอื่นเป็นเครื่องกำหนด เรียกว่า อพังศีมา แปลว่าเด่นที่ไม่ได้ผูก<sup>3</sup> ยังมีศีมาขนาดเล็กโดยมีมหาลีลาศีมาครอบอีกด้วยที่หนึ่ง เรียกว่า บันฑศีมา มหาเสนาแปลว่า ศีมา กว้างใหญ่ การเรียกศีมานั้นมีการกำหนดหลายวิธีด้วยกัน ตามพราพุทธานุญาต เช่น ศีมาที่กำหนด ด้วยเขตบ้านต่อบ้าน เรียกว่า สามศีมา ถ้าพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานแผ่นดินจากส่วนหนึ่งของ พระองค์ให้เป็นศีมาเรียกว่า วิสุทธาศีมา ศีมาอีกชนิดหนึ่งกำหนดขึ้นในปีคงห่างจากหมู่บ้าน 7 อัพกันตร (49 วา) เรียกว่า สัตตพักนตรศีมา การกำหนดตามพุทธานุญาตประการสุดท้ายคือ ศีมาที่ ทำขึ้นในน้ำ เช่น ในแพกลางน้ำหรือในเรือกลางน้ำ เรียกว่า อุทกุเบปศีมา ยังมีเสนาอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า เสนารธรรมจักร คือเสนากำหนดเขตวัด หรือที่ของสงฆ์ เสนาแบบนี้จะใช้ทำสังฆกรรมไม่ได้

<sup>1</sup> น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปบนใบเสนอ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2524), 9.

<sup>2</sup> พระไตรปิฎก ฉบับหลวง เล่ม 4 (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2514), 202-212, อ้างถึง ใน กมล จายาวัฒนะ, “ใบเสนอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 9. และใบเสนอดังกล่าว หมายถึง ใบเสนอที่ใช้เป็นนิมิตหรือเครื่องหมายกำหนดเขตพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของสงฆ์ไม่รวมเป็นถึงใบเสนอที่ปักบนกำแพงเมือง วัง หรือวัดหรือใบเสนออื่น ๆ.

<sup>3</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 2521), 12.

เสมอที่ทำสังฆกรรมได้จะต้องกำหนดเบตอุ โบสถ โถyleพะ<sup>4</sup> ดังกล่าวแล้วข้างต้น การใช้เสมอปักล้อมรองพระอุ โบสถซึ่งใช้ทำสังฆกรรมของพระภิกษุนั้น มีธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบกันมาจนปัจจุบัน ดังนี้

แรกที่เดียวที่ซึ่งจะสมมติเป็นพัทธสีมา ต้องได้รับอนุญาตจากฝ่ายอาณาจักรยกให้เป็น วิสุชานทางศาสนาแยกจากทางบ้านเมืองก่อน สำหรับขนาดของพัทธสีมานั้น ทรงมีพระพุทธานุญาตให้ทรงม์กำหนดเขตเอาเองตามความพอใจ แต่เมื่อข้อจำกัด ห้ามสมมติเขตเสมอเล็กเกินไปจน จุกิกษุ 21 รูปนั่งหัตถบาศกัน ไม่ได้ และห้ามสมมติสีมาใหญ่เกินกว่า 3 โยชน์ ถ้าเล็กเกินไปหรือ ใหญ่เกินไปจากนี้เป็นสีมาวิบัติ ใช้ไม่ได้

เหตุที่ทรงห้ามพัทธสีมาเล็กเกินไปนั้น เนื่องจากมีสังฆกรรมที่ต้องการประสงค์จำนวนมากที่สุด 21 รูป และสังฆกรรมนี้คืออัพกาน สาวะรังสสังฆาทีแสดงของพระภิกษุ นับหั้งภิกษุนั้นด้วย เป็น 21 รูป สีมาเล็กเกินไป ไม่พอจะทำอัพกาน<sup>5</sup> ได้

เหตุที่ทรงห้ามสีมาใหญ่เกินไปกว่า 3 โยชน์ เช่นใจว่าให้สมควรและสะดวกต่อการดูแลรักษา<sup>6</sup>

การจะสมมติเขตสีมา มีเป็นธรรมเนียมว่า ให้สาวดถอนก่อน ทำดูจว่าพื้นที่นั้นเป็นสีมา อยู่ก่อนแล้ว โดยอธิบายว่า ถ้าไม่ทำขั้นนั้น และถ้าที่นั้นเป็นสีมาอยู่เค็มหรือคานเที่ยวกับสีมาเดิม จักเสียหาย

เมื่อจะสาวดถอนสีมา ต้องประชุมพระสงฆ์ภายในเขตที่สมมติแล้วสาวดถอนเป็น แห่ง ๆ ไป กว่าจะเห็นว่าพอดี ในสมัยก่อนใช้จกไม่ไฝ่ขัดเป็นตาพอกภิกษุนั่งได้รูปหนึ่ง ๆ เชื่อม หัตถบาศถึงกันทั่วพื้นที่ สมัยต่อมาให้ภิกษุนั่งรายແກວกระยะพอสมควร สาวดถอนกลางสีมาจนหนึ่ง แล้วสาวดที่สุดเขตแต่ละแห่ง ๆ ละจบ การสาวดถอนนี้ทำในวันผูกพัทธสีมาหรือสาวดล่วงหน้าก่อน ก็ได้

<sup>4</sup> ณ ปaganā [นามแฝง], ศิลปบนในเสมอ, 10.

<sup>5</sup> พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2507), 956 อธิบายว่าหัตถบาศคือนั่งห่างกันคืนหนึ่ง, อ้างถึงใน กมล ฉ崖วัฒน, “ใบเสมอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 12.

<sup>6</sup> การทำอัพกานะ คือการสาวดประกาศรับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะอาบัติสังฆาติเสส เป็นความผิดขั้นสูงรองจากอาบัติประชิก ณ ณ.ปaganā [นามแฝง], สีมากรา สมุดปอยวัดสุทัศน์เทพาราม ( กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540 ), 13.

<sup>7</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, วินัยมุช เล่ม 3, 13.

<sup>8</sup> เรื่องเดียวกัน.

การกำหนดนิมิตหรือเสมอ กือเครื่องหมายของเขตพื้นที่สีมา ควรจัดไว้ตามที่ก่อไว้เป็นต้องครับ 8 ทิศ เป็นแต่เมืองจำนวนพอจะซักแนวไว้ด้วยตัวที่ต้องการ แต่ส่วนใหญ่ใช้กัน 8 ทิศ เนื่องจากต้องการกำหนดในแนวทิศใหญ่ นอกจากสีมาเดิมที่ไม่กำหนดตามทิศใหญ่ก็ใช้เพียง 4 อุปทิศที่มุมทั้ง 4<sup>9</sup>

เมื่อสมมติสีมาต้องประชุมกิกขุอยู่ภายนอก ตามธรรมเนียมทำสังฆกรรมจัดผู้โดยท้ามกิกขุอื่นอย่าให้ผ่านเข้าไปในเวลานั้น แล้วทำพิธีทักษิณนิมิตก่อนโดยกิกขุ 4 รูปแยกจากที่ประชุมไปทำหน้าที่ทักษิณนิมิต เริ่มจากทิศตะวันออก ยืนห่างจากนิมิตพอกรา หันหน้าไปทางนิมิตให้尼มิตอยู่ทางตะวันออก เช่นกันแล้วสาวดักเป็นภาระนาลีว่า ในทิศตะวันออกจะเป็นอะไรเป็นนิมิต แล้วก็มีผู้ตอบเช่นว่าเป็นกิกขุหรือคุหัสก์ได้ตอบเป็นภาระนาลีเช่นกันว่าศิลามาเข้า ในการนี้ที่ใช้ศิลามาเป็นเสมอ กิกขุผู้ทักษิณทักษิณที่กว่าศิลามาในนั้นเป็นนิมิต แล้วก็เลื่อนไปทักษิณเรียงตามลำดับไปตามทักษิณาวัตร จนมาทักษิณตะวันออกซึ่อีกครั้งหนึ่งเป็นสมบูรณ์ ผู้ทักษิณนิมิตกลับเข้าสู่ที่ประชุมลง<sup>10</sup>

ต่อจากนั้นกิกขุรูปหนึ่งก็สวัสดิกรรมว่าจะสามารถติดเบตภายนอกนิมิตเป็นสามานสังวาสสีมา ด้วยผู้ติดทุกิกรรมว่าตามแบบในอุโบสถขึ้นในคัมภีร์มหาธรรมจักรนั้นเป็นอันว่า พื้นที่ภายนอกนิมิตนั้นเป็นพื้นที่สีมา<sup>11</sup>

**นิมิตหรือเครื่องหมายที่แสดงเขตพื้นที่สีมา** นั่งจุบันใช้ก้อนศิลากลม เรียกว่าลูกนิมิต ฝังลงหลุมไว้ตามตำแหน่ง เมื่อครบแล้วจึงก่อฐานตั้งไว้เสมาไว้ข้างบน<sup>12</sup> และยังมีธรรมเนียมเก่าที่ทำกันสืบมาอีก กือมีการฝังลูกนิมิตศิลาไว้ตรงกลางอุโบสถเป็นเครื่องหมายว่า sang ได้สอดสุมติ ตรงนั้น การฝังลูกนิมิตกลางอุโบสถนี้ ไม่มีกล่าวไว้ในบาลีวรรณคดyle<sup>13</sup>

ใบเสมา ซึ่งใช้เป็นเครื่องหมายแสดงขอบเขตอุโบสถนี้ มีทั้งที่ปักตำแหน่งลงในและปักเป็นคู่ เรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานเอาไว้ ดังนี้

ที่ใบเสมาพระอุโบสถ บรรดาวัดซึ่งสร้างแต่ครั้งสูงโบราณมา แม้จะลึกรุตัน โภสันทร์นี้ ถ้าเป็นวัดหลวงมากทำใบเสมา 2 แผ่นปักซ้อนกัน ถ้าเป็นวัดรายภูร์ทำเสมาแต่แผ่นเดียว สันนิษฐานว่าเดิมคงปักเสมาแต่แผ่นเดียวเหมือนกันหมด ครั้งพากพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาตั้งรังเกียจสมณวงศ์ในประเทศไทยดังกล่าวมาแล้ว จึงรังเกียจเสมาซึ่งพระสงฆ์สยามผูกไว้ไม่ยอมทำสังฆกรรมเช่นให้

<sup>9</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>10</sup> เรื่องเดียวกัน, 34.

<sup>11</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>12</sup> เรื่องเดียวกัน, 30.

<sup>13</sup> เรื่องเดียวกัน, 34.

อุปสมบทในวัดเดิม ข้อนี้ย่อมเป็นความลำบากแก่พวกที่เคยอุปสมบทบุตรหลานในวัดสำหรับตระกูล หรือซึ่งเคยให้อัญชลีบ้านเรือน อุปการะกันจ่ายมาแต่ก่อน คงอาศัยเหตุเหล่านี้ เป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงอราษนาพระสังฆลังกาวงศ์ ให้ผูกเสมาบรรดาวัดหลวงช้าอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ทำสังฆกรรมได้พระนิกายเดิมและนิกายลังกาวงศ์ วัดใดที่ได้ผูกเสมาช้าแล้วจึงให้ปักใบเสมาเพิ่มขึ้นเป็น 2 ใบเป็นสำคัญ โบสถ์ที่มีใบเสมา 2 ใบ จึงเป็นวัดหลวงเป็นพื้น<sup>14</sup>

วิธีการกำหนดเขตสีมานั้น มีบัญญัติไว้โดยพิศดารและการกำหนดเขตสีมาต้องหมายเขตด้วยวัดอุบัติอย่าง วัดถืออันควรใช้เป็นนิมิตนั้นระบุไว้ในบاليةอรรถกถา 8 ชนิด กือ<sup>15</sup> (ภาพที่ 11-19)

- ภูเขา
- ศิลา
- ป่าไม้
- ต้นไม้
- จอมปลวก
- หนอง
- แม่น้ำ
- น้ำ

## มหาวิทยาลัยศรีปทุม สหกิจศึกษา

วัดถือที่ใช้เป็นนิมิตหรือเครื่องหมายเหล่านี้ มีความวินჯัยไว้อย่างละเอียดว่าอย่างใดควรใช้ไม่ควรใช้ และรูปร่างลักษณะของการวางตำแหน่งเครื่องหมาย ต้องให้ได้เนื้อที่ อาจกำหนดตำแหน่งนิมิตเป็น 3, 4, 6, กีดี<sup>16</sup>

เกี่ยวกับวัดถือที่ใช้เป็นนิมิตนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชริรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ว่า

วัดถืออันเป็นนิมิต ต้องจัดหาเตรียมไว้ก่อน ในบัดนี้มักใช้ศิลา กันเป็นพื้น เพราะเป็นของสاتفاقกับว่าอย่างอื่น ประมาณตามอรรถกถา อยู่ข้างเล็ก ข้าพเจ้าพอใจศิลา ก้อนใหญ่ จันถึงข้ายจากที่ยก ในปัจจุบันนี้ ใช้ศิลา กลม ฝังลงหลุม ภายหลังกลบแล้ว ก่อฐาน หรือซุ่มตั้งลูกหรือใบสีมาศิลาไว้บนนั้น ศิลา กลม กลม ได้สاتفاق ข้าพเจ้าไม่พอใจ แต่กี ใช้ กัน มาก จนดื่นแล้ว ฝังลงหลุมนั้น มีฐานะอยู่อย่างหนึ่ง ล่วงกาลนานไป หากวัดนั้นร้างนิมิตนั้นยังอยู่ที่ พอกเป็นทางจะค้นหาว่าเขตสีมาอยู่แค่ไหน

<sup>14</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของครุสภาก, 2514), 17-18.

<sup>15</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชริรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม 3, 15.

<sup>16</sup> เรื่องเดิขากัน, 18-26.

นิมิตอยู่ข้างบน อาจยกข้ายไปจากเหตุจ่ายกว่า แต่ความมุ่งหมายเดิมต้องการให้เป็นของที่แลเห็นอยู่ เช่น หลักหมายเหตุของเมืองที่เรียกกันว่า เสาหิน วัดโบราณที่เมืองกำแพงเพชรและที่เมืองสุโขทัย ใช้ใบสีมาใหญ่มากปักอยู่บนพื้นดิน ข้าพเจ้าได้บุดดูที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ได้ใบสีมาลงไปในพับลูกนิมิต ได้ความว่า ใช้ใบสีมานั้นเองเป็นนิมิต ถูกตามแบบเก่า พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาป่าวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ศิลานิมิตนั้นควรจะทำให้เป็นของแน่นอนอยู่กับที่ก่อน อย่าให้จมดินลงไป ต้องเปิดเผยแพร่ให้เห็นได้ในเวลาทักษิณ<sup>17</sup>

## เทคนิค วัสดุและรูปแบบของใบเสมาในสมัยต่าง ๆ

ความนิยมใช้ศิลาเป็นนิมิต หรือเครื่องหมาย สำหรับกำหนดเขตสีมา ซึ่งเรียกกันว่าใบสีมา หรือใบเสมา นี่ ปรากฏว่ามีใช้กันมานานแล้ว ในดินแดนประเทศไทยเท่าที่พบหลักฐานทางโบราณคดีว่า มีพระพุทธรูปศาสนาพยัคฆ์เรืองขึ้นมาในสมัยทวารวดีก็พบหลักฐานว่ามีการใช้ศิลาเป็นใบเสมา<sup>18</sup> และพบสืบต่อมาอีกหลายสมัย ตามลำดับของช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ดังนี้

### 1. ในสมัยทวารวดี

ใบเสมาสมัยทวารวดีโดยอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม (ตำแหน่งทางวิชาการ ขอนนน) ได้เสนอผลการศึกษาใบเสมาสมัยทวารวดีว่า เท่าที่พบในระยะแรกๆ ปรากฏว่าใช้เศษเป็นเครื่องหมายกำหนดเขตสีมาอย่างเดียว แต่จำแนกหน้าที่ของเสมาได้เป็น 3 อย่าง ด้วยกัน

#### 1.1 แสดงบริเวณเขตศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา ได้แก่

- ล้อมรอบพระอุโบสถ อันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา
- ล้อมรอบบริเวณสูญเปลดี ที่เคารพบูชา ซึ่งอาจเป็นเนินดินหรือที่มีลิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม
- ปักเป็นเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ปักกลางเนินดินหรือปักทั่วๆ ไปในเขตเนินดิน

1.2 สร้างขึ้นเพื่อการกุศล แล้วนำไปปักไว้ในเขตศักดิ์สิทธิ์ บางแห่งจึงพบเสมาหินจำนวนมากปักอยู่บริเวณเดียวกัน บางแห่งปักเรียงกันเป็นกลุ่ม เสมาที่ลักษณะเป็นรูปสุกุป ภาพ

<sup>17</sup> เรื่องเดียวกัน, 30-31.

<sup>18</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม, “เสมาอีสาน,” เมืองโบราณ 1, 2 (มกราคม – มีนาคม 2518) : 89-

ชาดกและพุทธประวัติ เป็นสิ่งที่มีผู้สร้างอุทิศในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ทำนองเดียวกันกับการสร้างพระเจดีย์ และการสร้างภาพชาดกหรือภาพพระบูตในสมัยหลัง ๆ

1.3 เສมาหินที่มีขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะเป็นหลักเขต มีลักษณะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สมบูรณ์ในตัวเอง บางแห่งปักรวมเป็นกลุ่ม บางแห่งปักเพียงแห่งเดียว เສมาดังกล่าวเนี้ยทำหน้าที่เช่นเดียวกับพระสูปเจดีย์ หรือพระพุทธรูป เทวรูป ซึ่งคุณงามไห้วัชชา<sup>19</sup>

เสมาศิลปะซึ่งพบว่ามีหน้าที่ต่างๆ กัน มีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันไปหลายแบบ พอจะกำหนดแบบใหญ่ ๆ ได้เป็น 3 แบบ คือ (ภาพลายเส้นที่ 1-3)

- แบบแห่งหินหรือแผ่นหินตามธรรมชาติ
- แบบแผ่นหินที่แต่งให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ
- แบบแห่งหินที่แต่งให้เป็นรูปร่างที่แน่นอน

ใบเสมาในวัฒนธรรมชาวราดีนิยมสรักภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกในพระพุทธศาสนา<sup>20</sup> (ภาพที่ 20)

สำหรับในระยะต่อมาหนึ่น เสาที่นิยมกันมากเป็นเสมาแบบแผ่นศิลาที่แต่งให้เป็นรูปร่างแบบต่าง ๆ บางแบบเป็นแผ่นศิลาเกลี้ยง ๆ บางแบบสรักเป็นลวดลายประดับเพิ่มขึ้น และใช้ปั๊กรอบพะอุ โบสถ เพื่อแสดงเขตไม้สำหรับทำสังฆกรรมเพียงอย่างเดียว

## 2. ใบเสมาสามยอดบูรพ์ (หรือแบบศิลปะขอมในประเทศไทย)

ถึงแม้ว่าคติการสร้างใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงระยะเวลาดังแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 17 จะเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมทวาราวดีก็ตาม แต่ลักษณะรูปแบบและลวดลายซึ่งประดับอยู่บนใบเสมา เช่น ใบเสมาสรักเรื่องรามายณะ<sup>21</sup>ที่วัดบ้านม้าตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร มีใบเสมาแผ่นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางศิลปกรรมแบบเบมรองย่างเด่นชัดจากใบเสมาดำเนินที่ 1 (ภาพที่ 21) เราจะเห็นรูปบุรุษผู้หนึ่งมีขนาดใหญ่สลักเต็มพื้นที่กำลังก้าวเท้าไปข้างหน้าและเห็นแต่เพียงสามในสี่ส่วน บุคคลดังกล่าวสวมกระโปรงหน้าและมองกุญแจดเหลมรวมทั้งสวมกุณฑลเป็นวงกลมขนาดใหญ่อย่างชัดเจน รูปบุรุษนี้ส่วน

<sup>19</sup> เรื่องเดียวกัน, 114.

<sup>20</sup> ดูรายงานผลของการศึกษาเกี่ยวกับใบเสมาศิลปะทวาราวดีอีสาน จาก อรุณศักดิ์ กิ่งมณี สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 ขอนแก่น.

<sup>21</sup> ม.ร.ว. สุริยาภรณ์ สุขสวัสดิ์, “ใบเสมาสรักเรื่องรามายณะ การเปลี่ยนแปลงคติและรูปแบบจากศิลปะทวาราวดีสู่ศิลปะแบบเบมรองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” เมืองโบราณ 17, 1 (มกราคม – มีนาคม 2534) : 105-110.

สร้อยคอทำเป็นแผงมีอุบสันห้อยประดับส่วนกำไลต้นแขน กำไลข้อมือ และกำไลข้อเท้าที่สวมใส่ นั้นมีลวดลายค่อนข้างลับเลือดเห็นไม่ชัดสำหรับผ้านุ่งนั้นเป็นผ้าโจงกระเบนสันซึ่งเรียกว่า “สมพต” เรียบไม่มีริ้ว การนุ่งผ้านี้จะนุ่งเว้าลงมากที่หน้าท้อง คาดทับด้วยเข็มขัดผ้าคาดใจญี่ แผลเห็นชายเข้มขัดเหนือต้นขาด้านซ้าย ผ้าที่นุ่งนั้นซักขายออกมานเป็นวงโถ้งขนาดใหญ่ท่องด้านหน้า ค่อนไปทางด้านขวา

ส่วนรูปสตรีที่ถูกแบกอยู่นั้นถึงแม้ว่าจะมีขนาดเด็กกว่ารูปบุรุษมากแต่เครื่องอาภรณ์อันได้แก่ กระบังหน้า กำไลต้นแขน กำไลมือและกำไลข้อเท้าก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันเครื่องอาภรณ์ที่รูปบุรุษนั้นสวมใส่อยู่ ส่วนสร้อยคอ กับผ้านุ่งที่สวมใส่นั้นไม่สามารถแยกเห็นได้ในภาพสลักนี้

ม.ร.ว. สุริยุทธิ สุขสวัสดิ์ ได้นำเสนอผลของการศึกษาวิเคราะห์ว่า เป็นลักษณะการนุ่งผ้าของประติมากรรมรูปบุรุษในศิลปะเมรแบบนกรัตน์ตอนต้น (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17) จึงสันนิษฐานว่าในเสมาแผ่นดังกล่าวสร้างขึ้นในศิลปกรรมเมรแบบนกรัตน์ (ราว พ.ศ. 1650 – 1720) และเป็นในเสมาที่สลักเรื่องรามายณะแผ่นแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน เป็นที่น่าสังเกตต่อไปว่าคติการสร้างในเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในวัฒนธรรมทวารวดี อันนิยมสลักภาพเดาเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือชาดกในพุทธศาสนาเป็นพื้นนั้น ได้ผันเปลี่ยนไปเมื่อวัฒนธรรมเมรเข้ามาแทนที่ การเปลี่ยนแปลงคติทางประติมาวิทยาและรูปแบบทางศิลปกรรมของในเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17<sup>22</sup>

### 3. ในเสมาสมัยสุโขทัย (ภาพที่ 22)

ใบเสมาสมัยสุโขทัยส่วนใหญ่ที่พบจะทำด้วยหินชนวนสีเทามีขนาดใหญ่ สูงประมาณ 1 เมตร และกว้างประมาณ 60 เซนติเมตร ไม่มีลวดลาย สันด้านความหนาเป็นลักษณะแบบอกไก่ มีรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนตั้งทധงอยู่ตรงกลางและรูปสามเหลี่ยมเล็ก ๆ อยู่ที่โคนหรือส่วนคอเสมาท้องเสมา<sup>23</sup> เช่นใบเสมาที่พนังวัดสำคัญ ๆ ของสุโขทัย เช่นวัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน

<sup>22</sup> เรื่องเดียวกัน. ดูเพิ่มเติมใน อรุณศักดิ์ กิ่งมูล, “ใบเสมาภาพสุวรรณสามชาดกที่วัดโนนศิลาอาสน์วาราม,” เมืองโบราณ 22, 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2539) : 123-128. ; รุ่งโรจน์ ภิรมย์ อนุกูล, “ใบเสมาเรื่องคิพิชาดก : ร่องรอยพุทธศาสนาพายานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน” เมืองโบราณ 28, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2544) : 102 – 107.

<sup>23</sup> ตำแหน่งที่เรียกคอเสมา หรือท้องเสมา นั้น อาจารย์ น. พ ปากน้ำ [นามแฝง] ใช้เปรียบเทียบทองด้านรูปร่างลักษณะของใบเสมา กับลักษณะของใบหน้าคน จึงมีศัพท์เรียกว่า คอเสมา คือส่วนหนึ่งแห่งใบหน้าของเสมา บ่าเสมาคือส่วนที่บีบ คอดเข้าหากันป้องกันคอเสมา เป็นด้าน

วัดมังกร วัดพระพรายหลวง จ้ากรูปแบบลักษณะดังกล่าวของใบเสมาสมัยสุโขทัยอาจนำไปพิจารณารวมกับใบเสมาสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีรูปแบบลักษณะที่คล้ายคลึงกันโดยเฉพาะในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย)<sup>24</sup> เช่นที่วัดมังกร เป็นเสมาปักคู่ซึ่งเป็นเหตุผลเนื่องจาก การรับพระพุทธศาสนาหินยานจากเมืองอยุ ทางตอนใต้ของพม่า<sup>25</sup> กับใบเสมาเจ้าวัดสรศักดิ์ (หลักที่ 9 ก.) ซึ่งมีศัก្រាជบอกไว้ในเจ้าวัด ตรงกับ พ.ศ. 1960<sup>26</sup> และจากการสำรวจขั้งพบใบเสมาของ วัดอื่น ๆ ในสุโขทัยอีกเป็นจำนวนมาก ใบเสมาของสุโขทัยจึงอาจเป็นแบบอย่างของใบเสมาที่ทำ ร่วมสมัยกันกับสมัยอยุธยาตอนต้น<sup>27</sup>

#### 4. ใบเสมาสมัยอยุธยา

ใบเสมาสมัยอยุธยา กมล ลายวัฒนະ ได้นำเสนอวิทยานิพนธ์ในหัวข้อใบเสมาใน ภาคกลางในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 โดยคัดเลือกใบเสมาในสมัยนี้เพื่อทำการศึกษา วิจัยแบ่งพิจารณาตามรูปแบบลักษณะ ได้เป็น 3 กลุ่ม คือ (ภาพที่ 23-25)

**กลุ่มที่ 1** ทั้งหมดที่มาจากหินชวน การพับใบเสมากับวัดที่ยังคงสืบสานเกี่ยวกับ ประวัติวัด ได้ค่อนข้างแน่นอน รูปทรงและวัสดุที่ใช้อาจเปรียบเทียบกับใบเสมาที่สุโขทัยซึ่งอาจมีทำ มาค่อน ใบเสมาแบบนี้นิยมทำในสมัยอยุธยาตอนต้นราوا พ.ศ. 1896 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงออกอ่างน้ำอยู่ใน พ.ศ. 2064 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โดยรูปแบบลักษณะมีส่วนคล้ายสุด

<sup>24</sup> พระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงสร้างวัดพระสังฆอรัญวาสีขึ้นหลายแห่ง ทรงสร้างวัดป่า มะม่วงและทรงผนวชที่วัดนั้นด้วย ดู เจ้าวัดป่ามะม่วง หลักที่ 4 – หลักที่ 7 ในกรมศิลปากร, ประชุมศิลปอาชีวศึกษาที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (งานพระราชทานเพลิงศพพระราชนิพิธคุณ, 2515), 50 – 83 และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดำเนินพระพุทธเจดีย์ เล่ม 2 เรื่องเดิม, 15 – 16 วัดมังกรเป็นวัดในเขตอวัญญาิก, อ้างถึงใน กมล ลายวัฒนະ, “ใบเสมาในภาค กลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 33.

<sup>25</sup> กรมศิลปากร, ประชุมศิลปอาชีวศึกษาที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, กล่าวถึงเมืองพัน ในเจ้าวัด หลักที่ 4, 57 เมืองพันคงเป็นเมืองเดียวกับรัฐมนตรีประเทศ หรือที่เรียกว่าแม่อามะตะมะในปัจจุบันดู รัตนปัญญากระ, (แสง มนวิฐุร แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์ (งานศพนายกี นิมมานเหมินทร์, 2510), 109 พระพุทธพุกาม, พระพุทธญาณ, ดำเนินมูลศาสนा (งานศพคุณหนญิงทรงพลภานุพลธร, 2512), 225 และรอง ศยามานนท์, และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น, อ้างถึง ใน กมล ลายวัฒนະ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 19.

<sup>26</sup> เรื่องเดียวกัน, 157-168.

<sup>27</sup> เรื่องเดียวกัน.

ของใบเสมาเป็นฐานแบบฐานปัทม์ จึงมักเรียกกันว่า ใบเสมาหั้งแท่น<sup>28</sup> รูปทรงของใบเสมาลักษณะส่วนฐานขึ้นมา ขอบนอกหั้งสองด้านเป็นส่วนบ่า และเว้าขึ้น ไปเป็นส่วนโคนที่อาจเรียกว่าคอ ต่อจากนั้นจึงพา yok ที่ส่วนบนและสอนเข้าบรรจบกันเป็นคุ่มแหลมที่กึ่งกลางส่วนบนสุดของใบเสมา ขอบนอกของใบเสมาล้อมุนหั้งสองด้านส่วนหนาจึงเป็นเส้นมนเป็นสันลักษณะคล้ายแอบมน ของฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เนื้อที่ภายในใบเสมา มีเส้น 2 เส้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วน เส้นหั้งสองนี้เริ่มต้นจากส่วนล่างสุด ห่างจากส่วนริมสุดหั้งสองด้านเข้ามาราวด้านละหนึ่งในสี่ของความกว้างของส่วนฐานใบเสมา เส้นหั้งสองขึ้นมาในแนวเดียวกันเป็นทรงสามเหลี่ยมที่ส่วนล่าง แล้วเส้นหั้งสองพุ่งขึ้นขานกันในแนวตั้งจนเกือบถึงส่วนบนของใบเสมา จึงแยกเฉียงออกไปทางด้านซ้าย และโถงไปบรรจบกันของขอนแต่ละข้างเมื่อประกอบกับส่วนบนของใบเสมาซึ่งมีเส้นขอบนอกอยู่ ทำให้ส่วนนี้เกิดเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนขึ้น เส้นคู่ซึ่งเป็นแนวตั้งที่กึ่งกลางใบเสมา มักมีทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่าประดับในลักษณะထะมนอยู่ด้วย

กลุ่มที่ 2 ส่วนใหญ่ทำจากหินรายแดงและขาว เป็นใบเสมาที่มีลวดลายประดับอันเป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาวิจัยทางด้านวิวัฒนาการของรูปแบบลวดลายโดยนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับลวดลายประดับอื่น ๆ ในสมัยอยุธยา ซึ่งกำหนดอายุได้ตั้งแต่ พ.ศ. 1893 – 2053 ควบคู่กับการทำใบเสมาหินชนวนในกลุ่มแรก รูปทรงมีความเรียวที่ส่วนคอห้อย จึงมีเนื้อที่ของบ่าน้อย และเป็นผลให้เส้นขอบด้านข้างมีความโถงน้อยไปด้วย ลักษณะโดยส่วนรวมจึงมีความโถงกว้างกว้างน้อยกว่ากลุ่มที่ 1 ดูคล้ายเป็นแห่งที่สี่เหลี่ยมมากกว่า ใบเสมา มีเส้น 2 เส้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วน เช่นเดียวกับใบเสมากลุ่มที่ 1 แต่สิ่งที่แตกต่างกันเป็นพิเศษก็คือ มีการสลักลวดลายประดับภายในเนื้อที่สามเหลี่ยมซึ่งอยู่ด้านล่างและในเนื้อที่สี่เหลี่ยมบนเปียกปูนด้านบน ส่วนรูปสี่เหลี่ยมด้านเท่าตາทayers ซึ่งประดับที่เส้นตั้งคู่ตรงกลางใบเสมา ไม่ปรากฏในใบเสมาแบบนี้ บางครั้งของใบเสมามีการบากลุมมุนเล็กน้อย และมีการเพิ่มกรอบรอบส่วนหั้งสองภายในใบเสมา พร้อมทั้งสลักลายเม็ดประคำประดับอยู่ภายใต้กรอบด้วย

ส่วนใหญ่ที่ขอบส่วนล่างมีลายประดับลักษณะเช่นเดียวกับลายด้านหน้า และส่วนบนสุดของขอบหรืออาจเรียกว่าจุกก็มีลายประดับด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อที่สามเหลี่ยมโดยเฉพาะ

<sup>28</sup> สำหรับกรณีทำแท่นฐานของใบเสมาอีกชั้นหนึ่งนี้ อาจารย์ น. ณ ปากน้ำ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ใบเสมาในสมัยอยุธยา มีขนาดเล็กลงจนต้องปักบนแท่น แทนการปักลงบนดินโดยตรง และได้พบการก่อแท่นเสมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย เช่น ใบเสมาที่วัดพระนون จังหวัดกำแพงเพชร ดูใน น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปบนใบเสมา, 50.

มุ่งที่ส่วนฐานทั้งสองด้านบางครั้งได้ยึดอุกอาจชิดขอบ ในกรณีที่มีกรอบรองใบเสมา ฐานทั้งสองของสามเหลี่ยมก็ยึดชิดส่วนกรอบด้วยเช่นกัน

และในกรณีของใบเสมากลุ่มนี้ อาจารย์ ณ ปากน้ำ ได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าเป็นใบเสมาแบบอู่ทองหรือศิลปะก่อนอยุธยา (ก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทองจะทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1893) โดยใช้หลักเกณฑ์ในการพิจารณาการศึกษาวิเคราะห์จากวัสดุ ขนาดลักษณะรูปทรง รวมทั้งลวดลายประดับ และหลักฐานศิลปกรรมด้านอื่น ๆ ประกอบ เช่น พระสูป-เจดีย์ วิหาร-พระอุโบสถ<sup>29</sup> เป็นต้น

กลุ่มที่ 3 เป็นใบเสมาสลักลวดลายมีทั้งทำจากวัสดุหินชานวนและหินทรายรูปแบบรูปทรง ก็มีความแตกต่างกันออกไปเป็นการผสมผสานกันระหว่างใบเสมากลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ในใบเสมากลุ่มนี้สามารถนำลวดลายไปเปรียบเทียบกับลวดลายที่มีกำหนดอายุในสมัยอยุธยาและน่าจะมีอายุตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กล่าวคือที่ส่วนคอมีความเว้ามากพอควร จึงสังเกตเห็นส่วนบ่าอย่างชัดเจน บางทีขอบเป็นสันคล้ายอกไก่ตามลักษณะที่ปรากฏในกลุ่มที่ 1

ทรงสามเหลี่ยมด้านล่างมีฐานชิดขอบ และสลักลวดลายเช่นเดียวกับทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่าที่แนวตั้งกึงกลางใบเสมาได้ขยายด้านข้างออกเป็นทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนพร้อมทั้งสลักลวดลายประดับด้วยเช่นกัน จึงเป็นลักษณะที่ปรากฏในกลุ่มที่ 1 และ 2 ผสมกัน ลักษณะที่ผสมกันระหว่างกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ที่ปรากฏในใบเสมากลุ่มที่ 3 อีกประการหนึ่งคือการแบ่งเนื้อที่ใบเสมาออกเป็น 2 ส่วน โดยมีเส้นตั้งที่กึงกลางใบเสมาเป็นตัวแบ่ง สำหรับกลุ่มที่ 3 มีวิธีที่แตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิง นับเป็นลักษณะเฉพาะของใบเสมากลุ่มนี้ คือรอบที่ทำรอบส่วนทั้งสองในใบเสมาได้เปลี่ยนไปเป็นกรอบล้อมรอบใบเสมา ซึ่งแยกเป็นคนละส่วนกันเส้นตั้งที่ลูกปิดทับทั้งส่วนบนและส่วนล่าง ส่วนล่างลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมปิดทับเส้นตั้งและทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่กึงกลางก็มีลักษณะปิดทับเส้นตั้งด้วย

## 5. ใบเสมาสามยัรตน์โกสินทร์ (ภาพที่ 26,27)

เกี่ยวกับใบเสมาสามยัรตน์โกสินทร์ซึ่งไม่พบรายงานผลของการศึกษาใบเสมาในสมัยนี้อย่างกว้างขวางจากนักวิชาการ แต่มีงานเขียนของอาจารย์ ณ ปากน้ำ ที่นำเสนอไว้ในหนังสือศิลป์ปัตน์ใบเสมาโดยการศึกษาเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบศิลปกรรม กับหลักฐานจากวัสดุต่าง ๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการสร้าง บูรณะจากเจ้ารีก พงศาวดารต่างๆ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะ

<sup>29</sup> ดูใน ณ ปากน้ำ [นามแฝง], คำตาม-คำตอบศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี ปริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2540), 76. และดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับใบเสมาสามยัร์ทองใน ณ ปากน้ำ [นามแฝง], “ใบเสมาสามยัร์ทอง”, เมืองโบราณ 5, 3 (ตุลาคม 2521) : 15-26.

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น<sup>30</sup> เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุวรรณาราม ที่อาจารย์ ณ ปagan ได้แสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบของใบเสมาตามวัดเหล่านี้ว่า เอาแบบมา จากใบเสมาสมัยอยุธยาตอนปลายคือ มียอดพระเกี้ยวครอบ มีนิมเสมาใหญ่ตรงเอวเสมาเป็นลายนาค 3 เที่ยรมีตัวเหงา ห้องเสมาฐานปิดยกจันทร์ครึ่งซิกร เป็นเสมานั่งแท่น ยังมีใบเสมาอีกด้วยจะหนึ่งใน รัชกาลนี้คือ นิยมทำใบเสมาเป็นแผ่นศิลาติดกับผนังอาคารอุโบสถ ดังเช่น วัดมหาธาตุ ทำเป็นรูป เสมานั่งแท่นแบบอยุธยาตอนปลาย มีนาคสามเศียรตรงเอวเสมา มีพระเกี้ยวครอบข้างบนแต่ตรง กลางจำหลักฐานราย斤ทรงครุฑ ตรงมุมอาคารด้านนอกเป็นเสมาหักมุมเหนือระดับของขอบประตู ด้านบนใบเสมาชนิดนี้ได้พบที่วัดชนะสงคราม มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้างก็ตรงที่ใบเสมาสมัยรัชกาล ที่ 1 นี้มีขนาดใหญ่กว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย และใบเสมาสมัยรัชกาลที่ 1 ของกรุงรัตนโกสินทร์ได้ กล้ายื่นแม่แบบของเสมา รัตนโกสินทร์ในรัชกาลต่อ ๆ มา

## มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

<sup>30</sup> คุรายะละอี้ดกเกี้ยวกับเรื่องรูปแบบของใบเสมาสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่วัดกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 6 ใน ณ ปagan นามแฝง, ศิลปบนใบเสมา, 52-55.

## บทที่ 4

### ในเสมอวัดบีง : การศึกษาเปรียบเทียบลวดลายประดับ

ในเสมอวัดบีง (ภาพที่ 28) ตามสมมติฐานของการศึกษาในเบื้องต้น เป็นในเสมอที่ มีรูปแบบ-ลักษณะร่วมหรือคล้ายกันในเสมอในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 โดย กมล นายนัพนະ ได้ทำการศึกษาในเสมอคู่มังคลาจักร นำเสนอผลของการศึกษาเป็นเอกสารประกอบวิทยานิพนธ์ โดยการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับในเสมอทางด้าน รูปทรง ขนาด และลวดลายประดับ ด้วยการถ่ายภาพและการวาดภาพลายเส้นเป็นหลัก พิจารณาประกอบกับโบราณวัตถุ – สถานที่เกี่ยวข้องจากแหล่งที่พบในเสมอ เน้นการพิจารณา ลวดลายประดับบนในเสมอเป็นสำคัญ ตามวิธีการศึกษาวิวัฒนาการของลวดลาย ซึ่งเป็นวิธีที่ นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะใช้ศึกษาศิลปะเบณรงมาแล้ว คือศาสตราจารย์ฟิลิปป์ สเตรน (philippe stern) และนางจิลแบร์ต เดอ โครเดเรนส์ต้าร์ (G. de coral remusat) โดยการหา วิวัฒนาการของลวดลายต่อๆ หลากรูปแบบมาทดสอบกัน จัดลำดับว่าลวดลายแบบใดมาก่อนและ แบบใดมาหลัง เมื่อได้สายวิวัฒนาการของลวดลายดังกล่าวแล้วจึงพิจารณาประกอบกับ ศิลปกรรมอื่นๆ เช่นสถาปัตยกรรม ประดิษฐกรรม ฯลฯ<sup>1</sup>

และผลจากการศึกษาในเสมอคู่มังคลานี้ของนักวิชาการ<sup>2</sup> สามารถจัดกลุ่มในเสมอ ออกเป็น 3 กลุ่มตามลำดับวิวัฒนาการของลวดลายประดับ ซึ่งลวดลายดังกล่าวในนี้สามารถนำมา ประยุกต์ใช้กับลวดลายที่มีกำหนดอายุอื่นๆ และพิจารณาประกอบกับเอกสารทางด้าน ประวัติศาสตร์ สรุปผลของการศึกษาได้ว่าในเสมอทินทรายสลักลวดลาย ซึ่งจัดเป็นกลุ่มที่ 2 ใน การศึกษาวิจัยของนักวิชาการครั้งนี้ มีอายุตั้งแต่ก่อนหน้าการตั้งกรุงศรีอยุธยาเล็กน้อย จนถึงราก

<sup>1</sup> หม่อมเจ้าสุภารดิศ ศิริกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2539), คำ นำ.

<sup>2</sup> กมล นายนัพนະ, “ในเสมอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523).

กล่างพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนในเสมอหินชั้นวนที่จัดเป็นกลุ่มที่ 1 ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกัน ก็เป็นใบเสมาที่ทำขึ้นตั้งแต่ราชระยะแรกตั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงราชากลางพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกัน และในเสมอหินทรายกลุ่มที่ 3 มีอายุรากสมัยสอดคล้องระหว่าง ปลายพุทธศตวรรษที่ 22

### รูปแบบลักษณะของใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย

1. ในเสมอกลุ่มที่ 2 จากลักษณะของลวดลาย อาจพิจารณาได้ว่าเป็นลายที่นิยมทำในแบบภาคกลางของประเทศไทย ลักษณะของลวดลายเหล่านี้ สามารถนำไปเปรียบเทียบได้กับลายสลักหินที่วัดมหาธาตุ อุบลราชธานี พ.ศ. 1893<sup>3</sup> (ภาพที่ 29) ลายในเครื่องทองจากกรุงเจดีย์ ประธานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ราช พ.ศ. 1867<sup>4</sup> (ภาพที่ 30) รวมทั้งลวดลายบางชนิดที่ประดับปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ<sup>5</sup> (ภาพที่ 31) ลายประดับเจดีย์ประธานทรงปรางค์ วัดจุฬามณี พิษณุโลก พ.ศ. 2007<sup>6</sup> (ภาพที่ 32) ลวดลายประดับในกู่หรือพระมหาธาตุ

**หมายเหตุ**<sup>3</sup> การกำหนดอายุลายสลักหิน วัดมหาธาตุอุบลราชธานี มีเป็น 2 ทางด้วยกัน คือบางท่านกำหนดว่าเป็นลายของอยุธยา ก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยา ดู ณ ปักน้ำ [นามแฝง] ศาสตราและศิลปะในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2517) คำอธิบายภาพที่ 14, 15 แต่โดยผู้เขียนท่านเดียวกัน กล่าวไว้อีกแบบหนึ่งว่า “ลายสมัยอยุธยาตอนต้นปรากฏโภมหน้าที่ลายสลักศิลปะอบฐานชุกชีในพระวิหารใหญ่หน้าปรางค์วัดมหาธาตุ ลักษณะตัวลายเป็นขบวนเดาไม้ ดอกไม้ และใบไม้ มีกีบบัว เริ่มประดิษฐ์ลายประจำบ้าน ลั่นเป็นลายหน้ากระดานขึ้นแล้วโดยเดียนแบบมาจากสมัยอยุธยาหรืออาจเป็นของมีมา ก่อนอยุธยาได้” ดู ณ ปักน้ำ [นามแฝง], ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา, 55. อีกทางหนึ่งกำหนดไว้ว่า เป็นลายในสมัยอยุธยาตอนต้น พ.ศ. 1893 ดู สันติ เล็กสุขุม, วิัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : ออมรินทร์ การพิมพ์, 2522), 81- 95. อ้างถึงใน กมล นayaวัฒน, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 35.

<sup>4</sup> สันติ เล็กสุขุม, วิัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น, 82.

<sup>5</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>6</sup> พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, 8 และ 30-32. อ้างถึงใน กมล นayaวัฒน, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 45.

ในเจดีย์องค์กลาง วัดพระครีสสรเพชญ พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2035<sup>7</sup> (ภาพที่ 33) โดยการจัดแบ่งพิจารณาพื้นที่ของการประดับลวดลายเป็นส่วน ๆ ได้ดังนี้

1.1 ลวดลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนววนon เป็นพื้นที่ส่วนฐาน แบ่งได้เป็น 6 แบบด้วยกัน<sup>8</sup> และ 1 ใน 6 แบบนั้นมีเพียงแบบที่ 1 แบบเดียวที่มีความใกล้เคียงกับลักษณะของลวดลายประดับในเสมอวัดบึง คือลวดลายเม็ดประคำ โดยมีลักษณะดังนี้

เป็นถาวรลายดอกสี่เหลี่ยมสลับเส้นตั้งอยู่ภายใต้สถาปัตย์ ระหว่างสถาปัตย์คู่ มีเม็ดกลมหรือเม็ดประคำ พับที่ใบเสมอวัดใหญ่ ราชบูรี (ภาพที่ 34) บางครั้งมีเพียงเส้นคู่โดยไม่มีถาวรเม็ดประคำ พับที่วัดเสางทอง ลพบุรี (ภาพที่ 35) วัดเกาะแก้วสุทธาราม เพชรบูรี (ภาพที่ 36) บางครั้งเส้นตั้งที่สลับระหว่างดอกกีไม่ปรากฏอยู่ด้วย พับในใบเสมอวัดไชยนาวา สุพรรณบุรี (ภาพที่ 37) วัดมหาธาตุ สารคบบูรี ขัยนาท (ภาพที่ 38) และวัดโภสต์ อินทร์บูรี ลิงห์บูรี (ภาพที่ 39)

ลายลักษณะนี้เป็นที่นิยมกันมากในศิลปะพุทธศตวรรษที่ 18 เช่นที่ส่วนเข็มขัดในประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยรัมที่ 7<sup>9</sup> (ภาพที่ 40) และมีสืบท่อมาในลายเครื่องท่องจากครุฑเจดีย์ประทานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ พ.ศ. 1967<sup>10</sup> (ภาพที่ 41) ลายชาญสนับเพล้าพระโพธิสัตว์ปางเสวยพระภาคเป็นถุยี จากวัดพระครีสสรเพชญ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. 2001<sup>11</sup> และลายประดับชายผ้าทรงเทวสตรีสำริด จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร พ.ศ. 2053<sup>12</sup> (ภาพที่ 42)

<sup>7</sup> เรื่องเดียวกัน, 10.

<sup>8</sup> ดูรายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบของลวดลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนววนon ทั้งหมดใน เรื่องเดียวกัน, 35-42.

<sup>9</sup> หม่อมเจ้าสุภารดิศ ดิศกุล, ศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ออมรินทร์การพิมพ์, 2522), 21.

<sup>10</sup> สำนัก เล็กสุขุม, วิัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยา ตอนต้น, 57.

<sup>11</sup> หม่อมเจ้าสุภารดิศ ดิศกุล, ศิลป์ในประเทศไทย, 34.

<sup>12</sup> พิริยะ ไกรฤกษ์, แบบศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร 2520), 178-179 ซึ่งกำหนดอายุปลายพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ลายประดับชายผ้าทรงนี้เปรียบเทียบได้กับลายประดับผ้าทรงเทวธูปพระอิศวรสำริดจากกำแพงเพชร เช่นเดียวกันและมีจารึกที่ฐานว่า หล่อเมื่อ

อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาเห็นว่า รูปแบบลักษณะของลวดลายดังกล่าว ไม่น่าจะเป็นลักษณะร่วมทั้งหมดของการประดับลวดลายภายในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวอนหรือส่วนฐานของใบเสมาจากวัดนึง เพราะพบเฉพาะลายลูกประคำ ลายเม็ดกอล์ฟ หรือเม็ดໄไปป์เล่าเท่านั้น ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะของลวดลายดังกล่าว呢 ในข้อที่ 4.4

1.2. ลวดลายภายในทรงสามเหลี่ยม ลายภายในทรงสามเหลี่ยมลักษณะเดียวกันประดับบริเวณส่วนโคนที่เรียกว่าคอของใบเสมา ถัดจากลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวอนขึ้นมา (ลายประดับส่วนฐาน) แบ่งลักษณะลายออกได้เป็น 4 แบบ และ 2 ใน 4 แบบนั้นมีเพียงแบบที่ 1 และแบบที่ 3 เท่านั้น ที่นำมาพิจารณาลักษณะส่วนของลวดลายประดับภายในทรงสามเหลี่ยมได้กับใบเสมาวัดนึง โดยมีลักษณะดังนี้

ลวดลายแบบที่ 1 ภายในทรงสามเหลี่ยมแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนกลางส่วนประฐานเป็นดอกบัวนานมีก้านตรง ส่วนโคนก้านเป็นครึ่งวงกลม ส่วนที่สองบนอยู่ด้านข้างเป็นลายขดม้วนคล้ายทรงกระหนนกตัวเหงา พบที่ใบเสมาวัดราชประดิษฐานะ พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 43) วัดหลุมคิน ราชบูรี (ภาพที่ 34) วัดเกการแก้วสุทธาราม เพชรบูรี (ภาพที่ 36) วัดสิงห์ นครชัยศรี นครปฐม วัดพระแก้ว สารคบูรี ชัยนาท วัดบางลี่เจริญธรรม ราชบูรี (ภาพที่ 24) วัดไชยนาราส ศรีพรระโนบูรี (ภาพที่ 44) วัดสมณ โคกสูตราราม พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 45) วัดพระประโทน นครปฐม (ภาพที่ 46) วัดสองพี่น้อง ปทุมธานี (ภาพที่ 47) วัดญาณเสนพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 48) วัดบรรมชาตุ ชัยนาท (ภาพที่ 49) วัดธรรมมานุล ชัยนาท (ภาพที่ 50) วัดโบสถ์ อินทร์บูรี สิงห์บูรี (ภาพที่ 51) วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบูรี (ภาพที่ 52) วัดไทรนครชัยศรี (ภาพที่ 53) วัดนกรหลวง พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 54)

บางครั้งเป็นการแบ่งลายแบบเดียวกันแต่ดอกบัวทรงกลางเปลี่ยนรูปไป พบที่ใบเสมาวัดเตารังทอง ลพบุรี (ภาพที่ 35) วัดมหาธาตุ สารคบูรี ชัยนาท (ภาพที่ 38) วัดญาณเสนพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 48)

ลักษณะลายในทรงสามเหลี่ยมเช่นนี้เป็นแบบแผนที่นิยมทำในลายดุนของเครื่องทองที่พับในกรุงเจดีย์ประฐานทรงปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา (ราว พ.ศ. 1967) (ภาพที่ 30) ลายลักษณะที่นิยมทำในวัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา (ราว พ.ศ. 1893) (ภาพที่ 29) อย่างไร

กีตาม ลายที่ปรากฏในใบเสมาส่วนใหญ่มีลายละเอียดปลีกย่อยที่มากกว่าคือมีลักษณะเด้าโครงของ漉คลายที่คล้ายหรือร่วมรูปแบบเดียวกัน

漉คลายแบบที่ 3 ภายในทรงสามเหลี่ยม ทำกรอบล้อมรอบอยู่ 2 แฉว แฉวแรก เป็นลายกระหนกตัวเหงา แฉวในเป็นแฉวลายลูกประคำ จึงเหลือเนื้อที่ภายในทรงสามเหลี่ยมขนาดเล็ก ออกแบบประดับเนื้อที่เป็นลายคริ่งดอกกลมอยู่ส่วนล่างตอนกลางส่วนบน และส่วนข้างทั้งสองด้าน เป็นลายที่ประกอบกันในทรงเกิ่องเป็นสามเหลี่ยม เนื้อที่ว่างที่เหลือระหว่างลายเกิ่องเป็นทรงสามเหลี่ยมดังกล่าวเป็นลายขดม้วน พบที่ใบเสมาวัดราชประดิษฐาราม พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 43) วัดเขาญ ราชบุรี (ภาพที่ 55) วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี (ภาพที่ 52)

ลักษณะการออกแบบ漉คลายดังกล่าว อาจเปรียบเทียบได้กับลายประดับช่องหน้าต่างวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นลายทรงสี่เหลี่ยมขนาดเปียกปูนแนวตั้ง พ.ศ. 2042<sup>13</sup> (ภาพที่ 56) การเปรียบเทียบจะเด่นชัดยิ่งขึ้นหากปิดคริ่งหนึ่งของทรงสี่เหลี่ยมขนาดเปียกปูนให้เหลือเพียงทรงสามเหลี่ยม จะได้ลายลักษณะเดียวกันกับทรงสามเหลี่ยมในใบเสมา

**มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์มหาวิทยาลัย**

ลักษณะของ漉คลายประดับภายในรูปทรงสามเหลี่ยมของใบเสมาวัดนี้ มีส่วนร่วมในรูปแบบของ漉คลายทั้งแบบที่ 1 และแบบที่ 3 จากกลุ่มใบเสมาที่พบในภาคกลาง กล่าวคือ ภายในทรงสามเหลี่ยมนี้รูปดอกคริ่งวงกลม (ดอกออก) อยู่ส่วนกลางด้านล่างของฐานทรงสามเหลี่ยม แกนกลางแนวตั้งสลักเป็น漉คลายคล้ายกระหนกตัวเหงา แบบสมมาตร ด้านข้างทั้งซ้ายและขวาออกรูปลายคล้ายกระหนกตัวเหงา เช่นเดียวกับแกนกลางแต่เป็นลักษณะคริ่งซึ่งของรูปทรงสี่เหลี่ยมขนาดเปียกปูน

1.3 ลายภายในทรงสี่เหลี่ยมขนาดเปียกปูน เป็นลายส่วนบนสุดด้านหน้าของใบเสมา แบ่งลักษณะของลายออกได้เป็น 5 แบบ และ 1 ใน 5 แบบนั้นมีเพียงแบบที่ 1 เท่านั้นที่ใช้พิจารณาเปรียบเทียบลักษณะของ漉คลายประดับภายในทรงสี่เหลี่ยมขนาดเปียกปูนกับใบเสมา วัดบึงโถymีลักษณะดังนี้

เป็นลายคริ่งดอกกลมอยู่ที่ส่วนบนกึ่งกลางของทรงสี่เหลี่ยมขนาดเปียกปูน ต่อทันดึงลงมา ปลายทันเป็นลายคล้ายใบไม้ทรงสามเหลี่ยมนาบสองข้างด้วยลายคล้าย

<sup>13</sup> พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประจำวโรกาสอักษรนิติ 11, อ้างถึงใน กมล ชายวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 35.

กระหนก เนื้อที่ที่เหลือทั้งสองข้างเป็นกลุ่มลายชมพูนคล้ายกระหนกเช่นกัน พบริ่่วในเสมาวัดหลุมดิน ราชบุรี (ภาพที่ 34) วัดเกาะแก้วสุทธาราม เพชรบุรี (ภาพที่ 36) วัดบางลี่เจริญธรรม (ภาพที่ 24) วัดครหหลวง (ภาพที่ 54)

บางครั้งลายแบบนี้ขยายเนื้อที่ด้านข้างมากขึ้น พบริ่่วในเสมาวัดเกาะแก้ว สุทธาราม (ภาพที่ 36) ส่วนที่วัดเสางทอง ลพบุรี (ภาพที่ 35) มีเฉพาะลายขนาดใหญ่กว่าปกติ ไม่ปรากฏออกกลมตรงกลาง

ลายแบบที่ 3 นี้คล้ายคลึงกับลายประดับในทรงสามเหลี่ยมซึ่งจัดไว้ในแบบที่ 1 โดยกลับด้านหัวลงคล้ายกับลักษณะการวางตำแหน่งประดับของลายเพื่องอุบะ

สำหรับลวดลายประดับภายในทรงสี่เหลี่ยมนั้นเป็นกุญแจของใบเสมาวัดบึงมีลักษณะเช่นเดียวกับลวดลายภายในทรงสามเหลี่ยมตามข้อที่ 4.1.1.3 กล่าวคือ ทรงสี่เหลี่ยมบนมีปีกปุ่นมีพื้นที่ของการประดับเต็มรูปสี่เหลี่ยมคล้ายกับสามเหลี่ยมสองซีกมาประกอบกันเข้าที่ด้านฐานเป็นแบบแกนสมมาตรแนวอนก์จะได้รูปเต็มของสี่เหลี่ยมนั้นเป็นปีกปุ่น ซึ่งมีดอกกลมอยู่ตรงกลางออกແກนเป็นรัศมีทแยงตามมุมทั้งสี่แลกประกอบลายคล้ายกระหนกตัวเหงานนาข้างແກนเหล่านั้นทั้งหมด และซึ่งรวมไปถึงส่วนที่ประดับอยู่ด้านบนของใบเสมา (พื้นที่ของ การประดับลวดลายบนใบเสมาด้านบนสุด) ที่เป็นไปในทำนองเดียวกัน

2. ในเสมากลุ่มที่ 3 ดังไก่ล่าวไว้ในบทที่ 3 ถึงรูปร่างลักษณะของใบเสมากลุ่มที่ 3 ซึ่งมีรูปร่างเกี่ยวข้องกับใบเสมากลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะลวดลายที่ประดับบนใบเสมากลุ่มที่ 3 ตามพื้นที่ของการประดับดังต่อไปนี้

2.1 ลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวโนน ส่วนล่างสุดอันเป็นส่วนฐาน คล้ายใบเสมากลุ่มที่ 1 คือสลักเป็นบัวคว่ำ-บัวหงายแทนแท่นฐาน โดยเฉพาะใบเสมาวัดบนอนพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 57) ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกันและเป็นเสมาหินทรายสลักลวดลายทั้งสองด้าน รวมทั้งที่สันตลอดถึงส่วนบนและส่วนล่างของฐานบัวเป็นหน้ากระดาน ซึ่งมีดอกสี่เหลี่ยมด้านเท่าตาทแยงประดับ (ภาพที่ 58) ลายสี่เหลี่ยมด้านเท่าตาทแยงนี้เป็นลายที่นิยมมากในศิลปะเบนร สืบต่อมานถึงสมัยอยุธยาตอนต้น รวมทั้งลายที่เจดีย์จำลองทองคำจากกรุงเจดีย์ประทานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ถัดขึ้นมาเป็นสถาปัตยกรรมที่มีกรอบซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกระหนกจากชิ้นส่วนเจดีย์จำลองทองคำจากกรุงเจดีย์ประทานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ พ.ศ. 1967 เช่นกัน (ภาพที่ 41)

ใบเสนอวัดทำเลไทย บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 59) เป็นใบเสนออีกแบบหนึ่งของกลุ่มที่ 3 วัสดุทำด้วยหินขรุขระมีลวดลายประดับ รูปทรงของใบเสนอคล้ายกับกลุ่มที่ 1 ส่วนฐานเป็นกลีบบัวครึ่งบัวหงายโดยคั่นด้วยเส้นลวดบัว การแบ่งเนื้อที่ในใบเสนอคล้ายกับใบเสนอวัดใหม่ประชุมพล พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 60) ที่ส่วนฐานก็ทำเป็นกลีบบัวครึ่งบัวหงายเช่นกัน และมีແຄวพื้นปลาอยู่ใต้ทรงสามเหลี่ยมที่มีลักษณะคล้ายกลีบกับใบเสนอวัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 61) และใบเสนอที่พิพิธภัณฑ์กำแพงเพชร (ภาพที่ 62) ซึ่งมีภาพเทพนมอยู่กึ่งกลางลายทรงสามเหลี่ยมด้วย

ใบเสนอวัดนครหลวง พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 54) เป็นใบเสนอหินราย มีลวดลายประดับ แต่มีความบางและขนาดเล็กกว่าใบเสนอกลุ่มที่ 2 ส่วนคอก็คอดเว้ามากกว่า การประดับลวดลายแบ่งได้เป็น 3 ส่วน เช่นเดียวกับกลุ่มที่ 2 ลายประดับส่วนฐานลักษณะเปลี่ยนจากลายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นลายหน้ากระดาษและมีเส้นนอนเพิ่มมากขึ้น ลายประดับเป็นลายดอกสี่เหลี่ยมสลับเส้นตั้ง ส่วนบนและส่วนล่างของลายเป็นเส้นคู่ซึ่งมีແຄวเม็ดประคำอยู่กลางลักษณะของดอกสี่เหลี่ยมเน้นกลีบมาก กลีบหงส์สี่จังเป็นกลีบขนาดเล็กและบางครึ่งปลายกลีบแหลม

**หากวิทยาลักษณะลวดลายในการประดับในพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวโน้มของใบเสนอวัดบึงน้ำจะมีรูปแบบลักษณะที่รวมกันใบเสนอในภาคกลางกลุ่มที่ 3 มากกว่ากลุ่มที่ 2 เพราะไม่พบการสลักประดับลวดลายใดๆ ในพื้นที่ส่วนฐานแต่ทำเป็นชุดฐานบัว มีเพียงลายเม็ดกลมหรือเม็ดประคำที่คั่นเป็นลวดบัว และสลักเป็นรูปกลีบบัวครึ่งบัวหงายในใบเสนอในด้านนอกคู่ที่แปด ลักษณะดังกล่าวนี้คล้ายกับใบเสนอในภาคกลางกลุ่มที่ 3 ดังเช่นการสลักลายบัวครึ่งบัวหงายแทนแท่นฐาน ที่เปรียบเทียบกับใบเสนอวัดบนอน พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 57) การคั่นฐานเป็นกลีบบัวครึ่งบัวหงายด้วยเส้นลวดบัวจากใบเสนอวัดทำเลไทย บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 59) เส้นลวดบัวมีແຄวเม็ดประคำพบริเวณที่ใบเสนอวัดนครหลวง พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 54) เป็นต้น**

2.2 ลวดลายภายในทรงสามเหลี่ยม ใบเสนอที่วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 61) ส่วนคอมีความเว้ามาก จึงปรากฏส่วนบ่าอย่างชัดเจน ที่ลายทรงสามเหลี่ยมได้เพิ่มແບんแนวนอนสลักเป็นลายคล้ายม้วนคลื่นปิดทับฐานที่สามเหลี่ยมสลักเป็นลายดอกไม้

ใบเสมาที่วัดสวนหลวงสนับสรรรค์ ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างในสมัยพระมหาจักรพรรดิ<sup>14</sup> ใบเสมาที่พบในวัดนี้มีหลายแบบและปักอยู่รอบเจดีย์ แทนที่จะปักอยู่รอบโบสถ์ จึงอาจจะนำมาจากหลายที่ รวมทั้งจากโบสถ์ในบริเวณใกล้เคียงพระเจดีย์ครีสตุโธทัย<sup>15</sup>ใบเสมาชุดนี้ใบหนึ่งเป็นพินชวน ลักษณะคล้าย (ภาพที่ 63) ส่วนครอบของใบเสมาเป็นเส้นหนาซ้อนกันหลายชั้น ลายในทรงสามเหลี่ยมซึ่งชารุดไปบ้างมีลักษณะคล้ายดอกไม้ตรงกลางหัวสองข้างเป็นลายม้วนโค้งและมีกระหนกออกไปทั้งสองข้าง ลายส่วนบนสุดเป็นดอกกลม มีลายม้วนโค้งและลายคล้ายใบไม้หักต่อออกไปทั้งสองข้าง

ใบเสมาของวัดทำเลไทย สำหรับลายดอกไม้และใบไม้ในทรงสามเหลี่ยม และในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน (ภาพที่ 59) อาจเปรียบเทียบได้กับลายในเครื่องถ่ายเงินสมัยราชวงศ์เมือง (พ.ศ. 1911-2187) (ภาพที่ 64) และลายลักษ์ไม้กระหงธรรมานัน สมัยอยุธยาตอนกลางที่วัดโพธิ์เพือก พระนครศรีอยุธยา<sup>16</sup> (ภาพที่ 65)

ใบเสมาวัดนครหลวง ลายในทรงสามเหลี่ยมส่วนล่างและส่วนบนของแต่ละใบเป็นลายแบบเดียวกัน ครอบของทรงสามเหลี่ยมส่วนล่างเป็นกรอบหนาและมีเส้นกรอบเส้นเล็กข้างในอีก 2 เส้น ลายภายในทรงสามเหลี่ยมเป็นลายที่มีดอกคริ่งวงกลมอยู่กึ่งกลางที่ส่วนล่างของทรงสามเหลี่ยม และมีดอกบัวตั้งต่อจากดอกคริ่งวงกลมขึ้นมา เนื้อที่ส่วนที่เหลือเป็นลายขดม้วน ขนาดเล็กประดับเรียงรายอยู่หนาแน่น บางครั้งลักษณะลายก็คล้ายคลึงกับลายในทรงสามเหลี่ยมแบบที่ 1 ของใบเสมากลุ่มที่ 2 (ภาพที่ 54)

2.3 ลายภายในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ใบเสมาวัดไชยวัฒนาราม อยุธยาจากส่วนบนเหนือส่วนโคนหรือคอเสมาที่เหลืออยู่ (ภาพที่ 61) ครอบใบเสมาเป็นเส้นหนาซ้อนกันหลายชั้น เส้นตั้งกลางใบเสมาถูกเส้นกรอบปิดทับ ลายซึ่งประดับส่วนบนสุดเป็นลายทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ประดับอยู่บนเนื้อที่ของเส้นกรอบตรงกึ่งกลางเป็นดอกสีกีบซึ่งมีปลาย

<sup>14</sup> พระราชบัญญัติจัดตั้งวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดสิงคโปร์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2520, ประกาศจังหวัดสิงคโปร์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2520, จังหวัดสิงคโปร์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 63.

<sup>15</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>16</sup> William Willetts,Ceramic Art of Southeast Asia , (The Art Museum ,The University of Singapere,1971) และภูชชงค์ จันทวิช, “ เครื่องถ่ายเงิน ” เครื่องถ่ายในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523), 142, จังหวัดสิงคโปร์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 67.

กลีบแหลม ต่อกลีบทั้งสี่ด้านออกไปเป็นลายทรงสามเหลี่ยมคล้ายตาอ้อย ทางด้านข้างทั้งสองด้านต่อออกไปอีกเป็นกลุ่มกระหนก กินรี ทำให้ลายดังกล่าวเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลายทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนซึ่งประดับที่เส้นตั้งกึงกลางในเสมอ ลักษณะของลายดอกเป็นดอกสี่กลีบซ้อนกันสามชั้น ทั้งลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่ประดับส่วนบนและที่เส้นตั้ง มีลายระเอียดเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม ลักษณะของลายมีความแตกต่างกันออกไป แต่ก็ยังอยู่ในโครงสร้างที่คล้ายคลึงกัน ทั้งหมดมีลักษณะเช่นเดียวกันในเสมอจากวัดศาลาปูน พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 25)

ใบเสมอวัดสวนหลวงสนับสนุน (ภาพที่ 63) ลายทรงคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนปลายองอนที่กลางในเสมอ คล้ายคลึงกับใบเสมอวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 61) แต่มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ กึงกลางในเสมอ มีเส้นตั้งปิดทับลายขึ้นไปถึงส่วนยอด ลายในทรงคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนตรงกลางในเสมอ ก็มีดอกกลมอยู่กึงกลาง มีกลีบดอกขนาดเล็กป่วยแหลมโดยรอบ และมีลายใบไม้ขนาดใหญ่อยู่สองข้าง ที่เส้นกรอบใบเสมอตรงส่วนรองทั้งสองข้างเป็นรูปสัตว์คล้ายมกรา耶เส้นกรอบใบเสมอ

ใบเสมอวัดครหลว ลายดอกสี่กลีบซึ่งประดับกึงกลางในเสมอ ก็เป็นดอกสี่กลีบที่ซ้อนกันหลายชั้น (ภาพที่ 54) อาจนำใบเปรียบเทียบได้กับลายดอกกลีบประดับกึงกลางในเสมอวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 61) บางครั้งดอกลีบลินนี้ก็มีกลีบเลี้ยงเล็กๆ อยู่ตรงมุมระหว่างกลีบทั้งสี่ด้วย (ภาพที่ 54) ส่วนยอดของเสมอซึ่งทำเป็นตุ่มกลมแหลมเป็นหัวเม็ดทรงมณฑล ลักษณะคล้ายหัวเส้าแบบไทยซึ่งนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายสืบต่อ กันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เช่นที่ศาลาการเปรียญ วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบูรี และหัวเม็ดทรงมณฑลที่นำมาใช้เป็นยอดเสมอ นี้ยังปรากฏในใบเสมอสมัยรัตนโกสินทร์ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 26) ลายอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีเพิ่มเติม คือลายกานปิดสันใบเสมอ ตั้งแต่ส่วนป่าขึ้นมา (ภาพที่ 54) ลายที่เพิ่มขึ้นส่วนนี้ มีลักษณะเดียวกันพบที่ใบเสมอวัดขนอน (ภาพที่ 57) กมล นายนวัฒน์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หากใบเสมอวัดขนอนทำขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ในเสมอของวัดครหลวแบบนี้ ก็ควรจะทำขึ้นในสมัยเดียวกัน และคงเป็นอีกแบบหนึ่งที่ทำเดิมแบบของเก่า<sup>17</sup>

<sup>17</sup> Madeliene Giteau, 128. กำหนดอายุว่าอยู่ในราชปala พุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้น พุทธศตวรรษที่ 22, อ้างถึงในกมล นายนวัฒน์, “ใบเสมอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พุทธศตวรรษที่ 19-20”, 69.

ใบเสมากลุ่มที่ 3 แบบสุดท้ายเป็นใบเสมาหินชวนสลักลาย ซึ่งมีส่วนคือเว้ามาก ส่วนบ่าซึ่งเคยคาดกีเพิ่มเป็นององแผลมขึ้น เส้นกรอบของใบเสมาทำหนาเป็นหลายชั้น สลักลายด้วยประดับในทรงสามเหลี่ยมส่วนต่างๆ ในทรงสี่เหลี่ยมบนมีปีกปูนส่วนบนและมีลายดอกสักลีบประดับที่กึ่งกลางใบใบเสมา ลายในทรงสามเหลี่ยมเป็นดอกบัวไม่มีก้านตั้งอยู่บนเส้นโถึงตรงครึ่งวงกลมที่มีกระหนกขนาดใหญ่ทึ่งสองข้าง ลายในทรงสี่เหลี่ยมบนมีปีกปูนกีเป็นลายดอกกลมอยู่กึ่งกลางมีใบไม้ประดับด้านข้างและด้านล่าง พับที่วัดมีชลขัณฑ์ลพบุรี (ภาพที่ 66) ลายดอกสักลีบที่กึ่งกลางใบเสมาลักษณะเป็นดอกสักลีบที่ซ้อนกันหลายชั้น

จากการที่มีลายดอกสักลีบประดับกึ่งกลางใบเสมา และรูปทรงของใบเสมาที่เริ่มนี้ส่วนบ่างอนขึ้น อันเป็นแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน กมล จายาวัฒนะจึงจัดใบเสมาแบบนี้เป็นแบบที่มีอายุหลังสุดในกลุ่มใบเสมาที่บ่างอนขึ้น ต่อมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23 ได้гонมากขึ้นจนกระทั่งกลายเป็นตัววรรณกรรม<sup>18</sup> เช่น ใบเสมาวัดศรีโพธิ์ พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 67)

ทั้งหมดเป็นรูปแบบ - ลักษณะ และลวดลายประดับของใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 ทั้ง 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ 2 และกลุ่มที่ 3 ที่ได้ใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการศึกษาพิจารณาเบริญเมทีอน ใบเสมาวัดบึง นครราชสีมา

### รูปแบบลักษณะของ ใบเสมาวัดบึง

1. วัสดุ ทำจากหินทรายสีเทา – ขาว และแดง
2. ตำแหน่งการตั้ง – ปักใบเสมา ตำแหน่งของใบเสมาเป็นใบเสมาคู่ประจำทิศทั้งแปดทิศ รอบอุโบสถจำนวนทั้งหมด 16 ใบ
3. รูปร่าง - ลักษณะ ความกว้างที่ส่วนฐาน 45 ซ.ม. สันความหนาด้านข้าง 17 ซ.ม. และส่วนสูงจากฐานถึงยอด 80 ซ.ม. ตั้งอยู่บนชุดฐานสิงห์ยื่อมุมสิบสอง ที่ด้านบนเป็นรูปปั้นกลีบชา ความกว้างของฐานรองรับ 75 ซ.ม. สูง 150 ซ.ม. (ฐานนี้เข้าใจว่าสร้างขึ้นใหม่ในภายหลัง เพราะปรากฏว่าการปิดทับในบางส่วนของฐานเสมา) รูปร่างลักษณะของใบเสมา

<sup>18</sup> เช่น ใบเสมาวัดศรีโพธิ์ อยุธยา ซึ่งมีเจ้ารีกว่าสร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. 2292 ดู วิยะดา ทองมิตร, “เจ้ารีกวัดศรีโพธิ์”, เมืองโบราณ 3, 3 (เมษายน-มิถุนายน 2520) : 27-29 และภาพใบเสมาหน้า 31, จังลึงใน กมล จายาวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20”, 70.

แยกพิจารณาเป็นส่วนตามชื่อเรียก ส่วนประกอบดังนี้<sup>19</sup> ส่วนฐานเป็นชุดฐานบัวหน้ากระดานหนึ่งชุด ประกอบไปด้วยฐานหน้ากระดานล่าง คันด้วยเส้นลวดบัว บัวครัว ลวดบัว ห้องไม้ลวดบัว บัว hairy หน้ากระดานบน ถัดจากชุดฐานขึ้นไปเป็นส่วนโคนที่เรียกว่าคอกเสมอ มีลักษณะที่คอดเข้าเล็กน้อย ทำให้สันด้านนอกที่เป็นส่วนของความหนาหรือเรียกว่าบ่าเสมอ มีลักษณะของน้อยๆ และเป็นสันป้านูนคล้ายແสนบัวลูกแก้วอกไก่ต่อลดลงแนวทั้งสองข้างมาบรรจบกันที่ยอดส่วนบน ทำให้เส้นรูปนกของใบเสมอมีรูปร่างที่คล้ายกับกรอบหน้านาง หรือรูปทรงของกลีบบัว (ภาพที่ 68) ส่วนบ่าของใบเสมอที่มีฐานเป็นรูปกลีบบัวมีรูปแบบลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากใบเสมอชุดฐานบัวหน้ากระดาน คือองอนและม้วนคล้ายกระหนนกดตัวเหงา จึงมีรูปแบบหรือรูปทรงที่คล้ายกับใบเสมอในภาคกลาง ทั้งกลุ่มที่ 2 และกลุ่มที่ 3 รวมถึงวัสดุที่เป็นหินรายสำหรับทำหรือสร้างใบเสมอ

### พื้นที่ของการประดับลวดลายใบเสมอวัดนึง

ในส่วนของพื้นที่บนใบเสมอ มีการประดับลวดลายเฉพาะด้านหน้า ส่วนด้านหลังจะเป็นแผ่นเรียบไม่มีการประดับลวดลายใด ๆ โดยมีพื้นที่ของการประดับหรือกรอบลายอยู่บนใบเสมอทั้งหมด 4 ส่วนด้วยกันคือ ส่วนฐาน ส่วนโคนหรือคอก ทั้งด้านหน้าและด้านข้างที่เรียกว่าบ่าเสมอ ส่วนกลางและส่วนยอดบนสุดของใบเสมอ มีกรอบลายของการประดับเป็นรูปทรงต่าง ๆ ดังนี้

1. ลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนอน พื้นที่ส่วนฐาน ฐานเป็นชุดฐานบัวหน้ากระดานทั้งบัวครัวและบัว hairy (ภาพที่ 69) ในเสมอบางคู่ สลักลวดลายของรูปกลีบบัว (ภาพที่ 70) สำหรับคู่ของใบเสมอที่มีฐานเป็นชุดฐานบัวหน้ากระดานเส้นลวดบัวที่คันระหว่างหน้ากระดานกับกลีบบัวครัว-บัว hairy สลักลายเม็ดประคำลดลง (ภาพที่ 71)

2. ลวดลายภายในทรงสามเหลี่ยม (ภาพที่ 72) พื้นที่ส่วนโคนหรือคอกด้านหน้าหรือบ่าด้านข้างของใบเสมอ ถัดจากส่วนฐานขึ้นมา

3. ลวดลายภายในรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนกลางๆ (ภาพที่ 73) พื้นที่ส่วนอกหรือกลางใบเสมอ ลักษณะของกรอบลายจะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนตั้งทะแยงอยู่กลางใบเสมอ

<sup>19</sup> ตามวิธีเรียกส่วนประกอบต่างๆ จากใบเสมอของอาจารย์ น. ปaganwa [นามแฝง] คุณเชิงอรรถที่ 24. ของบทที่ 3

4. ลวดลายประดับส่วนบนหรือยอดของใบเสมามีรูปกรอบลายทึ้งที่เป็นทรงสามเหลี่ยมและทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนลายๆ (ภาพที่ 74)

### การวิเคราะห์ เปรียบเทียบลวดลายประดับใบเสมาวัดนึง

หากพิจารณาตามตำแหน่งและรูปทรงของกรอบลายในการประดับลวดลายสามารถแยกพิจารณาได้ดังนี้

1. ลายลูกประคำ ลายเม็ดกลมหรือเม็ดไก่ป่า (ภาพที่ 71) ปรากฏอยู่ลูกประคำที่ส่วนฐานของใบเสมาวัดนึงประกอบอยู่กับชุดฐานบัวหน้ากระดาน ซึ่งโดยปกติแล้วลายลูกประคำ เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของลายประเภทหน้ากระดาน (ลวดลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนอน) ทำหน้าที่เป็นกรอบล้อมลายหน้ากระดาน ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็ก สุขุมกล่าวไว้ในหนังสือกระหนนในดินแดนไทยว่า ลายประเภทหน้ากระดานนี้เป็นลายประดับที่เป็นชุดเรียงต่อเนื่องกันบนแบบแบนคล้ายแผ่นกระดานจึงได้ชื่อว่าลายหน้ากระดาน เช่นหน้ากระดานประจำบ้านก้ามปู ซึ่งเป็นเค้าของลายประเภทเดียวกัน เช่น ลูกพิกก้ามปู ออกจากก้านแบง เป็นต้น ประจำบ้านก้ามปูปรากฏเค้ามาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ในศิลปะทวารวดีตามที่อธิบายที่คุณเบญจวัฒน์คือวงกลมคล้ายลักษณะเหลี่ยมขนมเปียกปูน เช่นลายวงศ์ธรรมชั้น สลักหินศิลปะทวารวดี (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครปฐม) พุทธศตวรรษที่ 11-13 (ภาพลายเส้นที่ 4) มีต้นเค้ามาจากศิลปะคุปตะของอินเดียผ่านขั้นตอนทางวิวัฒนาการจากศิลปะทวารวดีมาเป็นที่นิยมมากที่กรุงศรีอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 โดยมีรูปแบบที่เรียบง่ายขึ้น เช่น ลายคือวงกลมคล้ายลักษณะเหลี่ยมขนมเปียกปูน สลักหิน ศิลปะอยุธยา วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพลายเส้นที่ 5) และยังปรากฏอยู่ในช่วงคริสต์แกรกของพุทธศตวรรษที่ 22 โดยต่อเนื่องเป็นความนิยมอีกในรัชการสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่ประดับลวดลายหน้ากระดานของฐานชุดซึ่งมีเมรุทิศเมรุมุวดชัยวัฒนาราม<sup>20</sup> พระนครศรีอยุธยา (ภาพลายเส้นที่ 6) ซึ่งมีความใกล้เคียงกับการประดับส่วนฐานของใบเสมาที่พบในแบบภาคกลางของประเทศไทยกลุ่มที่ 3 เช่นในเสมาจากวัดทำเลไทย บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 59) จากวัดหลุมคิน ราชบูรี (ภาพที่ 34) วัดใหม่ประชุมพล (ภาพที่ 60) วัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 61) ในเสมาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร (ภาพที่ 62) วัดนรลอวงศ์ พระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 54) ส่วนบนและส่วนล่างของลายเป็นเส้นคู่ซึ่งมีแนวเม็ดประคำอยู่กลาง

<sup>20</sup> สันติ เล็กสุขุม, กระหนนในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , 2545), 73-79.

สำหรับพัฒนาการหรือการปรับเปลี่ยนทางด้านรูปแบบลักษณะของลายลูกประคำไม่พบรูปแบบลักษณะที่มีความเด่นชัดแตกต่างของลวดลายแบบนี้นัก แต่มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับลักษณะรูปทรงของลายลูกประคำ คือในระยะแรกเริ่มในศิลปะทวารวดี มีรูปทรงอโภคยาหรือคันด้วยลายเม็ดกลมเรียงสลับต่อเนื่องกัน เช่นกรอบลายดอกวงกลมสลับสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน วงล้อธรรมจักร สลักหิน ศิลปะทวารวดี (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครปฐม) พุทธศตวรรษที่ 11-13 (ภาพลายเส้นที่ 4) และพบการปรับเปลี่ยนเป็นลายเม็ดกลมทั้งหมดเรียงต่อเนื่องกันไปคลอดแนวในศิลปะขอม เช่นกรอบลายหน้ากระดานดอกซีกดอกช้อน สลักหิน ปราสาทหินพิมาย ศิลปะขอมแบบนาปวน-ต้นนครวัด นครราชสีมา กลางพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 75) กรอบลายหน้ากระดานดอกซีกดอกช้อน ปูนปั้น ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา พระศรีมหาธาตุทรงปrongค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี คริสต์ศาสนสถานที่ 19 (ภาพที่ 76) กรอบลายหน้ากระดานดอกวงกลมสลับสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน สลักหิน ศิลปะอยุธยา วัดมหาธาตุ พระนรมทรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพลายเส้นที่ 5) กรอบลายหน้ากระดานดอกวงกลมสลับสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน ทองคำดุนนูน ประดับเจดีย์จำลองทรงระฆังศิลปะอยุธยา กรุเจดีย์ประชานทรงปrongค์ วัดราชบูรณะ พระนรมทรีอยุธยา (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา) ร้าวพ.ศ.1967 รัชกาลสมเด็จพระบรมราชชนนีรัชที่ 2 (ภาพลายเส้นที่ 7) กรอบลายดอกวงกลมสลับสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน สำริด ศิลปะอยุธยา กรอบกระเบื้องหน้าประดิษฐ์มรุปพระอิศวร (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร) พ.ศ.2053 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (ภาพลายเส้นที่ 8) ลวดลายหน้ากระดานของฐานชุดซึ่งมีรูปเมรุมุนวัดชัยวัฒนาราม พระนรมทรีอยุธยา (ภาพลายเส้นที่ 6)

2. ลวดลายดอกวงกลมหรือดอกจอก (ภาพที่ 72, 73) ลายดอกวงกลมหรือดอกจอกประดับตรงส่วนกลางของใบเสมาในรูปทรงสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน ส่วนโคนที่เรียกว่าคอหรือบ่า ส่วนยอดบนสุดในกรอบลายรูปทรงสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยมกลาวย ฯ ปรากฏลายดอกวงกลมหรือดอกจอกเป็นประชานส่วนกลางของตำแหน่ง ลวดลายดอกวงกลมหรือดอกจอกนี้ก็เป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญของลวดลายประเภทหน้ากระดานแบบต่างๆทั้งลายหน้ากระดานประจายานกាญปู หน้ากระดานดอกซีกดอกช้อนซึ่งเป็นที่นิยมมากในศิลปะขอมและแพร่หลายอยู่ในดินแดนไทย<sup>21</sup> และก็มีสายวิวัฒนาการมา เช่นเดียวกับลายลูกประคำตามที่ได้กล่าวแล้ว เช่นที่ปราสาทหินพิมาย พุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 75) ลายดอกซีกดอกช้อน ปูน

<sup>21</sup> เรื่องเดียวกัน, 80.

ปืนศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา พระศรีมหาธาตุทรงปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 76) ลายดอกซิก朵อกซ้อน ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์วัดสัม ออยุธยา กลางพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพลายเส้นที่ 9) และลายดอกซิก朵อกซ้อนปูนปั้น ศิลปะอยุธยา ช่องลูกทรงผนังวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ อยุธยา กลางพุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 56) รวมทั้งลายหน้ากระดาษเฉพาะแบบอื่นๆ เช่น ลายดอกวงกลมสลับบัง ลายดอกวงกลมสลับเส้นเฉียง<sup>22</sup> ก็มีความเด่นชัดของลายดอกวงกลมเป็นองค์ประกอบหลัก เช่นลายดอกวงกลมสลับบัง ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา ฐานปีกด้านใต้ของเจดีย์ประธานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 1967 รัชกาลสมเด็จพระบรมราชชนิราษที่ 2 (ภาพที่ 77) ลายดอกวงกลมสลับกระหนก ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดไก่เตี้ย สุพรรณบุรี ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 78) ลายดอกวงกลมสี่เหลี่ยมนนมเปียกปูนสลับเส้นเฉียง ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์องค์เล็กวัดโภเกษสุชา อยุธยา ราชคริ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 22 (ภาพลายเส้นที่ 10)

สำหรับรูปแบบของลายดอกวงกลมข้างไม้สามารถวิเคราะห์ถึงลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นในการเรียงลำดับก่อน-หลังได้ เพราะต่างสถานที่ต่างช่วงเวลา ก็อาจร่วมรูปแบบลักษณะหรือแตกต่างกันก็มี บนลักษณะของลายดอกวงกลมแบ่งเป็นลักษณะใหญ่เรียบๆ เช่น ลายดอกวงกลมสลับบัง สลักหิน ศิลปะขอมแบบนาปวน-ตันนกรวัด ปราสาทหินพินาย นครราชสีมา กลางพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพลายเส้นที่ 11) บางครั้งทำเป็นดอกซ้อนเพิ่มรายละเอียดขึ้น 2-3 วง ทำให้จำนวนวงกลีบเพิ่มเป็นหกกลีบ แปดกลีบ เก้าถึงสิบกลีบ เช่นลายดอกวงกลมสลับบัง ปูนปั้น ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์วัดคุรุโภญา ลพบุรี ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพลายเส้นที่ 12) ลายดอกวงกลมสลับบัง ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์ยอดกลีบมะไฟองหมายเลข 6 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ตันพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพลายเส้นที่ 13) ลายดอกวงกลมสลับบัง ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา ฐานปีกด้านใต้ของเจดีย์ประธานทรงปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ราชพ.ศ. 1967 รัชกาลสมเด็จพระบรมราชชนิราษที่ 2 (ภาพที่ 77) ลายดอกวงกลมสลับกระหนก ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดไก่เตี้ย สุพรรณบุรี ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 78) เป็นต้น ลายดอกวงกลมจากใบเสมาวัดบึงมีการแบ่งองค์ประกอบเป็นวงกลมในเป็นวงซ้อนกันสามวง วงในสุดวงแรก กินเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของดอก สลักเป็นเส้น

<sup>22</sup> เรื่องเดียวกัน, 85.

โถงเรียน ๆ และซ้อนติดด้วยเส้นวงที่สอง ส่วนวงที่สาม วงนอกสุดสลักเป็นเส้นกลืนยาวคล้ายเกสรบัวในศิลปะพราวนะ เรียงโถงรอบตามวง (ภาพที่ 73)

3. ลายกระหนก ลวดลายกระหนกที่ปรากฏบนใบเสมาวัดบึงพินส่วนประกอบของตำแหน่งการประดับลวดลายภายในทรงสามเหลี่ยม (ภาพที่ 72) สีเหลี่ยมขนมเปียกปูน (ภาพที่ 73) และแบบเส้นตั้งกึ่งกล่างในเสมา (ภาพที่ 79) โดยประกอบอยู่กับลายดอกกลมทั้งครึ่งชิ้ก (คล้ายกรอบของลายดอกชิ้ก) ในกรอบลายทรงสามเหลี่ยมที่ออกลายกระหนกเป็นแกนกล่างแนวตั้งและขนาดข้างทั้งซ้ายและขวาด้วยกระหนกตามกรอบลาย และเช่นเดียวกับกระหนกในการรอบลายทรงสี่เหลี่ยมมีลายดอกกลมเต็มดอก (คล้ายกรอบของลายดอกช้อน) และลายແคนหน้ากระดาษเส้นตั้ง มีเค้าโครงของลาย เช่นเดียวกัน หากนำลายภายในทรงสามเหลี่ยมมาต่อ กันทางด้านฐานให้ได้สีเหลี่ยมเต็มรูป

กระหนกเป็นองค์ประกอบหลักอยู่กับลวดลายประเภทต่างๆ เช่นลายประเภทช่อดอกไม้ ลายประเภทก้านต่อดอก ลายประเภทกระจัง ลายประเภทกาน ลายประเภทเครื่อเตา ลายประเภทกรวยเชิง-เพื่องอุบะ ลายประดับมนู<sup>23</sup>

ลักษณะลวดลายกระหนกของใบเสมาวัดบึงมีรูปแบบลักษณะเรียบๆ ที่ประกอบจากก้านวงโถงข้มวนเข้า-ออกคล้ายเลข ๑ ไทย ส่วนหัววงในมีขนตาให้ญ่กร่าส่วนปลายที่เป็นวงนอก (ภาพที่ 72, 73, 79, 80) ซึ่งอาจเปรียบเทียบได้กับรูปแบบลักษณะของลายกระหนกประกอบลายดอกกลมสลับสีเหลี่ยมขนมเปียกปูน ทองคำคุณนูน ประดับเจดีย์ จำลองทรงระฆัง กรุเจดีย์ประชานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ(พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา) ศิลปะอยุธยา ราชพ.ศ.1967 (ภาพที่ 30, 31) ลายดอกสีกลืนสลับสีเหลี่ยมขนมเปียกปูนปืน ศิลปะอยุธยา วัดสองพี่น้องชัยนาท ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพลายเส้นที่ 14) ลายก้านต่อดอกสลักหิน ศิลปะอยุธยา ประดับส่วนโคนใบเสมาวัดนครหลวง พระนครศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19-20 (ภาพลายเส้นที่ 15) ลายก้านขด ประเภทลายเครื่อเตา ปูนปี้ ศิลปะอยุธยา หน้าบันเจดีย์ทรงปรางค์วัดส้ม พระนครศรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพลายเส้นที่ 16) ลายรูปกลืนบัว สลักหิน ศิลปะอยุธยา วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 29) ลายดอกชิ้กดอกช้อน ปูนปี้ ศิลปะอยุธยา ช่องลูกกรงผนังวิหารเล็กวัดพระศรีสรรเพชญ อยุธยา กลางพุทธศตวรรษที่ 21(ภาพที่ 56) ลายดอกวงกลมสลับสีเหลี่ยมขนมเปียกปูน สำริด ศิลปะอยุธยา กรอบกระเบื้องหัว

<sup>23</sup> ดูรายละเอียดการประกอบของลายกระหนกกับลวดลายประเภทต่างๆ เหล่านี้ได้ใน สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ติชน, 2539).

ประดิษฐ์มารุปพระอิศวร (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร) พ.ศ. 2053 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (gapaleysean ที่ 8)

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบลวดลายกระหนนจากใบเสมาวัดบึงถึงรูปแบบลักษณะที่มีความใกล้เคียงร่วมกับใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 และงานศิลปกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะงานประดับลวดลายกระหนนกรอบกระเบื้องหน้าประดิษฐ์มารุปพระอิศวร กำหนดอายุ พ.ศ. 2053 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (gapaleysean ที่ 7) มากกว่างานประดับประเภทอื่นๆ ดังกล่าวแล้วนั้น เพราะเน้นการขมวดม้วนของก้านวงโถึงมากกว่าการม้วนต่อหัวเป็นยอดกระหนนอย่างรูปแบบของอุปกรณ์ป้ายที่วงศ์ของตัวกระหนนแสดงความสำคัญลงเน้นหัวกระหนนที่สะบัดพริ้ว

## มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

## บทที่ ๕

### บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัย เรื่อง “ใบเสมาวัดบึง อ่าเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส” ตามความ มุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

#### คติ ความเชื่อ แนวความคิด และเหตุผลในการสร้างใบเสมา

คือใช้เป็นนิมิต หรือเครื่องหมาย เพื่อกำหนดขอบเขตของพระอุโบสถ อันเป็น สถานที่ร่วมทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ซึ่งมีบัญญัติไว้ในวินัยมุข และการกำหนดเขตสีมานั้น ต้องหมายกำหนดเขตด้วยวัดกุฏิอย่างที่เหมาะสม ๘ ชนิดดังต่อไปนี้ ภูเขา ศีลาม้า ป่าไม้ ดันไม้ ขอบป่า หนอง (ถนน) แม่น้ำ น้ำ

#### รูปแบบ เทคนิค และวัสดุที่ใช้ทำหรือสร้างใบเสมา

1. สมัยทวารวดี ในระยะแรกใบเสมามีลักษณะเป็นแบบแท่งหินหรือแผ่นหิน ธรรมชาติ พัฒนาการต่อมาคือ การตกแต่งให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ และเป็นรูปร่างลักษณะมีความ แน่นอนและเป็นแบบแผนขึ้น โดยมีรูปทรงคล้ายรูปกลีบบัว นิยมสลักภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธ ประวัติหรือชาดกในพระพุทธศาสนา

2. สมัยพุทธ หรือศิลปะขอมในประเทศไทย เกิดการผสมผสานทางด้านรูปแบบ ของศิลปะขอมในรายละเอียดของการประดับตกแต่งดังตัวอย่างที่เป็นภาพลักษณ์ใบเสมาที่วัดบ้าน ม้า คือรูปแบบศิลปะขอมแบบนกรวดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคติทางประดิษฐาณวิทยาและ รูปแบบศิลปกรรมของใบเสมาจากวัฒนธรรมทวารวดี

3. สมัยสุโขทัย พบร่องรอยวัสดุส่วนใหญ่ทำด้วยหินชานวนใบเสมา มีขนาดใหญ่สูง ประมาณ 1 เมตร และกว้างประมาณ 60 เซนติเมตร มีความร่วมสมัยทางด้านรูปแบบกับใบเสมา ในสมัยอยุธยาตอนต้นและพบใบเสมาปักกู่ซึ่งเป็นเหตุผลเนื่องจากการรับพระพุทธศาสนา ทินนานาจากเมืองมอญ ทางตอนใต้ของพม่า และใบเสมาเจริญวัดสรศักดิ์ (หลักที่ ๙ ก.) ซึ่งมี ศักราชนอกไว้ในเจริญ ตรงกับ พ.ศ. 1960

4. สมัยอยุธยา แบ่งเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน

กลุ่มที่ ๑ วัสดุ ขนาด รูปร่าง รูปทรง มีลักษณะร่วมกับใบเสมาในสมัยสุโขทัยที่ อาจพิจารณาร่วมกันได้และพบตามวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น (ราช พ.ศ. 1896 – 2046)

กลุ่มที่ 2 วัสดุส่วนใหญ่มาจากหินทรายแดงเป็นไม้เสมาที่มีลวดลายประดับอันเป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาวิจัยทางด้านวิวัฒนาการของรูปแบบลวดลายโดยนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับลวดลายประดับอื่น ๆ ในสมัยอยุธยา ซึ่งกำหนดอายุได้ตั้งแต่ พ.ศ. 1893 – 2053

กลุ่มที่ 3 รูปทรง มีความแตกต่างกันออกไป เป็นการผสมผสานกันระหว่างใบเสมากลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ในเสมากลุ่มนี้สามารถนำลวดลายไปเปรียบเทียบกับลวดลายที่มีกำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย และน่าจะมีอายุตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22

5. สมัยรัตนโกสินทร์ ได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบ รูปทรง ลวดลายประดับ และวัสดุ สืบทอดเนื่องมาจากใบเสมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีความเปลี่ยนแปลงหรือข้อแตกต่างอยู่ที่ส่วนยอดของเสมาซึ่งทำเป็นตุ่มกลมแหลมเป็นหัวเม็ดทรงมันท์ ลักษณะคล้ายหัวเส้าแบบไทยซึ่งนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายสืบท่อ กันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เช่นที่ศาลากลางเบริกญี่ วัดไชยวัฒนาราม เพชรบุรี และหัวเม็ดทรงมันท์ที่นำมาใช้เป็นยอดเสมาที่ขังปราภู ในใบเสมาสมัยรัตนโกสินทร์ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ และส่วนหนึ่งซึ่งมีเพิ่มเติมคือลายกานปิดสันใบเสมา ตั้งแต่ส่วนบ่าขึ้นมา ลายที่เพิ่มขึ้นส่วนนี้มีลักษณะเดียวกันพบที่ใบเสมาวัดบน พระนครศรีอยุธยาเป็นต้น

## มหาวิทยาลัยศลปกร สงวนลิขสิทธิ์ ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบทางด้านลวดลายประดับของใบเสมาวัดบึง

การวิเคราะห์เปรียบเทียบทางด้านลวดลายประดับของใบเสมาวัดบึงกับใบเสมากลุ่มที่พมในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 งานศิลปกรรมและเอกสารอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

ใบเสมาวัดบึงมีความร่วมทางด้านรูปแบบลักษณะกับใบเสมากลุ่มดังกล่าว พบลวดลายประดับประเภทลายหน้ากระดาん โดยแยกพิจารณาลวดลายที่ประดับและตั้งเป็นข้อสังเกตบางประการได้ดังนี้

1. ลายลูกประคำ ลายเม็ดกลม หรือเม็ดไข่ปลา ในระยะแรกเริ่มในศิลปะทวารวดี มีรูปทรงออก yarıรีคั่นด้วยลายเม็ดกลมเรียงสลับต่อเนื่องกัน และพบรับประรับเปลี่ยนเป็นลายเม็ดกลมทึ้งหมดเรียงต่อเนื่องกันไปตลอดแนวในศิลปะขอมเรื่อยมาจนปลายสมัยอยุธยา

2. ลายดอกวงกลม(ดอกจอก)และคริ่งวงกลม พบลักษณะของลายดอกวงกลมแบ่งเป็นสีกลีบใหญ่เรียบๆ เช่น ลายดอกวงกลมสลับบัง สดกหิน ศิลปะขอม บางครั้งทำเป็นดอกซ้อนเพิ่มขึ้น 2-3 วงทำให้จำนวนกลีบเพิ่มเป็นหกกลีบ แปดกลีบ และเก้าถึงสิบกลีบ โดยมีรายละเอียดภายในเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

3. ลายกระหนก ลวดลายกระหนกจากใบเสมาวัดบึงมีรูปแบบลักษณะที่มีความใกล้เคียงร่วมกับใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 และงานศิลปกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะ งานประดับลวดลายกระหนกกรอบระบังหน้า ประติมากรรมรูปพระอิศวร กำหนดอายุ พ.ศ.2053 ราชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

ซึ่งทั้งหมดเป็นองค์ประกอบของลวดลายประเภทลายหน้ากระดาan และมีรูปแบบของกรอบลายภายในเป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน(ลายดอกประจำยา) ลายภายในทรงหรือกรอบสามเหลี่ยม ลายภายในกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ที่ถูกปรับประยุกต์รูปแบบให้เข้ากับพื้นที่ของกรอบลายในการประดับ เนื่องลวดลายภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวอนประดับส่วนฐานหน้ากระดาan คือลายลูกประคำ ลายรูปกลีบบัว ประดับหน้ากระดาanบัวครัว-บัวหงาย ซึ่งพบที่ใบเสมาวัดบึงตำแหน่งสุดท้ายคู่ที่แปดในนอกเพียงใบเดียว ลวดลายคล้ายกระหนกตัวเหงาภายในทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้งประดับส่วนที่เป็นเส้นแกนตั้งกึ่งกลางใบเสมา การประดับลายคล้ายกระหนกตัวเหงาตามด้วยแนวที่มีปราภูณ์เฉพาะในเสมาในนอกคู่ที่แปดนี้เช่นกัน ลวดลายคล้ายกระหนกตัวเหงาภายในทรงสามเหลี่ยมส่วนโคน เรียกบ่าหรือคอของใบเสมา ที่ประกอบด้วยลายดอกคริ่งวงกลมและขนาดด้วยลายก้านขดม้วนคล้ายลายกระหนกตัวเหงา ลายภายในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ที่มีเดาโครงเดียวกับการประดับลวดลายภายในกรอบทรงสามเหลี่ยม รวมถึงกรอบลายประดับส่วนบนสุดของใบเสมาที่เป็นชุดเดียวและเป็นลักษณะเฉพาะของใบเสมาแต่ละใบ

### ข้อเสนอแนะ

อย่างไรก็ตามยังคงจะกล่าวไม่ได้ว่าใบเสมาวัดบึง จังหวัดนราธิวาส ที่ทำการศึกษา วิจัยครั้งนี้ มีกำหนดอายุร่วมสมัยเดียวกับใบเสมา และงานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ใช้เป็นข้อมูลหลักฐานในการศึกษาเปรียบเทียบครั้งนี้ เพราะลวดลายแต่ละลวดลายมีอายุหรือสาบวิวัฒนาการ ความเป็นมาที่แตกต่างกันออกไป ลายบางลาย ได้วัดนาการมาแล้วตั้งแต่สมัยทวาราวดีขุคแรกเริ่ม ศิลปกรรมในประเทศไทยสืบจนปัจจุบันบางส่วนในองค์ประกอบของลวดลายยังคงได้รับความนิยมอยู่ เช่นลายลูกประคำที่เป็นส่วนประกอบของลายประเภทหน้ากระดาan และควรได้มีการศึกษาเพิ่มเติมเปรียบเทียบกับใบเสมาจากอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภายนอกและภายในเขตกำแพงเมืองนครราชสีมา รวมไปถึงหลักฐานทางด้านวัตถุศิลปกรรมอื่น ๆ เช่น ลวดลายจำหลักไม้ หน้าบัน อุโบสถ วัดบึง วัดบูรพ์ และวัดพายัพ ล่ายรดน้ำจาก ตู้พระธรรม พระพุทธรูป เป็นต้น ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ยังมีเหลืออยู่ตามวัดต่าง ๆ ดังกล่าว ประกอบกับการศึกษาข้อมูลหลักฐานทางด้านเอกสาร ที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเมืองนครราชสีมาเพื่อเป็นการขยายขอบเขตของการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเมืองนครราชสีมา ถึงความสัมพันธ์กับศูนย์กลางพระราชนานาจทางการเมือง และ

ศิลปกรรม งานช่างหลังของแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วยวิธีการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์  
ศิลปะต่อไป

## มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์



# มหาวิทยาลัยศิลปากร สองน้ำขึ้นสีทวี

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายเก่า แนวกำแพงเมืองนครราชสีมา ทิศตะวันตกด้านประตูชุมพล  
ที่มา : ย้อนรอย 100 ปี โคราชวนิช (กรุงเทพฯ : ฟิวเจอร์ เพรส แอนด์ มีเดีย), 1.



## ນໍາທີ່ກ່າວສົມບັກ ສົງວນເລືອກ

ພາພທີ 2 ພາພຄ່າຍເກ່າ ປະຕູຫຼຸມພດ

ທີ່ມາ : ຍ້ອນຮອຍ 100 ປີ ໂຄຣຈະວາລິ້ນ (ກຽງເທພາ : ພິວເລອຮ໌ ເພຣສ ແອນດ໌ ມືເດືອຍ, 2543) 4.



ພ້າຍໃຕ້ ລາວ ແກ້ວຂອງ ຂ່ວນລັບສັກ

ກາພທີ 3 ກາພຄ່າຍເກ່າ ປະຕູໄຊຍນຮັກ (ປະຕູຜື)

ຖ່ານ : ຍ້ອນຮອຍ 100 ປີ ໂຄຣາຈວາລິຫ (ກຽງແທພາ : ພິວເຈອຣ ເພຣສ ແອນດີ ມີເດືອນ, 2543), 2.



## มหาวิทยาลัยทักษิณ แอนด์ สกูล

ภาพที่ 4 อุโบสถวัดพระนารายณ์มหาราช หรือวัดกลาง (ปัจจุบัน)



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ลพบุรี

ภาพที่ 5 อุโบสถวัดบูรพ์ (ปัจจุบัน)



มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 6 อุโบสถวัดอีสาน (ปัจจุบัน)

# มหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดขอนแก่น



ภาพที่ 7 ภาพถ่ายเก่า อุโบสถวัดพاخพและใบเสมาตั้งบนฐานรูปกลีบบัว ป้าจุนถูกเรื่องและเคลื่อนช้ายไปแล้ว ส่วนหน้าบันอุโบสถปัจจุบัน จัดแสดงที่อยู่ที่หอประวัติเมืองนครราชสีมา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา  
ที่มา: น. ณ ปagan nā [นามแฝง], สมุดภาพประวัติศาสตร์ศิลปะสยามประเทศ : ศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยา. (กรุงเทพฯ : เมืองโภราณ, 2543), 46.

# มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์



ภาพที่ 8 อุโบสถวัดสระแก้ว (ปัจจุบัน)



## มหาวิทยาลัยก่อปักกร ลงวนอิชลธี

ภาพที่ 9 ภาพถ่ายเก่า บริเวณประตูชุมพล ที่เหลือแนวกำแพงและใบบังรูปเสมาไว้ข้างละ 10 ใบ  
ตามแน่นงมุนขาวบนของภาพคือวัดบึง

ที่มา : ย้อนรอย 100 ปี โกรชาภิช (กรุงเทพฯ : ฟิวเจอร์ เพรส แอนด์ มีเดีย), 54.

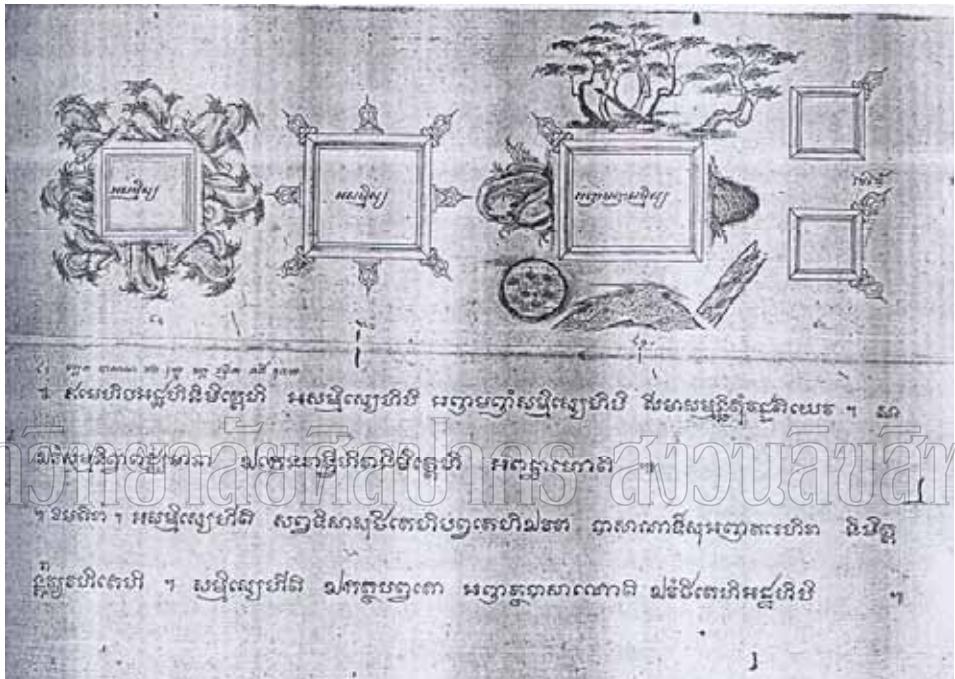


## มหาวิหารที่ตั้งอยู่ในประเทศไทย

ภาพที่ 10 อุโบสถวัดบึง (ปัจจุบัน)

ที่มา : พระมหาธนิต ปัญญาปสุโต, อนุสรณ์ สมโภชพระอารามหลวงวัดบึง 320 ปี (2220-2540)  
อ. เมือง จ. นครราชสีมา 3 กันยายน 2540 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,  
2540), ปกหลัง.

# នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម



រាជរដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>១</sup>  
តាំងនៅ ភ្នំពេញ ក្នុងប្រទេស ឥឡូវបានជាអាជីវកម្ម<sup>២</sup>  
និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៣</sup> និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៤</sup>  
និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៥</sup> និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៦</sup> និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៧</sup>  
និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៨</sup> និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>៩</sup> និងបានជាអាជីវកម្ម<sup>១០</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម

តាំងនៅ ភ្នំពេញ ក្នុងប្រទេស ឥឡូវបានជាអាជីវកម្ម<sup>១</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>២</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៣</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៤</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៥</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៦</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៧</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៨</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>៩</sup>

នាយករដ្ឋមន្ត្រី សេដ្ឋកិច្ច អង់គេង ឱ្យបានជាអាជីវកម្ម<sup>១០</sup>



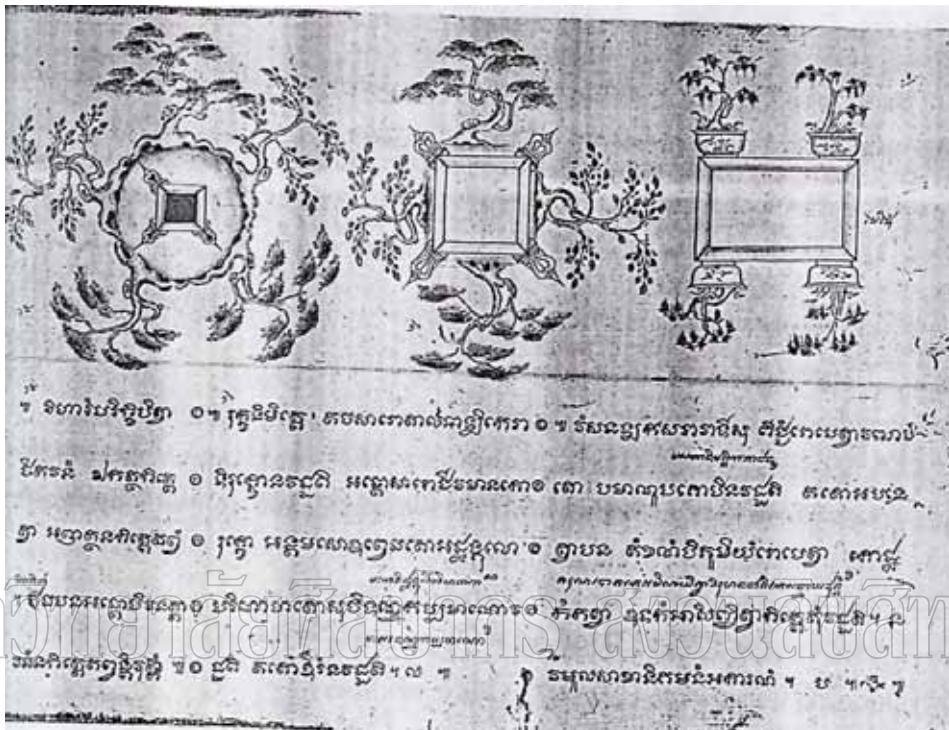
រាជធានីភ្នំពេញ ១ រាជធានីភ្នំពេញ ២ រាជធានីភ្នំពេញ ៣ រាជធានីភ្នំពេញ ៤ រាជធានីភ្នំពេញ ៥ រាជធានីភ្នំពេញ ៦ រាជធានីភ្នំពេញ ៧ រាជធានីភ្នំពេញ ៨ រាជធានីភ្នំពេញ ៩ រាជធានីភ្នំពេញ ១០ រាជធានីភ្នំពេញ



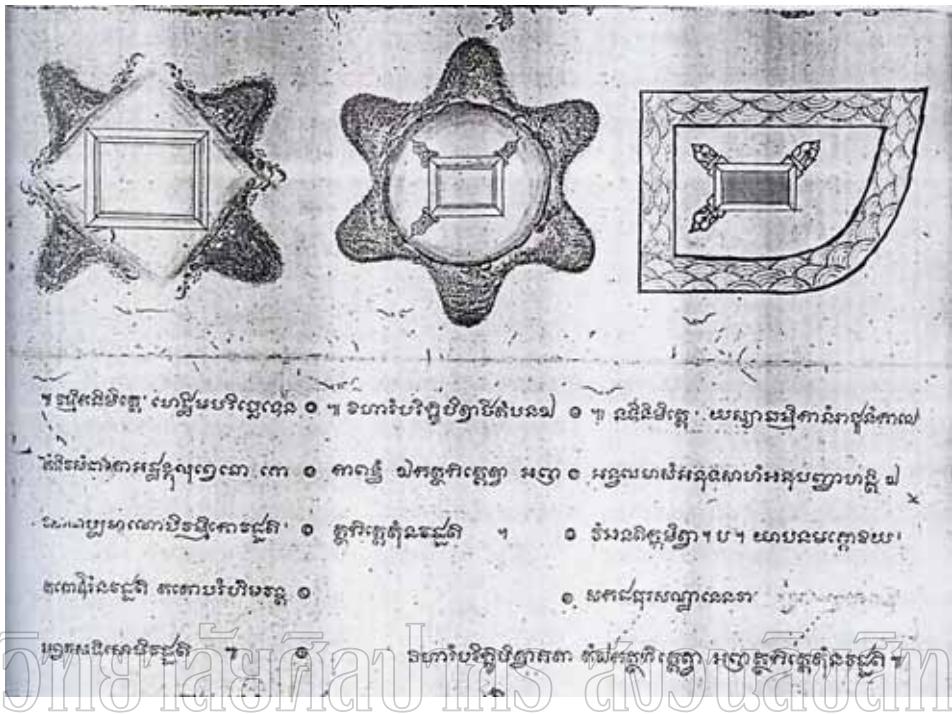
ภาพที่ 13 ภาพจากตำราสมุดข้อย [สังคถึง “ศิลปा” ใช้เป็นนิมิตกำหนดเบตพัทธลีมา  
ที่มา: น. ณ ปักน้ำ [นามแฝง], สีมาโกตา สมุดข้อยวัดสุทัศนเทพวราราม, (กรุงเทพฯ :  
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 36.



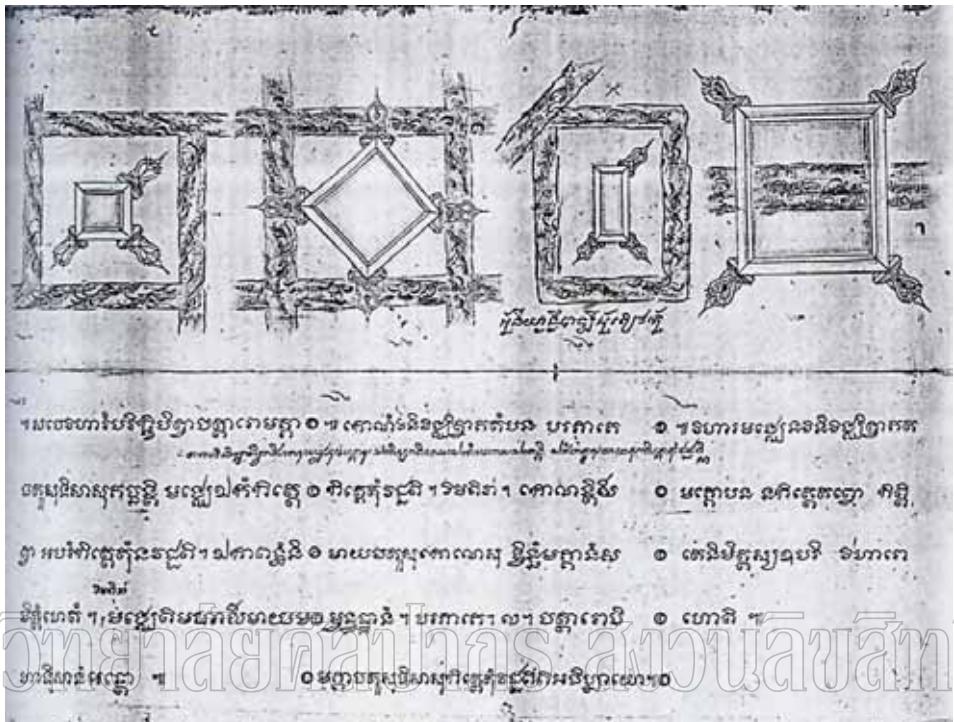
រាជធានីភ្នំពេញ ៩៩ ពេរបីចិត្តថ្មី ៩៩ នានីវិញ្ញុ ៩៩ តារាជ្វាសងកែលក្បួនកិច្ចវត្ថុ ៩៩ មេដ្ឋាយស្រីបារាំងក្លឹង  
 ៩៩ បិទិណិជាមេដ្ឋាយ ៩៩ នានីអារ៉ា ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ ៩៩ មេដ្ឋាយស៊ុន  
 ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ  
 ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ ៩៩ មេដ្ឋាយកិច្ចូល្មោះ ៩៩ សេដ្ឋកិច្ចូល្មោះ ៩៩ សេដ្ឋកិច្ចូល្មោះ



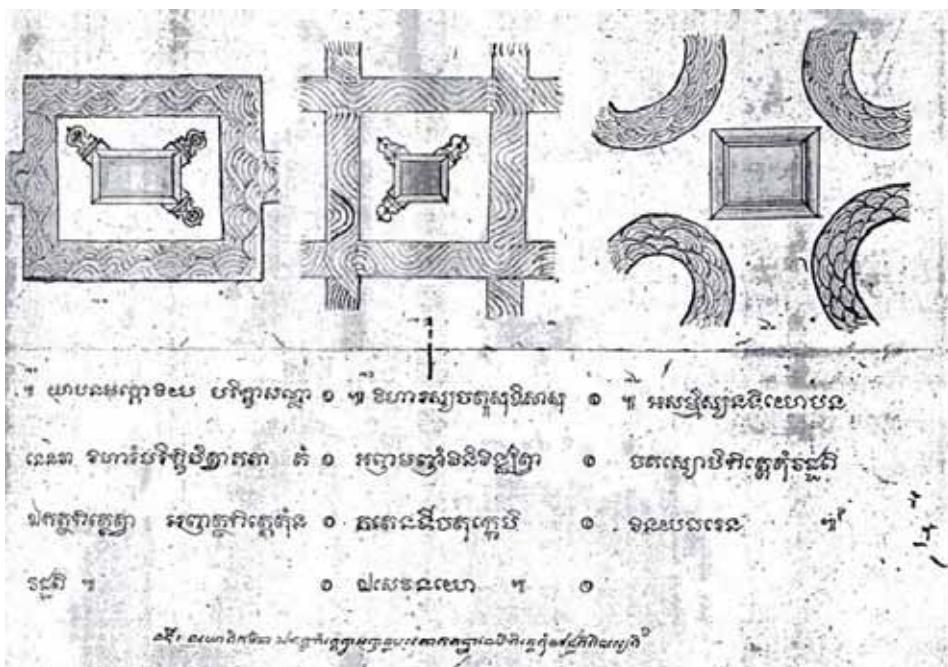
ภาพที่ 15 ภาพจากตำราสมุดข่อย แสดงถึง “ต้นไม้” ใช้เป็นนิมิตรกำหนดเขตพื้นที่ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], สีมาค่า สมุดข่อยวัดสุทธัคณเทพาราม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 40.



ภาพที่ 16 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “จอมปลาก” ใช้เป็นนิมิตรกำหนดเขตพัทธสีมา  
ที่มา : น. ณ ปักหน้า [นามแฝง], สีมาค่า สมุดข้อยวัดสูทศนเทพวราราม, (กรุงเทพฯ :  
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 48.

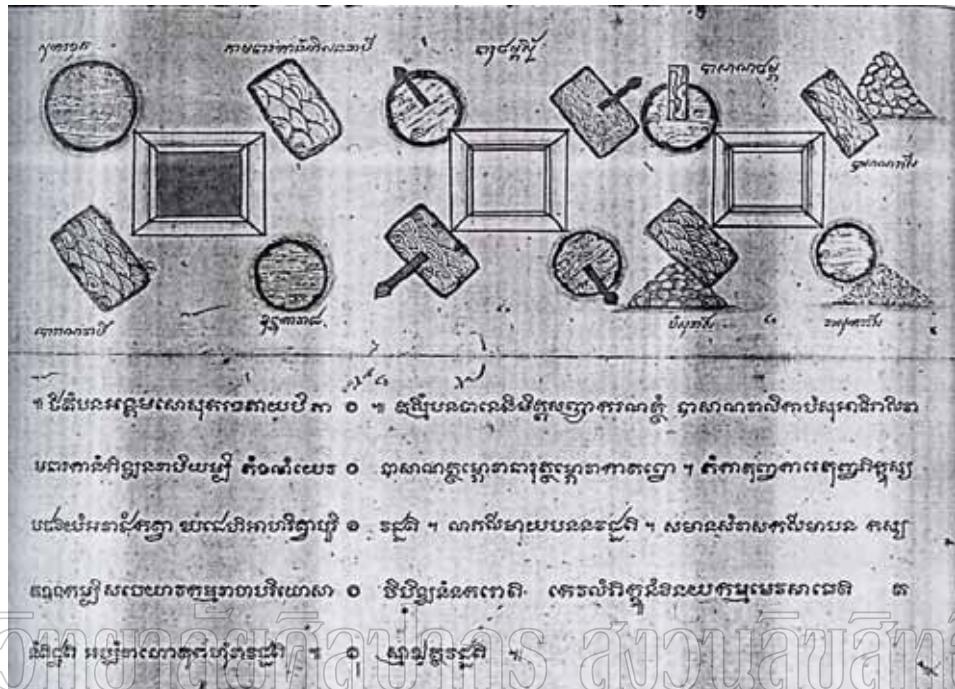


ภาพที่ 17 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “หนทาง (ถนน)” ใช้เป็นนิมิตรกำหนดเขตพังทวีสิน  
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], สีมาโกตา สมุดข้อยวัดสุทัศนเทพวราราม, (กรุงเทพฯ :  
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 44.



มหาวิทยาลัยต่อไปนี้ ส่งคนเข้าร่วม

ภาพที่ 18 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “แม่น้ำ” ใช้เป็นนิมิตรกำหนดเขตพัทธสีมา  
ที่มา : น. ณ ปักน้ำ [นามแฝง], สีมาค่า สมุดข้อยวัดสุกหันเทพวราราม, (กรุงเทพฯ :  
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 50.



ภาพที่ 19 ภาพจากตำราสมุดข้อย แสดงถึง “น้ำ” ใช้เป็นนิตรกำหนดเขตพัทธสีมา  
ที่มา: น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], สีมากา สมุดข้อยวัดสุทัศนเทพวราราม, (กรุงเทพฯ :  
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 56.

# มหาวิทยาลัยกัลปพฤกษ์ ตอนพิชิตธี



ภาพที่ 20 ใน sema สมัยทวาราวดีแสดงภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือชาดก ในพระพุทธศาสนา

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปะใน sema, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโภราณ, 2524),  
58.

# มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อนุพิธสีที



ภาพที่ 21 ใบเสมาลักษรร่องรามายณะ ที่วัดบ้านม้า ตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัด  
สกลนคร สมัยลพบุรี หรือแบบศิลปะขอมในประเทศไทย  
ที่มา : น.ร.ว. สุริยาติ สุขสวัสดิ์, “ใบเสมาลักษรร่องรามายณะ การเปลี่ยนแปลงและรูปแบบจาก  
ศิลปะทวารวดีสู่ศิลปะแบบเขมรในภาษาตะวันออกเฉียงเหนือ” เมืองโบราณ 17, 1 (มกราคม -  
มีนาคม 2534) : 106.



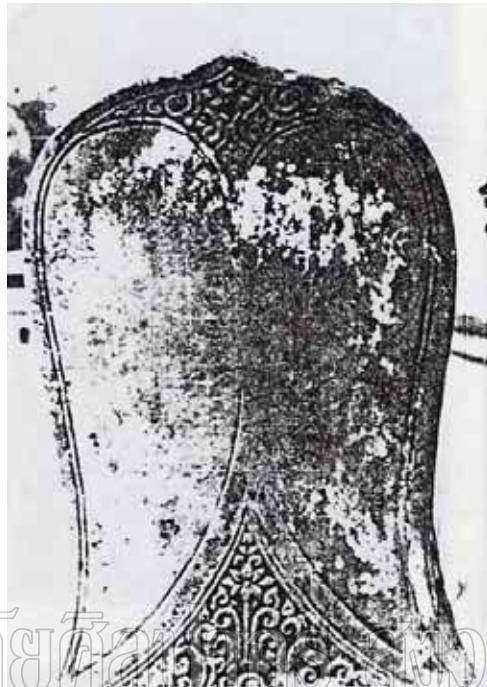
## มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 22 ในเล่มสามัญสูโภทัย วัดพระเชตุพล สูโภทัย  
ที่มา : ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปะนิ่มในสมัย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโภราณ,  
2524), 58.

# มหาวิทยาลัยกีฬาศาสตร์ แห่งน้ำแล้งสีทึบ



ภาพที่ 23 ใบเสมาสามข้อมุนยาตอนต้นด้าน วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา



## มหาวิทยาลัยที่มีสถาปัตยกรรมแบบนิขสกธี

ภาพที่ 24 ใบเสมาสมัยอยุธยาตอนกลาง วัดบางลี่เจริญธรรม ราชบูรี

ที่มา : กมล ฉายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 92.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏสุโขทัย สถาบันศิลป์

ภาพที่ 25 ใบเสมาสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดศาลาปูน พระนครศรีอยุธยา  
ที่มา : กมล จายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 –  
20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 110.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สอนพิชิตธี

ภาพที่ 26 ใบเสมาสมัยรัตนโกสินทร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพฯ.  
ที่มา : ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปะบนใบเสมา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,  
2524), 9.



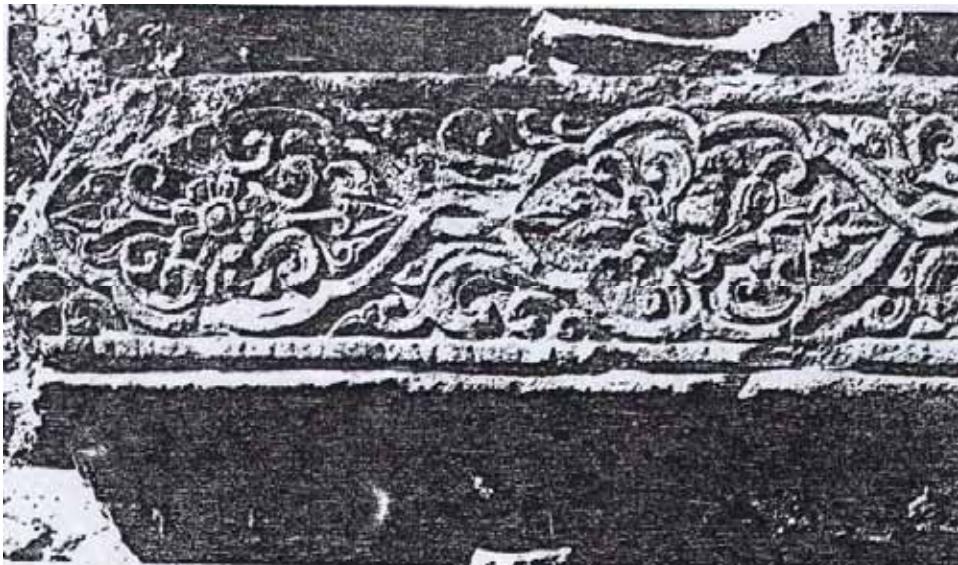
## มหาวิทยาลัยศิลปากร สอนเขียน

ภาพที่ 27 ใน seminal work วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ  
ที่มา : ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปะนิ่มในไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,  
2524), 11.

# มหาวิทยาลัยศรีปทุม สอนพิชิตธี

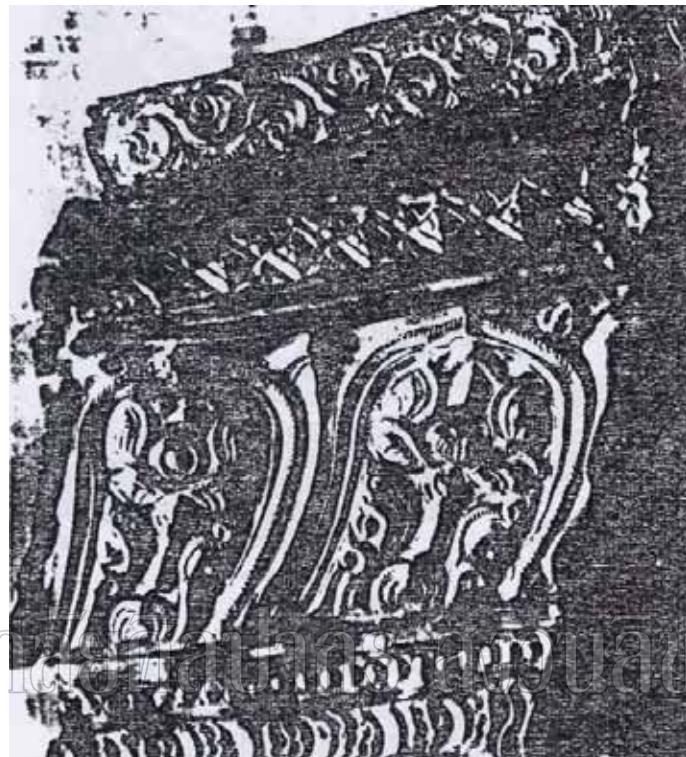


ภาพที่ 28 ในเสนาวัดบึง ด้านหน้าอโภสاث คู่ที่ 1 นครราชสีมา



**มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Has Jang Khon Kaen University**

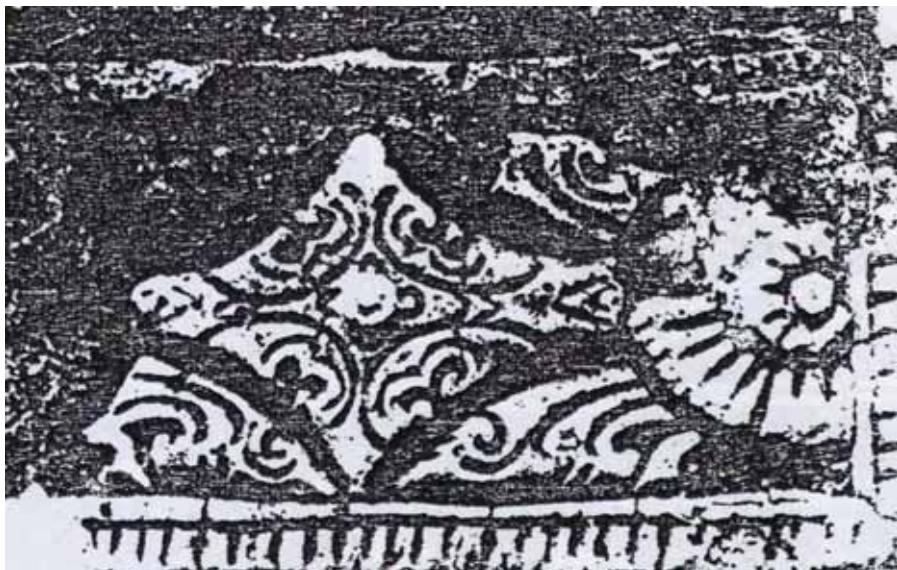
ภาพที่ 29 ลวดลายสลักหินวัคมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ราช พ.ศ. 1893  
ที่มา : กมล ฉายวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 118.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

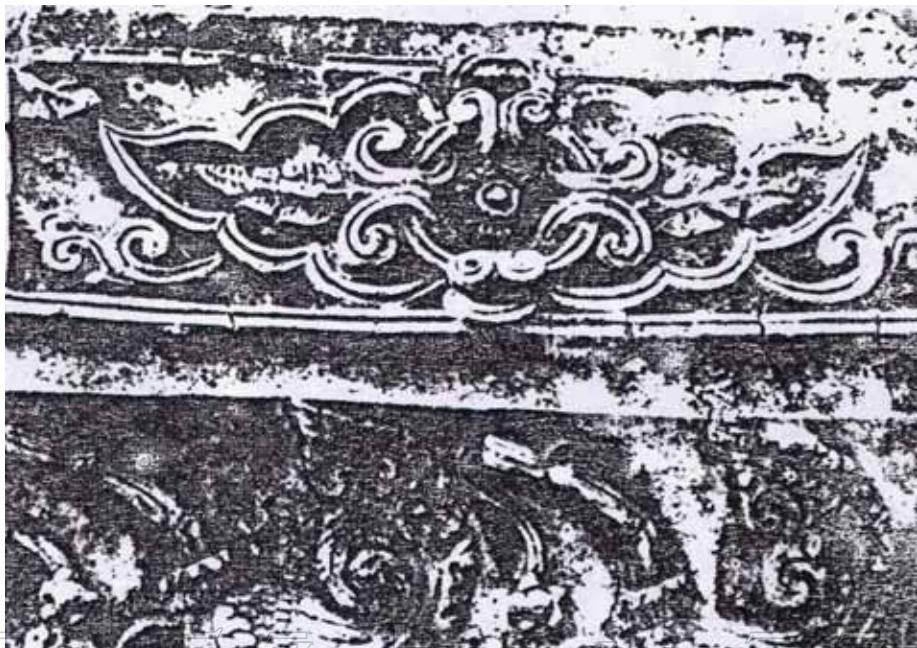
ภาพที่ 30 ลายในเครื่องทองจากกรุเจดีย์ประชานทรงปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา  
ร.ว พ.ศ. 1967

ที่มา : กมล จายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
ภาษาไทย โบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 119.



## มหาวิทยาลัยศิลปักษ์ สังวันพิชัยศิริ

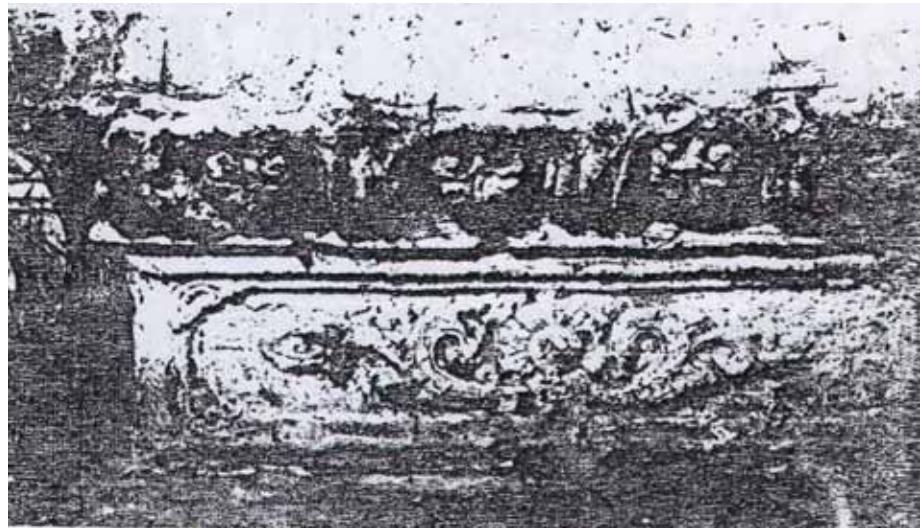
ภาพที่ 31 ลวดลายบางชนิดที่ประดับเจดีย์ประธานทรงปูร仗ค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา  
ที่มา : กมล ฉายวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 –  
20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปักษ์, 2523), 120.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ลงนามขอรับ

ภาพที่ 32 ลายประดับเจดีย์ประฐานทรงปรางค์ วัดจุฬามณี พิมพ์โลก พ.ศ. 2007

ที่มา : กนล ฉ崖วัฒน์, “ใบเสนอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 121.

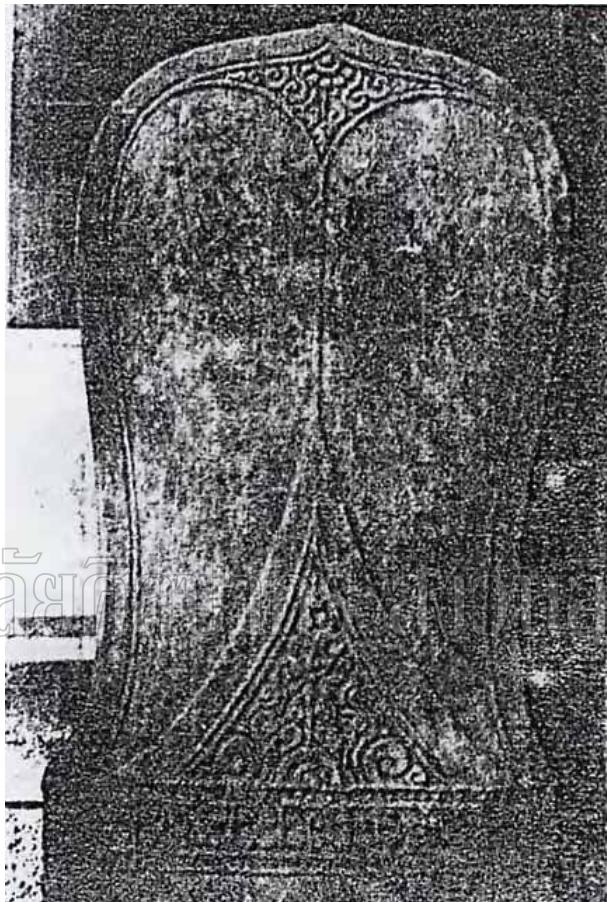


# มหาวิทยาลัยราชภัฏ Has ลูกน้ำเมืองสังข์

ภาพที่ 33 ภาชนะประดับในถู่หรือพระน้ำชาตุ ในเกดีของคอกลาง วัดพระครีสระเพชร

พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2035

ที่มา : กมล จิยาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 121.



ภาพที่ 34 ใบเสนาวัดหลุมดิน ราชบุรี

ที่มา : กมล ลายวัฒน์, “ใบเสนาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 84.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลป์

ภาพที่ 35 ใบเสมาวัดเสาธงทอง ลพบุรี

ที่มา : กมล ลายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 79.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดขอนแก่น

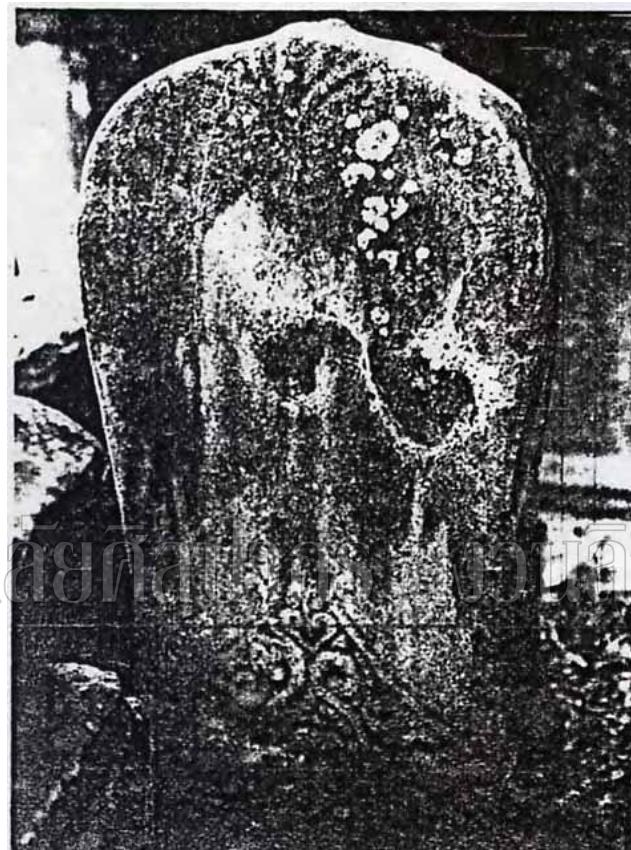
ภาพที่ 36 ในsemester ภาคฤดูร้อน พ.ศ. ๒๕๖๑

# มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดขอนแก่น



ภาพที่ 37 ใบเสมาวัดไชยนาวาส สุพรรณบุรี

ที่มา : กมล ลายวัฒนະ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 94.



## มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ภาพที่ 38 ใบเสมาวัดมหาธาตุ สารคบบูรี ชัยนาท

ที่มา : กมล จายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 80.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิจัยสืบที่

ภาพที่ 39 ใบเสมาวัดโนนสต์ อินทร์บูรี สิงห์บูรี

ที่มา : กมล ลายวัฒนະ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 87.



ภาพที่ 40 ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ที่มา : Michael Freeman, Claude jacques. **Ancient Angkor.** (Bangkok : Amarin Printing and publishing (public).co, Ltd, 2003), 13.



## มหาวิทยาลัยศรีปักษ์ ลพบุณีย์

ภาพที่ 41 ลายดุนนูนเจดีย์จำลองเครื่องทองจากกรุเจดีย์ประชานทรงปรางค์วัดราชบูรณะ  
พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 1967

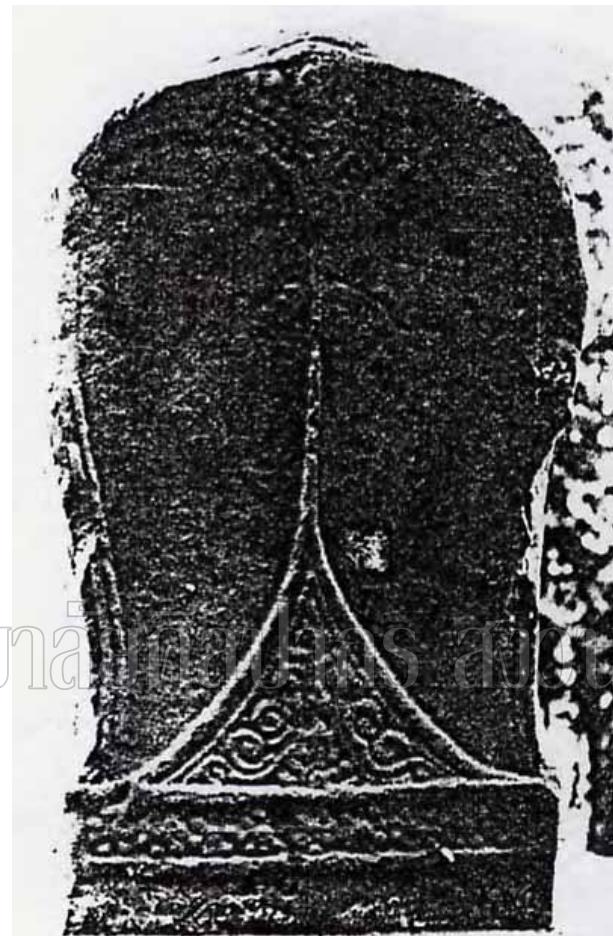
ที่มา : กมล ฉายาวัฒนะ, “ใบเสนาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปักษ์, 2523), 120.



## มหาวิทยาลัยศรีวิชัยกุณฑี

ภาพที่ 42 ลายประดับชายผ้าทรงเทวสตรี สำริด จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร  
พ.ศ. 2053

ที่มา : กมล ฉายวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 123.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

ภาพที่ 43 ใบเสมาวัดราชประดิษฐาน พระนครศรีอยุธยา

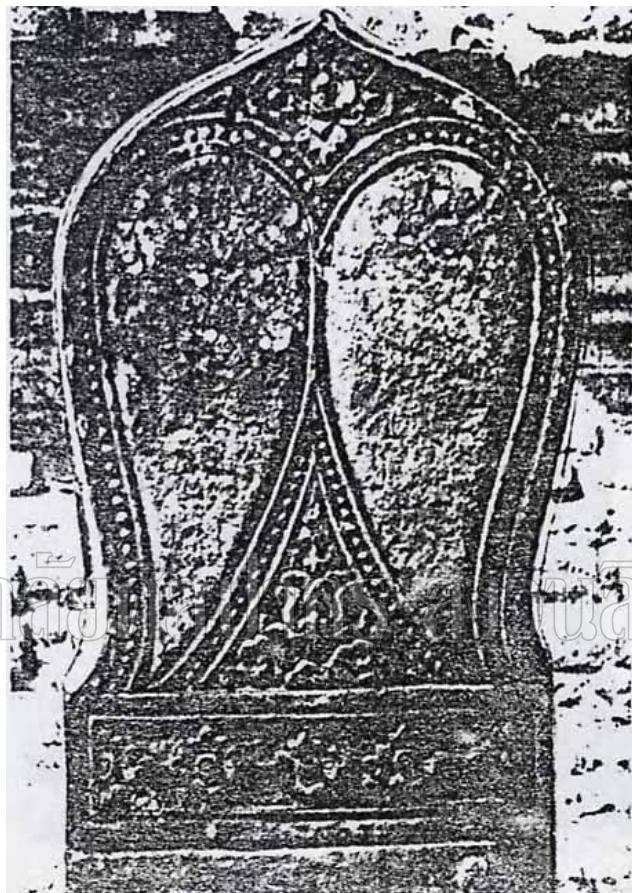
ที่มา : กมล ลายวัฒนະ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 82.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏสุโขทัย

ภาพที่ 44 ใบเสมาด้วยนาวาส สุพรรณบุรี

ที่มา : กมล ลายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 94.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคามขึ้นชื่อ

ภาพที่ 45 ใบเสมาวัดสมณโกญ្យาราม พระนครศรีอยุธยา  
ที่มา : กมล ลายวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 95.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อนุนิษัที

ภาพที่ 46 ในเสมาวัดพระประโคน นครปฐม

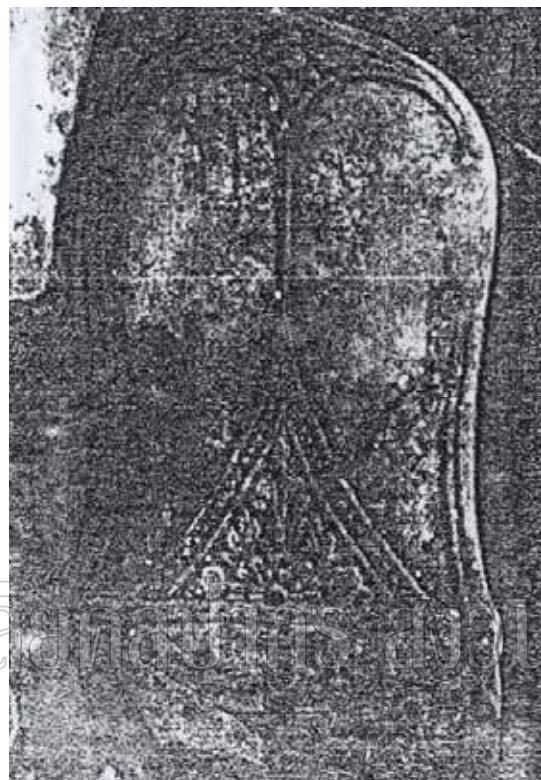
ที่มา : กมล ฉายวัฒนะ, “ในเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 96.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สถาบันศิลป์

ภาพที่ 47 ในเสมอวัดสองพื่น้อง ปทุมธานี

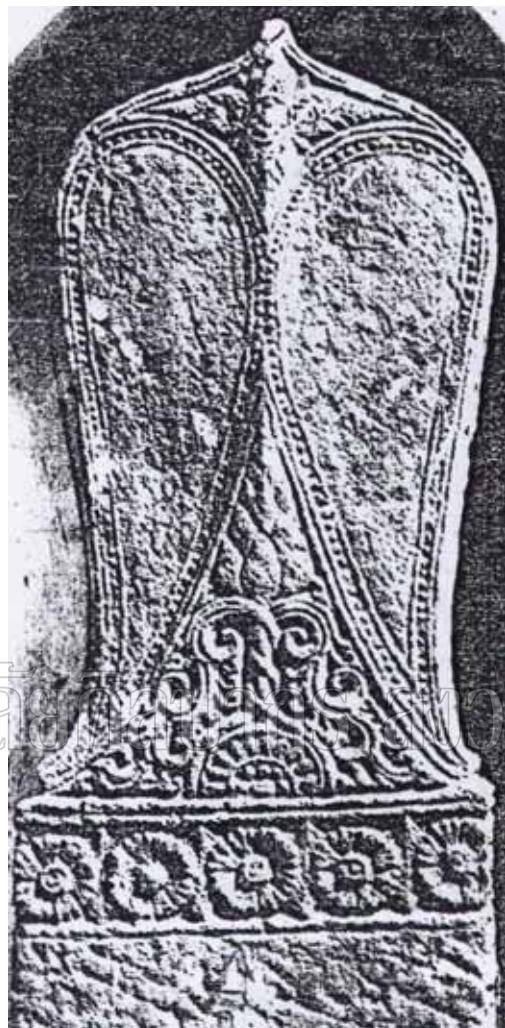
ที่มา : กมล จายาวัฒน์, “ในเสมอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 97.



## มหาวิทยาลัยศรีดิษฐ์ บูรพาภิชัย

ภาพที่ 48 ใบเสมาวัดญาณเสน พะนนครศรีอยุธยา

ที่มา : กมล ชาญวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 97.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏสุโขทัย

ภาพที่ 49 ใบเสมาวัดบรมธาตุ ชัยนาท

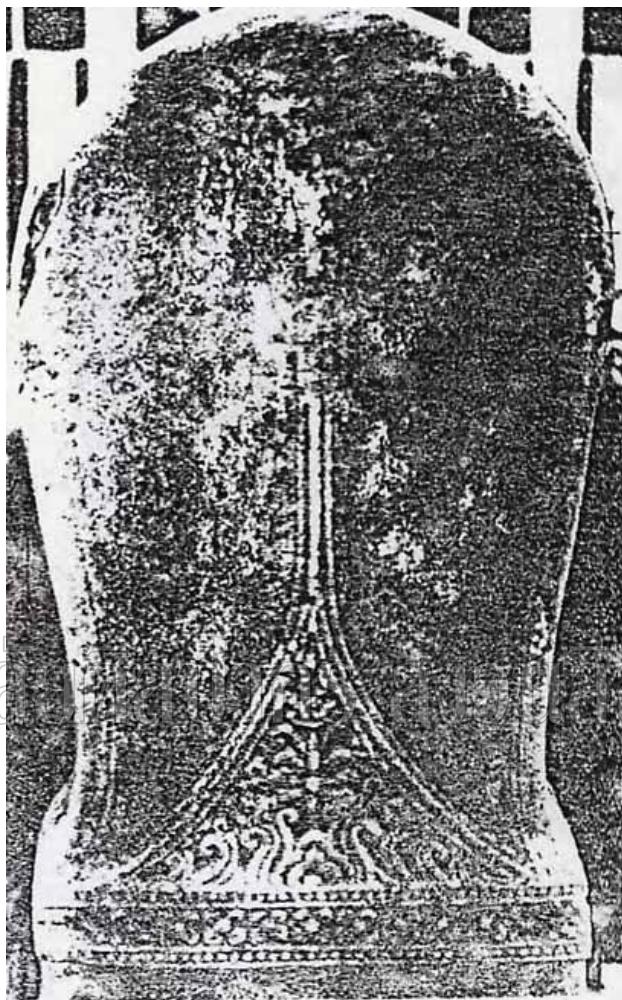
ที่มา : กมล ลายวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 99.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ตอนพิเศษ

ภาพที่ 50 ใบเสมาวัดธรรมานุล ชัยนาท

ที่มา : กมล นายนวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 100.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ภาพที่ 51 ใบเสมาวัดโนบสต์ อินทร์บูรี สิงห์บูรี

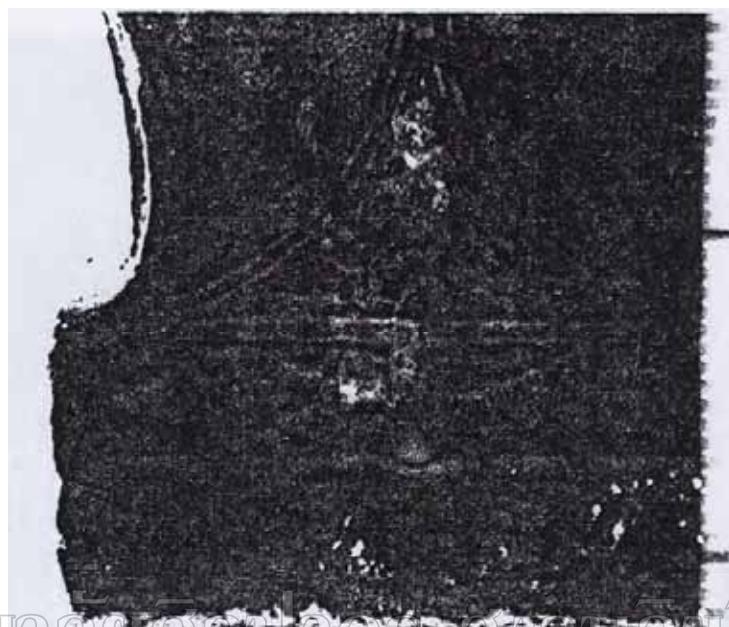
ที่มา : กมล ลายวัฒน, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 98.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏสุโขทัย

ภาพที่ 52 ในเสมาวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบูรี

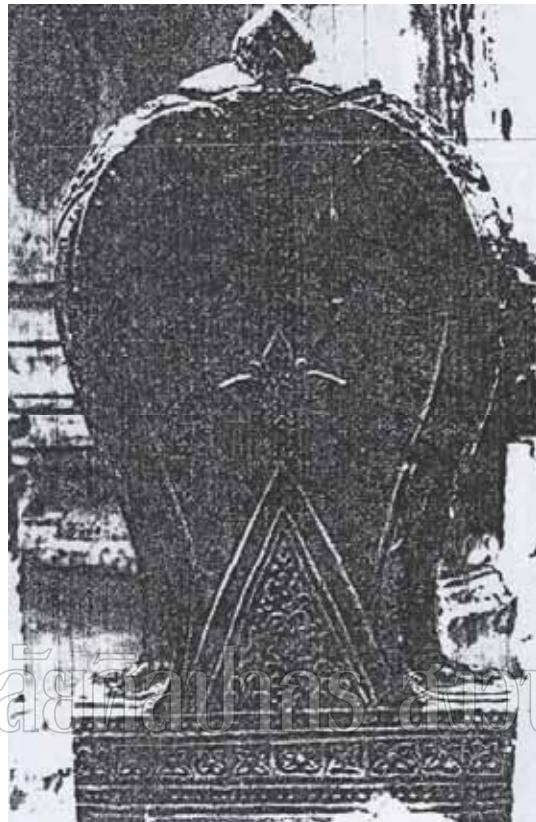
ที่มา : กมล ลายาวัณนະ, “ในเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 104.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ลงนามเชิญ

ภาพที่ 53 ในsemester ไตร นทรัพย์ นครปฐม

ที่มา : กมล ลายาวัฒน์, “ในsemester ในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 106.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์ขสที

ภาพที่ 54 ในเสมาวัดนครหลวง พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : กมล ลายารัตน์, “ในเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 110.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงนามข้อที่

ภาพที่ 55 ในsemester เนื่อง ราชบูรี

ที่มา : กมล จายาวัฒน์, “ในsemester ในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 93.



# มหาวิทยาลัยทักษิณ-อุบลราชธานี

ภาพที่ 56 ลายทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนแนวตั้ง จากหน้าต่างวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์

พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2042

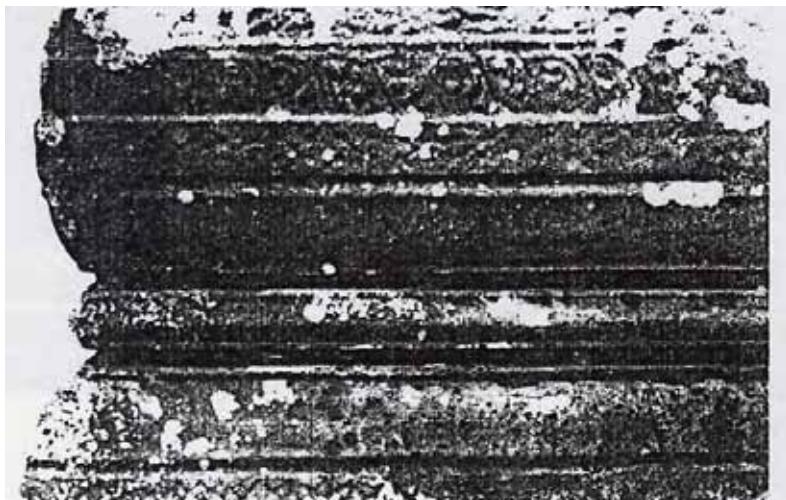
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, วิจัยการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น,  
(กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), 145.



## มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ภาพที่ 57 ใบเสมาวัดขอน พะนนครศรีอยุธยา

ที่มา : กมล ฉายาวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 108.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงนามเข้าสู่ที่

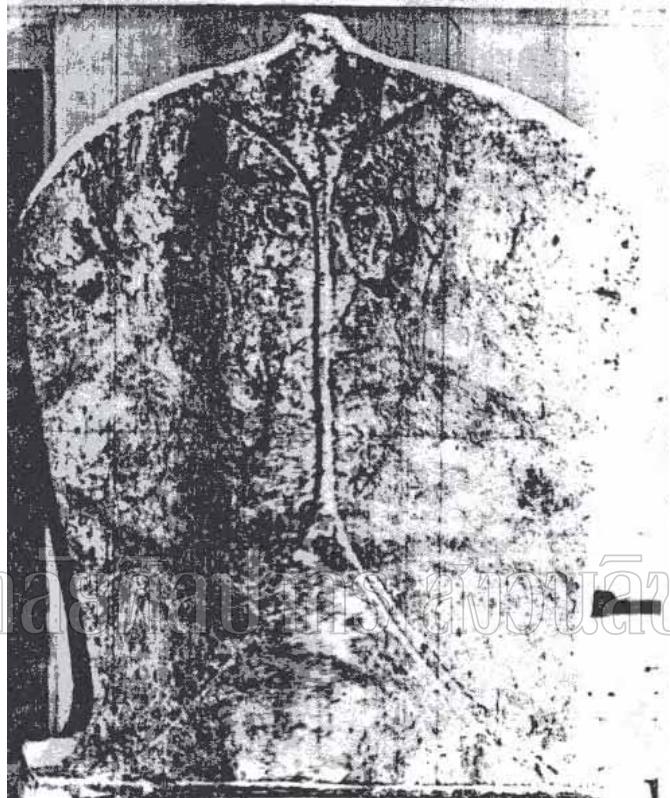
ภาพที่ 58 ลายฐานบัวเป็นหน้ากระดาน ดอกสี่เหลี่ยมค้านเท่าตาทวยประดับ  
ที่มา : กมล ฉายวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 –  
20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 109.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร งานอุปโภค

ภาพที่ 59 ใบเสมาวัดทำเลไทย บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา

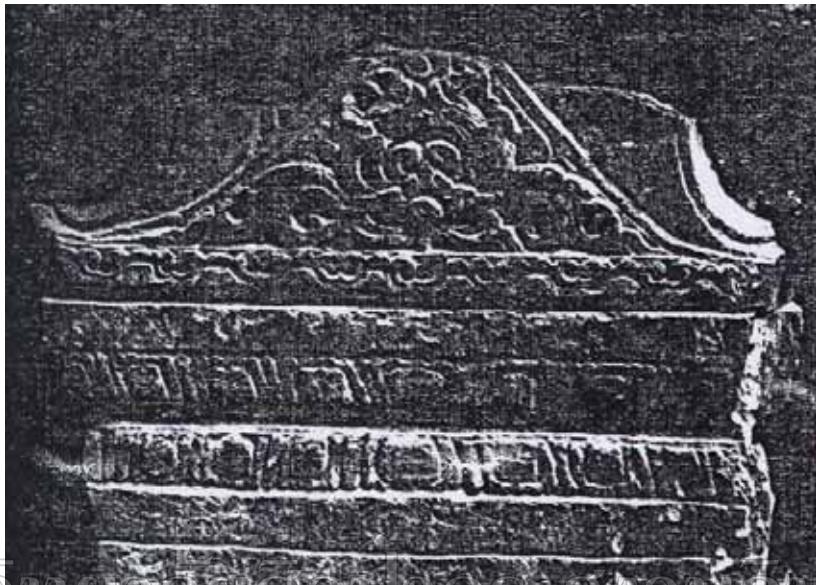
ที่มา : กมล จายาวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 113.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 60 ใบเสมาวัดใหม่ประชุมพล พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : กมล ชาญวัฒน์, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 112.



## มหาวิทยาลัยมหาปัทธร ดงวพดลสีห์

ภาพที่ 61 ใบเสมาวัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : กมล ฉายวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 110.

## มหาวิทยาลัยศรีปทุม สถาบันพิชิตธารี

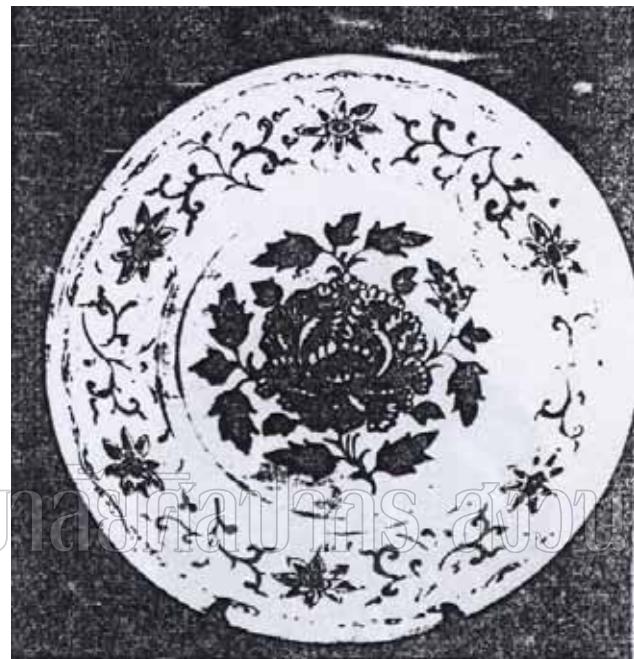


ภาพที่ 62 ใบเสมาหินชั้นวน ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร  
ที่มา : กมล ฉายวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 –  
20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 127.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคามก่อจลาจลขึ้นสักที่

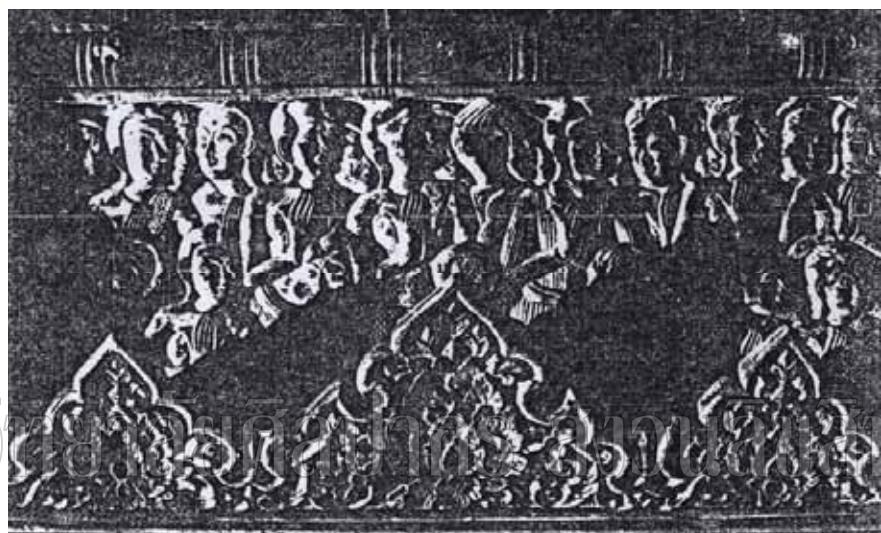
ภาพที่ 63 ใบเสนอวัดสวนหลวงสวนสวรรค์ พระนครศรีอยุธยา  
ที่มา : กมล ชาญวัฒน์, “ใบเสนอในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 –  
20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 111.



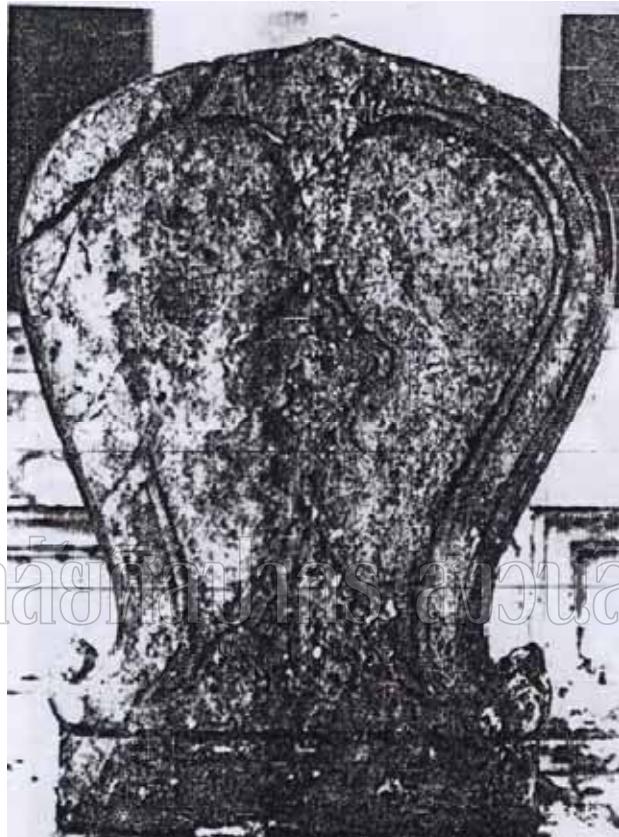
## มหาวิทยาลัยรามคำแหง ขออภัยลึกซึ้ง

ภาพที่ 64 ลายเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187)

ที่มา : กมล ฉายาวัฒนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 129.



ภาพที่ 65 ใบเสมาวัดโพธิ์เพือก พระนครศรีอยุธยา  
ที่มา : กมล ฉายาวัฒน, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 129.



## มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ของเดชสังกิจี

ภาพที่ 66 ใบเสมาวัคณีชลขันท์ ลพบุรี

ที่มา : กมล ลายาวัฒนະ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 116.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ตอนพิเศษ

ภาพที่ 67 ในsemester โภช พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : กมล ชาญวัฒน์, “ในsemester ในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 130.

# มหาวิทยาลัยศรีปทุม สวนลิขสิทธิ์



ภาพที่ 68 ในスマวัดบึง คู่ที่ 7 ด้านนอก



## มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงอนุเสธสังก์

ภาพที่ 69 ใบเสมาวัคบีง ส่วนฐาน ชุดฐานบัวหน้ากระดาน คู่ที่ 7 ด้านใน



## มหาวิทยาลัยทักษิณ สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 70 ในsemester ปี 2560 เป็นชุดฐานรูปกลีบบัวกว่า บัวหงาย คู่ที่ 8 ด้านใน



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สังเวชนียสถาน

ภาพที่ 71 ในเสมอวัดบึง คู่ที่ 2 ด้านในแสดงลักษณะของลายลูกประคำ



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 72 ในsemester คู่ที่ 2 ด้านในแสดงลักษณะของลายในกรอบทรงสามเหลี่ยม

# มหาวิทยาลัยศิลปากร สุโขทัย



ภาพที่ 73 ใบเสมาวัดบึง ถูกที่ 2 ด้านในแสดงลักษณะของลายใน  
กรอบทรงตีเหลี่ยมบนเนื้อยกปูน



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สองนิบทิพย์

ภาพที่ 74 ในเสมาวัดบึง คู่ที่ 4 ด้านใน แสดงลักษณะของลายในกรอบทรงสามเหลี่ยมและทรงสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน



# มหาวิทยาลัยจีวัน Has Jiwon University

ภาพที่ 75 คอกซีกคอกซ้อน สลักหินศิลปะขอมแบบบานปวน-ต้นนกรัծปราสาทหินพิมาย  
นครราชสีมา กลางพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 81.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สังวันอิชิกาวี

ภาพที่ 76 ลายดอกซีกดอกช้อน ปูนปั้นศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา พระคริมมหาธาตุทรงปรางค์

วัดพระคริรัตนมหาธาตุ ลพบุรี คริสต์แกรกพุทธศตวรรษที่ 19

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโภราณ, 2545), 81.



ภาพที่ 77 ลายดอกกลมสลับบัง บูนปั้น ศิลปะอยุธยา ฐานปีกค้านให้ของเจดีย์ประชานทรง  
ปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา พ.ศ.1976 รัชการสมเด็จพระบรมราชาธิราช

**มหาวิทยาลัยศิลปากร** *has* **สถาบันศิลป์**

ที่ 2  
ที่มา : สันติ เลี้กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 86.



ภาพที่ 78 ลายดอกรากมลคลับกระหนก ปูนปื้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์แพดเหลี่ยมวัดไก่เดี้ย

สุพรรรณบุรี ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 20

ที่มา : สันติ เกึกสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 86.

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ขอขอบคุณ!



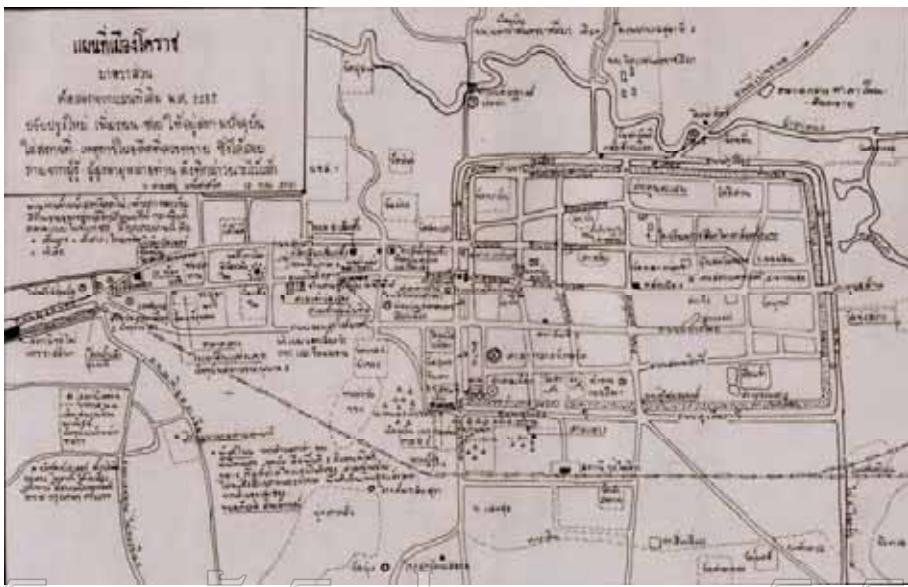
## มหาวิทยาลัยศรีปทุม จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 79 แสดงลายกระหนกบนແຄນເສັ້ນດັ່ງກື່ງກາງໃນເສມາ  
ວັດປຶງ ຄູ່ທີ່ 8



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนสิทธิ์

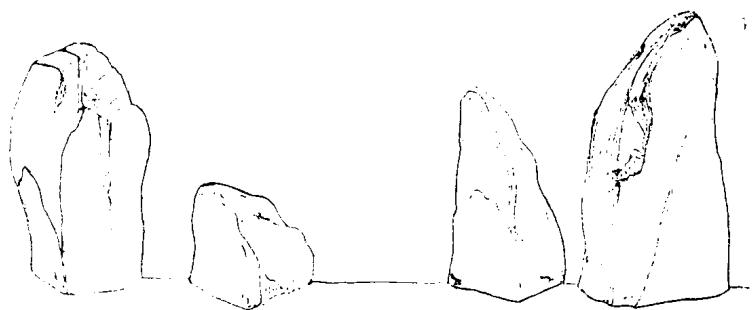
ภาพที่ 80 แสดงลักษณะของลายกระหนกใบเสมาวัดบึง



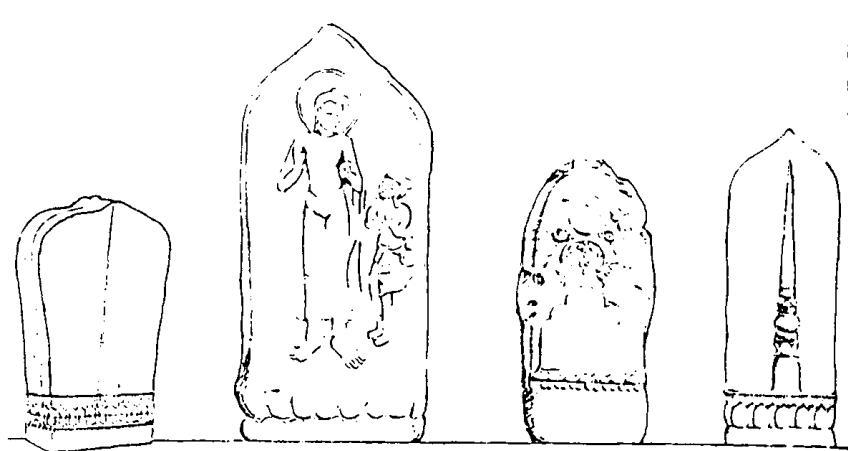
# มหาวิทยาลัยศิลปากร สังวนาขสกธี

แผนผังที่ 1 แผนผังเมืองครราชสีมา

ที่มา : ย้อนรอย 100 ปี โกรชาภิช (กรุงเทพฯ : พิวเจอร์ เพรส แอนด์ มีเดีย, 2543), 61.



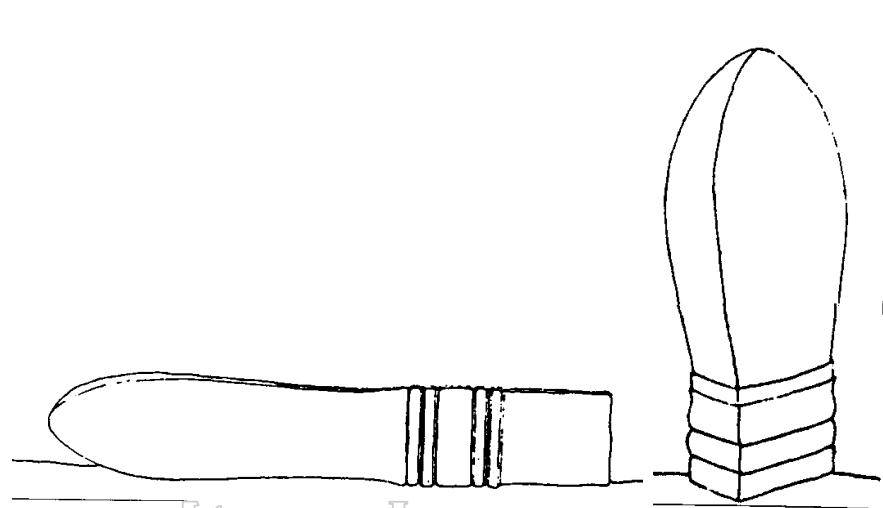
ภาพถ่ายเส้นที่ 1 ในเสมอสมัยพารากวีแบบแท่งหินหรือแผ่นหินตามธรรมชาติ  
ที่มา: ศรีศกร วัลลิโภดม, “เสมออีสาน,” เมืองโบราณ 1, 2 (มกราคม – มีนาคม 2518) : 89 – 116.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สังวันอุขสีห์

ภาพลายเส้นที่ 2 ใน sema samyakvaravadiแบบแผ่นพิมพ์แต่งให้เป็นรูปร่างต่างๆ

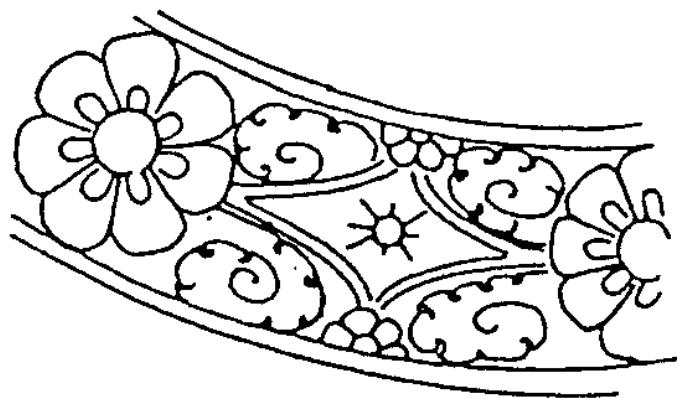
ที่มา: ศรีศักร วัฒโนดม, “สมາอีสาন,” เมืองโภราณ 1, 2 (มกราคม – มีนาคม 2518) : 89 – 116.



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สังคันธีสหศิริ

ภาพลายเส้นที่ 3 ในsemester สามที่วาราวดีแบบเท่งหินที่แต่งให้เป็นรูปร่างที่แน่นอน

ที่มา: ศรีศักร วัฒโนกุล, “เสมอีสา,” เมืองโภราณ 1, 2 (มกราคม – มีนาคม 2518) : 89 – 116.

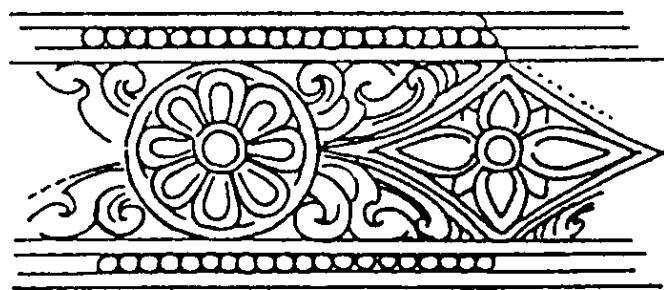


## มหาวิทยาลัยศิลปากร สังวันพิชัยธี

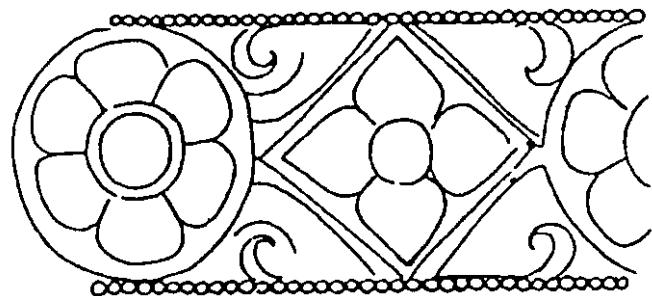
ภาพลายเส้นที่ 4 ลายดอกร่วมกับลักษณะเด่นของน้ำ เป็นรูปแบบที่มีความงามและมีความหมายในเชิงศิลปะ แสดงถึงความมั่งคั่งและความเจริญรุ่งเรือง

ศิลปะทวารวดี พิพิธภัณฑ์ฯ นครปฐม พุทธศตวรรษที่ 11 - 13

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 74.

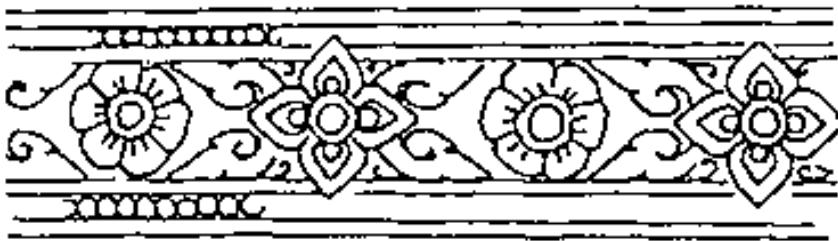


ภาพลายเส้นที่ 5 ลายดอกรวงกลมสลับสี่เหลี่ยมบนมเปียกปูน สลักหิน ศิลปะอยุธยา วัดมหาธาตุ  
พระนครศรีอยุธยา ตั้งพุทธคตวารย์ที่ 20  
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 75.



ภาพถ่ายเดันที่ 6 ดอกรากลมสลับสีเหลี่ยมบนมือยกปุ่น ทองคำคุณนุน ประดับเจี้ยงจำลองทรง  
รัชปั้ง ศิลปะอยุธยากรุงศรีอยุธยา ประทานทรงปรางวราชาบูรณะ พระนครศรีอยุธยา  
(พิพิธภัณฑ์เจ้าสามพระยา) รava พ.ศ. 1967 รัชกาลสมเด็จพระบรมราชชนิราก  
ที่ 2

ที่มา : สันติ เลิศสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 78.



มหาวิทยาลัยสันทิยา has ขออภัยด้วย  
ภาพลายสันทิยาที่ 7 ลวดลายหน้ากระดานของฐานชุกชีที่เมรุทิศเมรุนั้นวัดขึ้นaram  
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 78.



## มหาวิมพกตัวเสือ Has สุโขทัย

ภาพลายสันที่ 8 ลายดอกซีกดอกชื่อน บูนปืน คิดປະອុប្បាយ เจดีย์ทรงปรางค์วัดส้ม อូប្បាយ กลาง  
พุทธศตวรรษที่ 20

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 82.

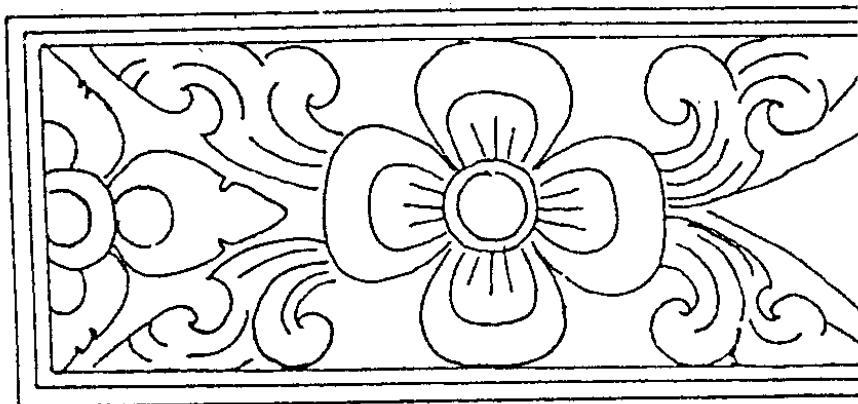


ภาพลายเส้นที่ 9 ลายดอกกลมลีเหลี่ยมขนาดปีกปูนสลับเส้นเฉียง ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์ทรง

ปรางค์องค์เล็กวัดโลกยสุรีฯ พระนครศรีอยุธยา ราชวงศ์กรุงศรีอยุธยา ที่ 22

ที่มา : สันติ เกื้อกูลสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 88.

# มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

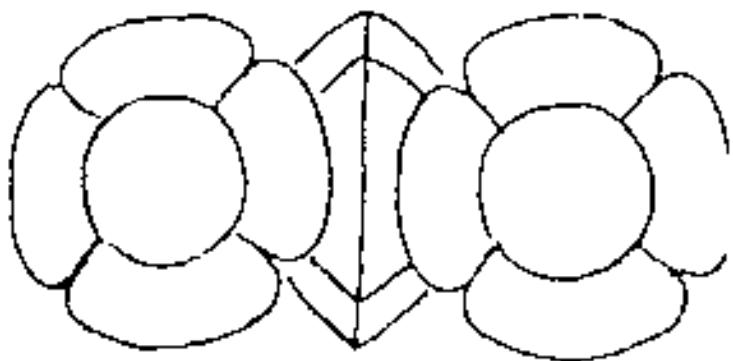


# มหาวิทยาลัยศิลปากร สังวันอิชิกาวี

ภาพลายเส้นที่ 10 ดอกสักลีบสลับสีเหลี่ยมขนมเปียกปูน ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา วัดสองพี่น้อง

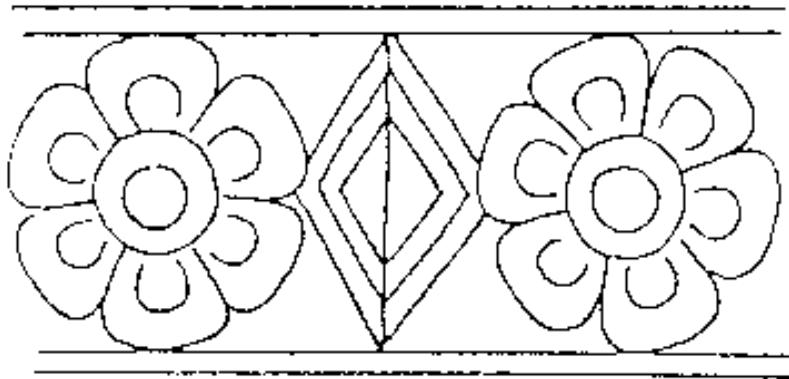
ชั้นนาท ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระهنกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโภราณ, 2545), 75.

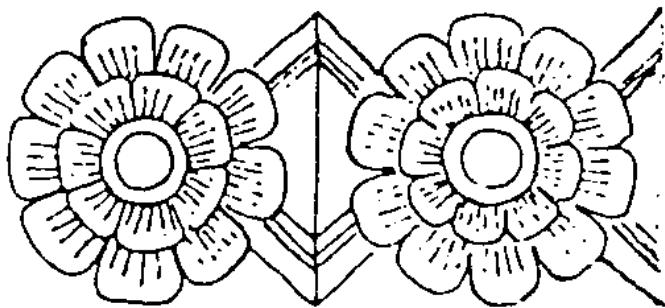


มหาวิทยาลัยสันทิวงศ์ Jhs ดูนิยังสีรี  
ภาพลายสันทิ 11 คายดอกรวงกลมกลับบึง สลักหิน ศิลปะขอมแบบบ้านปาน-ต้นครัวด ปราสาท  
หินพิมาย นครราชสีมา กลางพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 97.



ภาพลายเส้นที่ 12 ลายดอกกลมสลับบัง ปุนปื้น ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา เจดีย์ทรงปรางค์วัดน้ำตก  
**มหาวทยาลัยราชภัฏสิงห์บุรี**  
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 97.

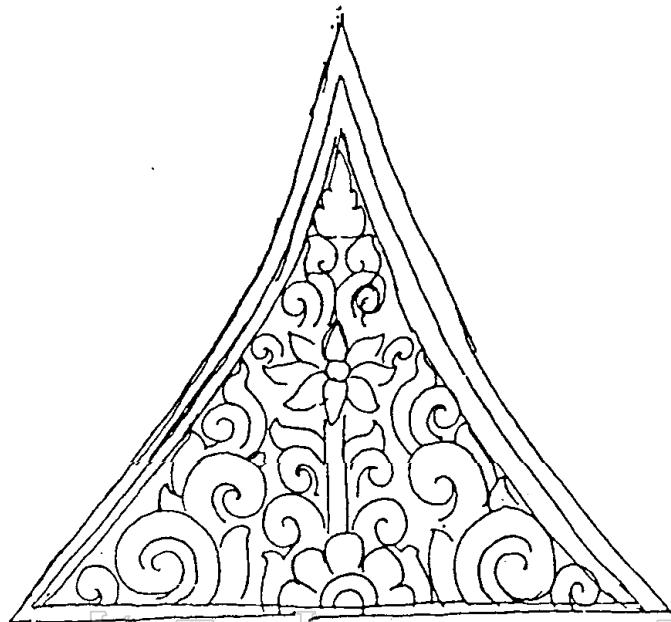


ภาพลายเส้นที่ 13 ลายดอกกลมสลับบั้ง ปุนปื้น ศิลปะอยุธยา เจดีย์อุดกลีบมะ斐องหมายเลข 6 ข

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ตั้นพุทธศตวรรษที่ 20

ที่มา : สันติ เกี้ยวสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 97.

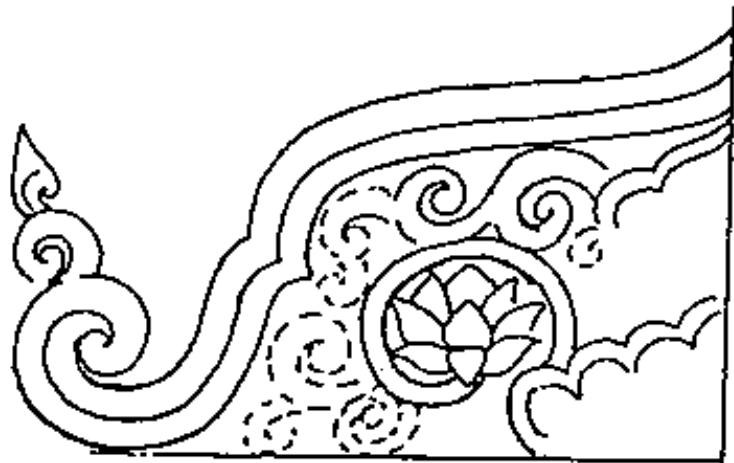
**มหาวิหารที่มีสถาปัตยกรรมแบบขอม**



## มหาวิทยาลัยศิลปากร สังวันอุขสีห์

ภาพลายเส้นที่ 14 ลายก้านต่อดอกสลักหิน ศิลปะอยุธยา ประดับล่างโคนใบเสมาวัดครหลวง  
พระนครศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19-20

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 97.



# มหาวิทยาลัยราชภัฏจังหวัดนนทบุรี

ภาพลายสันที่ 15 คายก้านขด ประเกทลายครื่อเก้า ปูนปั้น ศิลปะอยุธยา หน้าบันเจดีย์ทรงปูรังค์  
วัดส้ม พระนครศรีอยุธยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 20

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระهنกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 114.



ภาพลายเส้นที่ 16 ลายดอกสีกลีบลับสีเหลี่ยมบนเนื้อปีกปุน สำริด ศิลปะอยุธยา กรอบกระเบื้องหน้า  
ประดิษฐกรรมรูปพระอิศวร (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร) พ.ศ.2053  
รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

# มหาวังค์ไทยแห่งท่าป้อม ลักษณะศิลป์

ที่มา: สันติ เศรีกสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545), 78.

## บรรณานุกรม

### ภาษาไทย

#### หนังสือ

- กรมศิลปกร. กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภาก, 2505.
- \_\_\_\_\_ . ประชุมพงคาวด้าร เล่มที่ 16 (ภาคที่ 27). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภาก, 2507.
- \_\_\_\_\_ . ประชุมพงคาวด้าร เล่ม 39 (ภาคที่ 64 พงคาวด้ารกรุงศรีอยุธยา  
ฉบับพันจันทน์มาศ (เฉิม). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภาก, 2512.
- \_\_\_\_\_ . ประชุมพงคาวด้าร เล่ม 21 (ภาคที่ 35 และ 36). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภาก,  
2511.

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ต้านนพรัฐธรรมเจดีย์ เล่ม 2.

- กรุงเทพฯ : องค์การค้าของครุสภาก, 2514.
- \_\_\_\_\_ . เที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : เอกคิตติป  
การพิมพ์, 2505.

**มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม จัดทำโดยศูนย์บริการฯ**

\_\_\_\_\_ . ประชุมพงคาวด้ารเล่มที่ 14 (ภาคที่ 22 – 25). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภาก, 2507.

น. ณ ปักน้ำ [นามแฝง]. คำถาน-คำตอบศิลปะไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี ปรินติ้งกรุ๊ป  
จำกัด, 2540.

- \_\_\_\_\_ . คำถานและศิลปในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2517.
- \_\_\_\_\_ . ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516.
- \_\_\_\_\_ . ศิลปบนใบเสมา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2524.
- \_\_\_\_\_ . สีมาโกต สมุดข้อย่อวัดสุทัศน์เทพวราราม. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540.

พระไตรปิฎก ฉบับหลวง เล่ม 4. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2514.

พิริยะ ไกรฤกษ์. แบบศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลป์, 2520.

มานพ ดาวรัตน์สกุล. ชุมชนอยุธยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

มานิต วัลลิโภดม. นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา. กรุงเทพฯ :

นิตราการพิมพ์, 2506.

ลาลูเบร์. ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท.โภมลนุตร. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์, 2510.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. วินัยมุข เล่ม 3. กรุงเทพฯ :

มหามหาวิทยาลัย, 2521.

สันติ เล็กสุขุม. วิวัฒนาการของชั้นประดับລວດລາຍແລະລວດລາຍສມັຍອຸ່ນຍາຕອນຕົ້ນ. กรุงเทพฯ :

ອມຮິນທີກາຣົພິມພື້, 2522.

\_\_\_\_\_ . ກະຮະໜກໃນດິນແດນໄທຍ. กรุงເທິງ : ເມືອງໂບຣາມ , 2545.

ສຸກທຽດສີ ດີສຸກຸລ, ໝ່ອມເຈົ້າ. ຕິລົບປິນປະເທດໄທຍ. ກຽງເທິງ : ອມຮິນທີກາຣົພິມພື້, 2522.

\_\_\_\_\_ . ຕິລົບປະໂອມ. ກຽງເທິງ : ອົງກໍາຄ້າຂອງຄູຮຸສກາ, 2539.

ອຸບຄຄົງ ອຣດພັນຫຼຸ. ຂໍອມປະກາດຕົວຢ່າງ ພ.ຄ. 2520 – 2530). ກຽງເທິງ :

ບຣີ່ຍັກປະຈານ ຈຳກັດ, 2531.

### ບທຄວາມໃນໜັງສື່ອ

ປະວັດວັດນຶ່ງ. ກຽງເທິງ : ໂຮງພິມພົມທາງພາລົງກຣົນໝາງວິທາລີຍ, 2540. (ອນຸສຣົນສົມໂກຊ  
ພຣະອາຮາມຫລວງວັດນຶ່ງ 320 ປີ (2220 – 2540) ຄໍາເກົອເມືອງ ຈັງຫວັດນົມຮາຊີມາ 3  
ກັນຍານ 2540).

### ບທຄວາມໃນວາරສາງກາຍໄທ

ນ. ປ. ປັກນ້ຳ [ນາມແຜງ]. “ໃບເສມາສມັຍອຸ່ນທອງ.” ເມືອງໂບຣາມ 5, 3 (ຕຸລາຄົມ 2521) : 15-26.  
ຮູ່ໂຈນນີ້ ກິຣມຍ້ອນນຸກຸລ. “ໃບເສມາເຮືອງສີພິຈາດກ : ຮ່ອງຮອຍພູກສາສານາມຫາຍານໃນກາກ  
ຕະວັນອອກເນື່ອງແໜ້ນໜີ້ອຕອນບນ.” ເມືອງໂບຣາມ 28, 3 (ກຮກດູາກມ – ກັນຍານ 2544) :  
102-107.

ກຣີສັກ ວັດລີໂກດມ. “ເສມາອືສານ” ເມືອງໂບຣາມ, 1, 2 (ມັງກອນ – ມີນາກມ 2518) : 89-116.

ສມ ໄ ນິ່ມເລື້ກ. “ລັກນະເນົາຂອງສຕາປັດຍກຣມສມັຍອຸ່ນຍາຕອນປລາຍ.” ໜ້າຈັ້ວ 1,7  
(ມັງກອນ 2530) : 18-27.

ສຸຮີຍາງຸດີ ສຸຂສວສັດີ, ໝ່ອມຮາຈວງທີ. “ໃບເສມາສລັກເຮືອງຮາມຍັນ ກາຣເປີ່ຍນແປລົງຄຕິແລະ  
ຮູ່ປະບົບຈາກຕິລົບປະທວາວດີສູ່ຕິລົບປະແນມຣໃນກາກຕະວັນອອກເນື່ອງແໜ້ນໜີ້” ເມືອງ  
ໂບຣາມ 17, 1 (ມັງກອນ – ມີນາກມ 2534) : 105-110.

ອຮູ່ນສັກດີ ກິ່ງມົນ. “ໃບເສມາກາພສຸວຮຣນສາມໜາດກທີ່ວັດ ໂອນສິລາອາສນ໌ວຮາຮາມ” ເມືອງໂບຣາມ 22,  
4 (ຕຸລາຄົມ – ຂັ້ນວາມ 2539) : 123-128.

### วิทยานิพนธ์

กมล ชายวัฒน์. “ใบเสนาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์  
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

ชีรัตน์ ไรวัณวัฒน์. “ความสำคัญทางการเมืองของเมืองนครราชสีมา : บทบาทของเจ้าเมือง  
ตระกูล ณ ราชสีมา ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2388.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์  
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เชิงตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย  
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

### เอกสารอัดสำเนา

สมเดช ลีลา�โนธรรม. “จำเพงเมืองนครราชสีมา.” รายงานการบุคคลต่อสำนักงานโบราณคดี  
และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (อัดสำเนา)

### ภาษาต่างประเทศ

**มหาวิทยาลัยศิลปากร จุฬาลงกรณ์**  
Michael, Freeman., and Claude, Jacques. **Ancient Angkor Bangkok** : Amarin Printing and  
publishing (public).co, Ltd, 2003.

William, Willetts. **Ceramic Art of Southeast Asia.** Singapore : The Art Museum ,The  
University of Singapore, 1971.

## ประวัติผู้วจัย

ชื่อ-สกุล

ปรีชาภูติ อภิรัติ

ที่อยู่

568/32 อาคารชุด มหาวิทยาลัยราชภัฏนราธิวาสอีสาน ต.สุรนารายณ์  
ต.ในเมือง อ.เมืองนราธิวาส จ. นราธิวาส 30000

### ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2542 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปบัณฑิต (จิตกรรม)

จากมหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2546 ศึกษาต่อระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา  
ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

### ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2543 อาจารย์อัตราจ้าง โปรแกรมวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และ  
สังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏนราธิวาสอีสาน

ปัจจุบัน อาจารย์พิเศษตามสัญญา โปรแกรมวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์

และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนราธิวาสอีสาน

มหาวิทยาลัยราชภัฏนราธิวาสอีสาน